

BOREC

1972

**Ljubljana med bunkerji in bodečo žico
Primorski partizani spomladi 1942
Spomini na Borisa Kidriča-Petra
Tudi mati je dvignila pest
Operacija Oradour
Slovenska partizanska književnost**

4

Vsebina

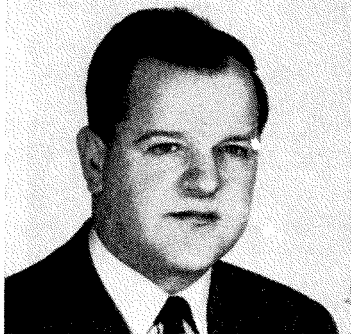
- 193 **Matija Žgajnar:** Ljubljana med bunkerji in bodečo žico
- 207 **Franci Lakovič:** Rdeči oblaki, pesem
- 208 **Benjamin Gracer:** Zapis o domovini, pesem
- 209 **France Škerl:** Primorski partizani spomladi 1942
- 223 **Črt Šinkovec:** V požgani vasi, pesem
- 224 **Branko Žužek:** Ognjena smrt Matije Gubca, pesem
- 225 **Jaka Avšič:** Spomini na Borisa Kidriča-Petra
- 229 **France Šušteršič:** Tudi mati je dvignila pest
- 233 **Le Tan Tai:** Sprašujem, pesem, prevedel Ivan Minatti
- 234 **Jens Kruuse:** Operacija Oradour
- 247 **Emil Cesar:** Slovenska partizanska književnost do septembra 1943

Književnost — ocene

- 255 **Slavko Rupel:** Vinko Trinkaus: Črna dolina
- 256 Prejeli smo v oceno

Posnetek — pomlad, tudi partizanom največja prijateljica, prihaja v gore in gozdove — je iz fotoarhiva Muzeja ljudske revolucije v Ljubljani

Naročila in reklamacije pošljite upravi na naslov: Zavod Borec — za revijo »Borec«, Ljubljana, Beethovnova 10, telefon 22-607, poštni predal 203, ali na žiro račun pri SDK v Ljubljani 501-3-360/1, naročniki v tujini pa na račun pri Ljubljanski banki v Ljubljani 502-61806-250-514. Celoletna naročnina znaša 35 dinarjev, polletna 17,50 dinarja. Posamezna številka 3 dinarje. Tisk: Ljudska pravica v Ljubljani.

Zgodovina

Ljubljana med bunkerji in bodečo žico

odpora

Matija Žgajnar

Po kratkotrajni vojni in razpadu jugoslovanske države, so si malo slovensko ozemlje razdelili kar trije okupatorji: Nemci, Italijani in Madžari. Čeprav je okupator začel s svojo taktiko, so imeli vsi enak cilj: prej ali slej zbrisati slovenski narod s tega koščka lepe slovenske zemlje oziroma njegovo bogastvo in gospodarske kapacitete čimprej vključiti v svoje gospodarsko in politično življenje.

Hitler je po Sloveniji potegnil demarkacijsko mejo, tako da so Nemci zasedli večji del Slovenije — Gorenjsko in Štajersko, Italijanom pa prepustil Notranjsko in Dolenjsko z Ljubljano. Meja je tekla skozi severna predmestja Ljubljane in od mesta odrezala gospodarsko zaledje s severne strani.

Na zasedenem ozemlju so Italijani ustanovili t. i. Ljubljansko pokrajino (Provincia di Lubiana), za visokega komisarja pa postavili fašista Emilija Graziolijske, ki se je z raznarodovalno politiko nad Slovenci odlično obnesel že na prejšnjem delovnem mestu v Gorici.

Z razliko od Nemcev, ki so takoj udarili (prepoved slovenskih napisov, izseljevanje, zapiranje, zaplenba premoženja v korist urada za utrditev nemštva, ustanavljanje nemških organizacij — Koroške ljudske zveze in Štajerske domovinske zveze...), so italijanski fašisti delali in ukrepali počasneje, vendar še bolj prefinjeno in zahrbtno.

Kljub dolgoletni praksi Grazioli ni bil kos novim nalogam, ki mu jih je naložil Mussolini. Slovenski narod se ni pustil mirno obglaviti, temveč se je pod vodstvom KP in OF organiziral in začel boj za osvoboditev in združitev. Zastavo upora in boja zoper okupatorja je ves čas nosila Ljubljana.

Po ustanovitvi najpomembnejših političnih in vojaških teles (Osvobodilna fronta slovenskega naroda, glavno poveljstvo slovenskih partizanskih čet, okrožni odbor Ljubljana...) in po temeljiti politični predpripravi, se je Ljubljana skoraj v celoti vključila v OF in v boj za osvoboditev.

Najtežje breme upora so nase prevzeli komunisti, ki so edini imeli izdelan in sprejemljiv program za vse, ki so se bili pripravljeni boriti, ne glede na prejšnjo politično pripadnost ali nazorsko prepričanje.

Čeprav italijanska obveščevalna služba ni bila posebno uspešna, je že 16. junija 1941 zabeležila, da se v Ljubljani in okolici iz dneva v dan krepi delovanje razsežne komunistične organizacije, ki razpolaga tudi s tiskanim

ali ciklostilnim periodičnim listom v slovenskem jeziku z naslovom Slovenski poročevalec.¹

Številne in vsakodnevne akcije so italijanske oblasti pripeljale do pravičnega zaključka, da so komunisti tisti, ki pripravljajo in organizirajo oboroženo vstajo in da imajo svoj sedež v Ljubljani. Seveda pa vodilnih komunistov niso poznali (vedeli so le za nekatera imena) niti niso vedeli, da je v tem času večkrat zasedel centralni komite KPS, vrhovni plenum OF, da se sestaja okrožni odbor OF Ljubljana in mnogi drugi odbori OF.

Nemški napad na Sovjetsko zvezo 22. junija 1941 (na ta dan je centralni komite KPS v Bernardovi hiši v Šiški, Vodnikova 15, ustanovil glavno poveljstvo slovenskih partizanskih čet) je pomenil močno prelomnico v narodno-osvobodilnem boju jugoslovanskih narodov.

Ko se je znašla prva socialistična dežela v vojni proti fašizmu, so bili dani še ugodnejši in objektivnejši pogoji za oborožen boj zoper okupatorja in seveda tudi realni izgledi za zmago socialistične revolucije. V poročilu poveljstva kraljevih karabinjerjev XI. armadnega zbora poveljstva II. armade 7. julija 1941 je med drugim zabeleženo, »da je velika večina slovenskega ljudstva sprejela vest o vojni napovedi osovinskih držav Rusiji z nekim težko prikritim navdušenjem, ki ga ni moglo docela zatajiti in kateremu je dalo, ne da bi se ravno prepuščalo odkritim sovražnim dejanjem proti Italiji, jasno duška s svojim nenadnim prazničnim in radostnim razpoloženjem na ulici in v prenapolnjenih lokalih. Drugi očitni dokaz bratskih čustev do Rusije je videti v tem, da kaže prebivalstvo Ljubljane, odkar so se začele sovražnosti proti ZSSR neko izrazitejšo brezbržnost in nestrpnost do Italijanov.«²

OF je postopoma razvila najrazličnejše oblike odpora in boja, v njenih vrstah se je disciplinirano in tovariško borilo na desettisoče ljudi. Mnogi od teh so bili povezani v OF na terenu in še v službi. Saj je znano, da je večina institucij, ustanov, podjetij in tovarn imela svoje matične odbore OF (MOOF). Najbolj znani MO so delovali v ljubljanskih bolnišnicah, na sodišču, na železnici, na magistratu, na šolah in drugod. V okviru MO se je razvila izredno pomembna dejavnost. MO zdravnikov in zdravstvenega osebja je pripravil več sanitetnih tečajev za bodoče partizanske bolničarje ter preko 100 laičnih lekarn, 10 amputacijskih nahrbtnikov, opremo za partizanske bolnišnice, velike količine zdravil in sanitetnega materiala in pripravljaj tudi zdravnike za odhod v partizane.

V okviru MO inženirjev, MO kovinarjev se je razvila pirotehnika, v kateri so izdelovali razstrelivo, bombe, peklenške stroje in drugo. Vojaška intendantca glavnega poveljstva je s pomočjo OF na železnici odposlala partizanom cele vagone najrazličnejšega blaga zbranega v Ljubljani.

Že v 1941. letu so delovale borbene in sabotažne skupine, njihovo število je v juliju naraslo na okrog 150 skupin s približno 600 borci.

Borbene grupe so trgale telefonske in telegrafske linije, razbijale železniške proge, vagone in lokomotive, skladišča, skratka vse in povsod, kjerkoli so mogle okupatorju prizadejati večjo škodo.

V drugi polovici 1941. leta je mnogo pripadnikov borbenih skupin odšlo v partizane, drugi so bili razporejeni v novonastale enote narodne zaščite — NZ, najhrabrejši in najpredanejši pa so se vključili v varnostno-obveščevalno službo — VOS.

NZ je nadaljevala delo borbenih grup, vendar je bila bolj organizirana v desetine, vode, čete in bataljone. Spomladi 1942 se je NZ tako razmahnila, da je imel vsak rajonski odbor OF svoj bataljon NZ ali skupaj 7 bataljonov z okrog 3000 borci.

Racije v Ljubljani februarja in marca 1942

Nadvse delikatno in odgovorno nalogo je imela VOS, ki se je, kot že ime pove, delila na obveščevalno in varnostno. Obveščevalna je zbirala najzaupnejše podatke, predvsem o delovanju okupatorja in domačih izdajalcev, varnostna pa izvrševala justifikacije najvidnejših organizatorjev sovražnikov oboroženih formacij, konfidentov, reševala najbolj kompromitirane voditelje NOB iz zaporov, uničevala sovražnikove propagandne centre, vohunsko mrežo itd.³

V drugi polovici 1941. leta, ko se je val vstaje razplamtel zdaj v enem zdaj spet v drugem predelu Slovenije, je bila Ljubljana še vedno najmočnejše žarišče upora. Sirjenje protifašističnih gesel, napisanih na zidove hiš, plotove, ograje ali na listkih, ki so jih potresali po ulicah, sabotaže, napadi na izdajalce, razoroževanje pripadnikov italijanske vojske in vrsta drugih akcij, je Italijane vedno bolj spravljalo s tira. Poročilo poveljstva karabinjerjev XI. armadnega zbora z dne 7. septembra 1941 ugotavlja »nadaljevanje komunistične aktivnosti, ... vedno številnejše primere psovanja in napadov na vojake, ... atentatov in napadov na vojaške postojanke in vojašnice ... V Ljubljanski pokrajini se ne vrši le prevratna propaganda, ampak se razvija aktivnost drznih oboroženih skupin, ki psujejo, pobijajo in delajo atentate. Položaj je vznemirljiv skoro v vsej pokrajini, dve celi diviziji sta v stalni pripravljenosti.⁴

Civalna oblast fašističnega komisarja Graziolija s policijo in množico agentov, skupaj z vojsko ni bila sposobna odkriti in razbiti monolitno partijsko in frontovsko organizacijo, niti ne zaježiti osvobodilnega gibanja, ki je na prehodu v 1942. leto zajelo dobesedno vso Ljubljano. OF je s terenskimi oziroma uličnimi odbori OF dosegla že slednjo ulico, slednjo hišo in slehernega Ljubljčanca. Iz Ljubljane so vodile niti organiziranega odpora v vse slovenske pokrajine. Ljubljana je bila neizčrpen vir partizanskega in aktivističnega kadra kot tudi materialnih dobrin, ki jih je zbirala za partizansko vojsko.

Italijanski okupator je na naraščajoče narodnoosvobodilno gibanje v Ljubljanski pokrajini odgovarjal z novimi poostrenimi ukrepi. Izdajal je tiralice in razpisoval nagrade za žive ali mrtve vodilne komunistične organizatorje upora. Največ jih je razglasil julija in avgusta 1941, vendar mu niso prinesle omembe vrednih uspehov. Res pa je, da so vedno strožji ukrepi prizadejali predvsem prebivalstvo.

11. septembra 1941 je visoki komisar Grazioli izdal odredbo, s katero je uvedel izredno vojaško sodišče in smrtno kazen, 20. septembra je objavil konfinacijo nevarnih oseb, 3. oktobra je sledil Mussolinijev razglas z 20. členi, ki so postali »pravna« osnova za ustanovitev vojaškega vojnega sodišča — Tribunale militare di guerra. S smrtjo se kaznujejo: dejanja naperjena proti državi (čl. 1), pustošenje, plenitev, pokoli (čl. 2), priprava in udeležba v oboroženi vstaji (čl. 3), vodstvo prevratne organizacije (čl. 4) itd.⁵

Poostreni okupatorjevi ukrepi niso zadušili borbenega in protifašističnega razpoloženja. Kako globoko je misel upora in boja osvojila Ljubljancane dokazujejo tako imenovane plebiscitne akcije, ki jih je izvršni odbor OF — IOOF napovedal za 29. oktober 1941 kot dan osvoboditve izpod Avstro-Ogrske, za 1. december 1941 kot dan združitve jugoslovanskih narodov in za 3. januar 1942 kot dan spomina na žrtve, ki so padle pod kroglami okupatorjev v letu 1941. IOOF je zapovedal, da noben Slovenec ne sme ta dan v katerokoli zabavišče, gledališče ali kino. Med 7. in 8. uro zvečer pa ne sme nihče na ulico ali v javni lokal.^{5a}

O tej uspeli manifestaciji, v kateri je sodelovala vsa Ljubljana, imamo ohranjenih dvoje poročil. Boris Kidrič je 7. januarja 1942 pisal CK KPJ: »Stvar je krasno uspela. Vse ljubljanske ulice so bile posute s slovenskimi zastavicami s črnim žalnim robom, s pozivom IOOF in s črno obrobjenimi listki z imeni Šlandra in Šercerja. Med sedmo in osmo uro so bile ulice, lokali, gledališča — prazni. Stvar je nov plebiscit za OF.«⁶

In sedaj še nekaj stavkov iz poročila poveljnika kraljevih karabinjerjev v Ljubljani Brucchiettija o istem dogodku: »Prebivalstvo zvesto sledi navodilom komunističnega propagandnega odbora, ki ga obveščajo z letaki, tajnimi dopisi in periodičnimi publikacijami. Manifestacijo 3. januarja je zapovedala OF in je popolnoma dosegla svoj namen. Javnost se je med 19. in 20. uro v celoti umaknila z ulic. Isti dan so našli tudi številne letake z napisi, 'Slava padlim za Slovenijo' in drugimi prevratnimi in propagandnimi gesli. Te manifestacije prirejajo v spomin tistih, ki so jih italijanske oblasti obsodile na smrt zaradi atentatov in prevratnega delovanja. Ljudstvo jih proglašja za mučenike in jim v spomin potresa prevratne letake ter odgovarja z novimi atentati.«⁷

Zanimivo je, da je bila civilna oblast glede taktičnih prijemov, ostrine ukrepov nasilja nad Slovenci ves čas v nasprotju z vojaško oblastjo. Civilna je zagovarjala »milejši« režim, ki naj Slovence prepriča v dobrohotnost italijanskih okupatorjev, vojaška z generalom Robottijem pa je zahtevala najstrožje ukrepe proti vsem, ki se kakorkoli upirajo italijanski oblasti. Ker Graziolijeva »milejša« taktika ni obrodila uspeha, je Mussolini 19. januarja 1942 proglasil Ljubljansko pokrajino za operacijsko ozemlje, s tem pa je vojaška oblast dobila proste roke in pravico somostojno nastopati zoper slovenski narod in njegovo narodnoosvobodilno gibanje.

Obkolitev Ljubljane z bodečo žico in bunkerji

Da bi razbili vodstvo narodnoosvobodilnega gibanja in spravili Ljubljano na kolena, je Robottijev štab izdelal dobro zamišljen načrt: mesto obkoliti

z bodečo žico, ga dobro zastražiti in zapreti, potem pa ga preiskovati po dolgem in počez toliko časa, dokler ne bi odkrili vseh najpomembnejših žarišč upora ter aretirali slednjega aktivista in simpatizerja OF. Hkrati so računali, da bodo s temeljitimi preiskavami odkrili ilegalne delavnice, tehnike, tiskarne, skladišča, bunkerje ter zaplenili tudi vsa materialna sredstva, ki so jih za OF oziroma partizansko vojsko zbrali Ljubljancani: hrano, obleko, obutev, strelivo, orožje, sanitetni material in drugo.

Italijani so pripravili velike zavoje bodeče žice, kole in drug material ter 22. februarja 1942 zvečer začeli z vso naglico graditi pas bodeče žice in obkoljevati Ljubljano. Z delom so končali naslednji dan ob 14. uri, uro zatem pa je začela veljati odredba visokega komisarja o prepovedi prostega izstopa oziroma vstopa v mesto. »Do nadaljnje odredbe je od 15. ure danes 23. februarja 1942 — prebivalstu Ljubljane prepovedano odhajanje iz mesta (čl. 1), vstop v mesto je dovoljen samo dobaviteljem živil in tistim osebam, ki imajo za to iz razlogov javnih koristi utemeljen vzrok in ki predlože nadzornim postajam ob cestah in železnicah za spodaj navedene kraje osebne listine o istovetnosti, opremljene s fotografijo: Brezovica, Dravljje, Št. Vid, Kleče, Ježica, Tomačevo, Hrastje, Zalog, Dobrunje, Škofljica, Studenec, Ig (čl. 2).«⁸

Potem, ko so Ljubljano obkolili in jo temeljito zastražili, se je 24. februarja zjutraj začela »razorožitev prebivalstva« ali bolje; racije in preiskave, ki so trajale nepretrgoma do 15. marca 1942. Določene mestne četrti je obkolila vojska, preiskave in aretacije pa so izvajali karabinjerji in agenti javne varnosti.

Za splošne racije (posluževali so se tudi specifičnih in letočih preiskav) so mesto razdelili na 13 sektorjev. Dnevno so obkolili en sektor, ga temeljito preiskali, pobirali moške od 16. do 35. leta starosti (pa tudi mlajše in starejše) in jih odvedli na dvorišča vojašnic. Tam so jih s pomočjo konfidentov identificirali in razdelili v dve skupini. Skupino sumljivih so zaprli, skupino neosumljenih pa izpustili. Prenekateri so šli večkrat skozi »sito« dokler jih niso zaprli oziroma odpeljali v internacijo.

Iz italijanskega poročila je razbrati, da so v prvem valu zaprli 57 organizatorjev OF, 23 politkomisarjev, 199 agentov kominterne, 29 simpatizerjev OF, 413 pripadnikov OF, 108 oseb, ki so imele vojaški material in 15 partizanov, skupaj 878 oseb. Od vojaškega materiala so zaplenili 12 pušk, 24 pištol, 124 sabelj, 1 razmnoževalni aparat, 1 radiooddajno postajo, 111 vojaških uniform itd.⁹

Iz Kardeljevega poročila Titu 29. 3. 1942 izvemo, da jih je šlo na tisoče skozi natančne preiskave, tudi zaprli so jih mnogo. Vendar se je ves važnejši kader rešil. Le iz najnižjega aktiva so jih nekaj pobrali.¹⁰ Pomagala je iznajdljivost, pogum, včasih tudi sreča. Največ zaslug pa je imela dokumentna tehnika, ki je začela izdelovati falsificirane dokumente. Izdelovala je tudi enake žige, kakršne so Italijani pritiskali v osebne izkaznice tistim, ki so že šli skozi njihove preiskave.

Vkljub racijam je bilo protiokupatorsko razpoloženje še vedno na višini in Edvard Kardelj ga je že v omenjenem pismu Titu takole opisal: »Razpoloženje množic in splošen odnos političnih sil sta tukaj dejansko takšna, da ti srce prekipeva od zadovoljstva. Mislim, da ni nikjer v Jugoslaviji stanje tako ugodno kot pri nas ... OF je dejansko oblast ne samo v propagandističnem smislu; in sicer oblast v sami Ljubljani.«¹¹

Intenzivno propagandno delo aktivistov OF, okupatorjev teror, uspehi partizanskih čet in nastopajoča pomlad so vplivali na mnoge Ljubljancane, da so se odločili oditi v partizane. Tudi vodstvo osvobodilnega gibanja se je v drugi polovici maja 1942 umaknilo iz Ljubljane na osvobojeno ozemlje.

Nekaj hudih porazov italijanske vojske (7. maja je narodna zaščita iz Hruševega v bližini Dobrove napadla enoto sardinskih grenadirjev. Italijani so imeli 33 mrtvih in prek 80 ranjenih, padel je tudi polkovnik Latini, 19. maja je morala italijanska posadka bežati z Iga in ga prepustiti partizanom) ter neprestano pokanje partizanskih pušk in strojnic v neposredni bližini Ljubljane, je Italijanom nagnalo strah v kosti. Naenkrat so se čutili ogrožene celo v Ljubljani. V tem, za italijanskega okupatorja dokaj kritičnem položaju, je general Robotti 11. maja imenoval posebno komisijo za zgraditev utrjenega pasu okoli Ljubljane. Morala je izdelati načrt obrambe, ki je slonel na predpostavki — napad partizanskih sil na Ljubljano in istočasna vstaja komunističnih elementov v notranjosti mesta (peta kolona).¹²

Da bi se zavarovali pred uporniki v Ljubljani, so utrdili in pripravili za obrambo vse pomembnejše zgradbe: kasino (sedež XI. armadnega zbora), bivšo banovino (sedež visokega komisariata za Ljubljansko pokrajino), sodišče, sodne in policijske zapore, radiooddajno postajo, železniške postaje, vojašnice itd. Na vseh prometnejših cestah in pomembnejših točkah: na križiščih, mostovih, na Gradu, Rožniku in drugod so začeli graditi železobetonske bunkerje in postavljati španske jezdece.

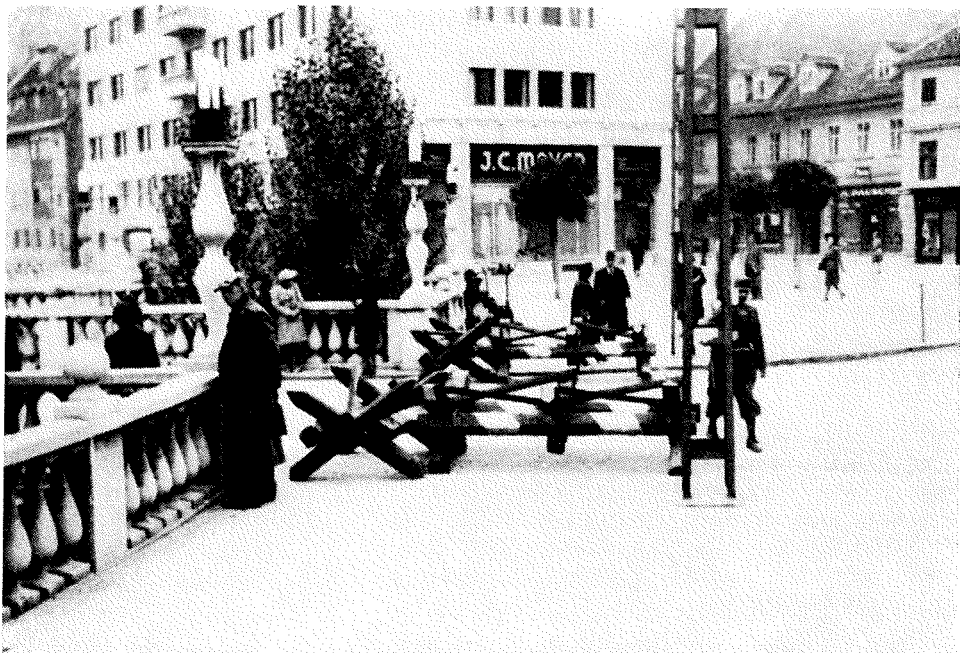
Pri pregledu žične meje je komisija ugotovila, da ne ustreza strateškim zahtevam, niti ne nekaterim najosnovnejšim zahtevam oziroma potrebam prebivalstva. (Ljubljansko pokopališče Žale je bilo npr. zunaj bloka. Zaradi tega so imeli svojci umrlih precejšnje težave. Karabinjerji so šele po pregledu pustili krsto z najožjimi sorodniki in duhovnikom na pokopališče in jo potem še spremljali do groba. Pevci so odpeli žalostinko kar na bloku, kjer so pričakali tudi ostali pogrebci). Zato so začeli mejo prestavljati oziroma širiti navzven od 50 do 250 m. Istočasno so gradili strateško in obrambno žično mejo okoli Ljubljane z raznovrstnimi bunkerji, obrambnimi zidovi, položaji za težko orožje, strelskimi jarki itd. Po vsej dolžini so širili in utrjevali žični pas ter napeljali še telefonsko linijo in električno omrežje za osvetlitev meje.

Ob bodeči žični meji ali bloku je bilo polno vojaštva, karabinjerjev, finančnih stražnikov in agentov. Največ pa jih je bilo na cestnih prehodih oziroma blokkih. Ker so imeli premalo prostora za moštvo na blokkih, so razlastili bližnje lastnike hiš. Morali so se izseliti ali utesniti ter okupatorju prepustiti opremljene prostore. Prav tako jim je primanjkovalo gradbenega materiala, zato so ga jemali tam, kjer so ga imeli (npr. graditeljem hiš). Ljudje so se pritoževali, a ni nič zaleгло. Zanimiv je odgovor na pritožbo Franca Smrajca iz Tomačevega, ki je trdil, da so mu vojaki XXI. bataljona »Mortai« posekali 180 smrek. Poveljstvo XI. armadnega zbora je na njegovo ponovno pritožbo, ki jo je podpisalo še 10 prič odgovorilo, da so vojaki smreke posekali zato, ker so bili na njih vrezani in narisani znaki OF ter srpa in kladiva.¹³

Da bi jim ob napadu partizanske vojske na Ljubljano in istočasni vstaji zaporniki ne skočili v hrbet, so jih na Robottijevo zahtevo začeli naglo voziti v Italijo, zlasti po 15. maju 1942.¹⁴

24. junija so Italijani začeli s ponovnimi preiskavami. Po navodilih poveljstva divizije Granatieri di Sardegna se internira vse brezposelne delavce, pribežnike, brezdomce, bivše vojake, obiskovalce javnih prenočišč, pregnance in berače v zavetiščih, brezposelne dijake, dijake brez staršev, vse visokošolce, vse učitelje, uradnike, profesorje ter duhovnike in delavce, ki so se priselili iz Julijske krajine in so se po odslužitvi vojaškega roka preselili v Jugoslavijo in končno vse one, ki so spoznani za člane odporniškega gibanja.¹⁵

V osemdnevnih racijah od 24. junija do 1. julija 1942 so pregledali prek 20.000 Ljubljancanov in jih 2.858 obdržali v zaporu.¹⁶

Španski jezdec in fašistične straže na Tromostovju

Utrjevanje obrambnega pasu in mesta

Čeprav je okupator poglaval v ofenzivo proti partizanski vojski večino svojih sil, ni zanemarl obrambe Ljubljane. Že 19. julija je Robotti imenoval novo razširjeno komisijo in od nje zahteval izdelavo dokončnega načrta obrambnega pasu.

Po pregledu zemljišča je inženirski oddelek XI. armadnega zbora izdelal načrte, vojni geografski inštitut iz Firenc pa enotne karte Ljubljane z vrisanim žičnim pasom v razmerju 1 : 25.000.

Do tu je šlo še kar gladko, potem pa so nastopili novi problemi: kje dobiti potreben material, denar, predvsem pa podjetje, ki bi prevzelo tako obsežna dela. Sprva so iskali slovenska gradbena podjetja, vendar je bila OF toliko močna, da ni nobeno sprejelo ponudbe. Izgovarjala so se na pomanjkanje delovne sile, na pomanjkanje tovornjakov itd. Končno so štiri italijanska podjetja (Marconi, Marin, Rizzi Marconi, S. A. Zambellitte) prevzela vsa gradbena dela. Seveda je s temi podjetji sodelovala tudi italijanska vojska. Tako so inženirski XI. armadnega zbora pripravili skoraj povsem novo razširjeno traso, jo zravnali in očistili v širini 150–200 m.

Že februarja, ko so Italijani zgradili prvi žični pas, so zasedli skupaj 12 stanovanjskih hiš, vendar niso preselili vseh lastnikov, ampak le utesnili v manjše prostore. 8. julija 1942 pa je visoki komisar izdal odredbo, ki je vojski dovoljevala zasedbo civilnih zgradb, ljubljanskemu županu pa poslal seznam hiš in družin, ki so se morale »iz strateških oziror«¹⁷ preseliti. Rok za preselitev je bil kratek, od 19. do 21. septembra 1942. Skupno so razlastili 42 hišnih lastnikov ter preselili 57 družin s prek 230 družinskimi člani.¹⁷

Italijani so tudi v mestu večkrat spreminjali obrambni sistem. Tako so ga septembra razdelili na 3 cone. Meje med njimi so tekle krožno in razdelile mesto na strogi center, na širši center in na periferni del ob bodoči žični

meji. Prvo cono ali strogi center so omejevale tele ulice oziroma ceste: Gregorčičeva, Vegova, Kongresni trg (danes Trg revolucije), Wolfova, Stritarjeva, Pred škofijo (danes Ciril-Metodova), Kopitarjeva, Sv. Petra (danes Trubarjeva), Miklošičeva, Dalmatinova, Gospodsvetska (danes Celovška) in Bleiweisova (danes Prešernova). Drugo cono ali širši center so omejevale Bleiweisova (danes Prešernova), Aškerčeva, Cojzova, Karlovška, Za Gradom, Domobranska (danes Roška), Poljanska, Tomšičeva (danes Glonarjeva), Koblarjeva, Zaloška, Jegličeva (danes Njegoševa), Smartinska, Vilharjeva, Robbova, Topniška, Sv. Marka (danes Strojeva), Samova, Jernejeva (danes ulica Milana Majcna) in Prešernova.¹⁸

Posamezne cone so zaprli z zaporami, španskimi jezdecimi in stražnicami. Tako so npr. strogi center zaprli z 19 cestnimi zaporami. Na dveh, kjer je vozil tramvaj, je bil dvosmerni promet, 4 zapore so bile premakljive in so dovoljevale enosmerni promet, na 13 zaporah pa je bil le prehod za pešce. Za zaporo vseh treh con so postavili 34 zapor in zanje uporabili 225 španskih jezdecev od 1,25 do 3 m dolžine.¹⁹

V zvezi s to razdelitvijo so dobili vojaki nova navodila o gibanju v mestu. V prvi coni so smeli hoditi tudi posamič zjutraj od budnice do noči, v drugi coni so se smeli gibati od budnice do 17. ure, v tretji coni pa so se smeli gibati le v skupinah po trije. Se vedno pa je veljalo pravilo, da so morali biti oboroženi.²⁰

Ljubljana spet v »nevarnosti«

Velika italijanska ofenziva, ki je divjala v Ljubljanski pokrajini skoraj 4 mesece je še bolj kot partizansko vojsko prizadela prebivalstvo. V ofenzivi na Kočevski Rog (v drugi polovici avgusta 1942) je bil okupator prepričan, da bo uničil glavnino partizanske vojske. Ta se je s spretnimi manevri in preboji večinoma rešila iz številnih obročev. Tedaj, ko so bili najbolj prepričani, da so partizane uničili, so se ti nenadoma pojavili v neposredni bližini Ljubljane. Prvi bataljon Tomšičeve brigade je s sodelovanjem moštva sprejemnega taborišča in dveh čet II. grupe odredov v noči od 29. na 30. avgust napadel karabinjersko postojanko in postajo finančne straže v Vevčah. Zažgali so skladišče papirnice in železniški vagon. Hkrati so napadli finančno stražo v Zalogu in pri železniškem mostu čez Ljubljanico. Naslednjo noč je bataljon napadel papirnico in zažgal skladišče na desnem bregu Ljubljanice.²¹

Italijani in belogardisti so na vsa usta kričali, da je partizanska vojska uničena, da je OF v razsulu itd. Nenaden napad Tomšičevega bataljona na postojanke v neposredni bližini Ljubljane pa je sovražniku zaprl sapo. V novem položaju, ki se je, po besedah visokega komisarja, v zadnjih tednih občutno poslabšal,²² so storili vse, da bi čimprej izgradili močno in utrjeno obrambno črto, ki bi jo ščitila pred partizansko vojsko. General Robotti je sklical najvišje vojaške strokovnjake ter jim razložil resen položaj. Zahteval je, da ponovno proučijo obrambo Ljubljane, da izvedejo poskusni alarm in manever za napad in obrambo z naslednjo predpostavko: močne partizanske sile napadejo Ljubljano pod zaščito noči. Njihov cilj je zavzeti Grad, Rožnik in Golovec. Istočasno nastopi še ena ali več notranjih sovražnikovih kolon, ki udarijo v hrbet brambovcem žičnega pasu, ter skušajo preprečiti intervencijo italijanskih sil iz kasarn, obenem pa v ugodnih izoliranih centrih vzpostaviti svoja oporišča. Upoštevati morajo tudi možnost intervencije sovražnega letalstva.²³

Še isti dan je štab XI. armadnega zbora zahteval od štaba divizije Cacciatori delle Alpi (alpskih lovcev), artilerije in inženirjev, da pripravijo vse potreb-

Bunker ob žici obkoljene Ljubljane

no za alarm in manever, ki se bo začel 23. novembra 1942, istočasno pa poskrbijo za svojo obrambo.²⁴

Okupatorski oblastniki so spet vztrepetali ob misli, da jih narodnoosvobodilna vojska lahko napade celo v Ljubljani. Da bi se za pričakovani spopad kar najbolje pripravili, so pognali vse rodove svoje vojske nanovo utrjevati Ljubljano. V prevelikem strahu niso vedeli, kaj in kje je najbolj potrebno utrjevati.

Največje breme obrambe Ljubljane naj bi prevzela bodeča žična meja. Zato so ponovno utrjevali stare in gradili nove bunkerje, nove obrambne položaje za vse vrste orožja, kopali strelske järke, gradili obrambne zidove in pošiljali na obrambno črto nove vojaške enote. Zaradi predvidene vstaje v mestu so ob žični meji zgradili še 73 novih bunkerjev s strelnimi linami obrnjenimi proti mestu. Za boljšo povezavo med posameznimi odseki so na notranji strani pasu zgradili še 1 meter široko stezo za obhod patrolj. Na mestih pa, kjer so pričakovali najmočnejši napad so še dvignili in razširili žično mejo in okrepili obrambo z novim, predvsem težkim orožjem in novimi oddelki vojaštva.

Poskrbeli so tudi za zavarovanje železniških prog na mestih, kjer so sekale žično mejo. Zidavo teh bunkerjev in obrambnih položajev na vseh progah so prevzela slovenska podjetja Pirkmayer, Štrukelj in Bricelj.

Do 15. decembra 1942 so gradnjo obrambne črte skoraj v celoti zaključili. V 30 km dolgem utrjenem pasu so zgradili 69 velikih bunkerjev, od katerih je vsak zase predstavljal utrdbo (caposaldo). V vsakem od teh je bila stalna dobro oborožena posadka od 6—30 vojakov. Na izpostavljenih mestih so zgradili posebej še 11 bunkerjev s posadko po 12 mož. Pri večini bunkerjev so imeli položaje za topove in minometalce ter bunkerje (postazioni) za obrambo krajših odsekov. Teh bunkerjev je bilo ob žični meji 53.²⁵ Če k tem prištejemo

še 73 novih bunkerjev, zgrajenih ob žici za boj proti upornikom v mestu, je bilo v celem pasu kar 206 bunkerjev.

Celoten utrjen pas je bil dolg 29.663 m, širok 5—8 m in visok okrog 8 m. Skupaj s telefonsko in električno napeljavo z reflektorskimi postajami za osvetlitev meje in krožno stezo na notranji strani pasu, je bila utrjena črta široka okrog 80 m.

In koliko je bilo moštva na prvi obrambni liniji? Po nepopolnih podatkih iz januarja 1943, je imel okupator stalno na okopih Ljubljane (vključno s posadkami na Gradu, Rožniku in Golovcu) okrog 2.500 vojakov ter okrog 500 karabinerjev, agentov javne varnosti in kvesturinov za pregledovanje ljudi oziroma dovoljenj na cestnih blokih.

Artilerija — sestavni del obrambe

V obrambi Ljubljane je imelo pomembno mesto topništvo. Sprva so imeli le 4 baterije: eno baterijo 75-27 na Rožniku, eno 75-27 v Hrastju za obrambo letališča in dve bateriji težkih topov 100-17 in 152-13 na Gradu (prva številka pomeni kaliber topa, druga pa tip oziroma letnico izdelave).

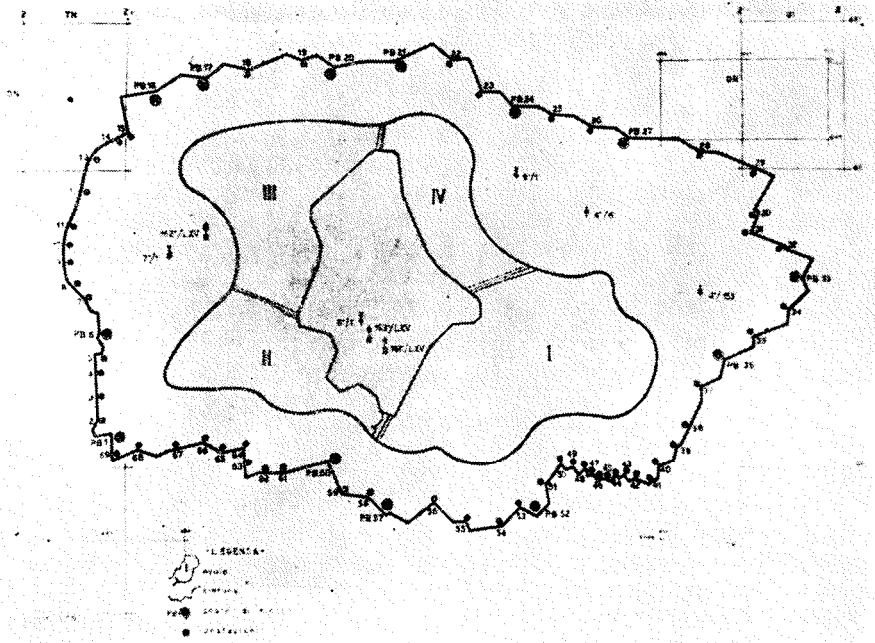
V novem kritičnem položaju so okrepili obrambo Ljubljane z novimi štirimi baterijami, vso artilerijo pa so razdelili na 3 taktične skupine.

Prva taktična skupina z dvema baterijama 152-13 in 75-18 je imela položaje na Rožniku, druga s štirimi baterijami, dve bateriji 75-27, 75-18 in 152-13 na letališču in tretja taktična skupina z dvema baterijama 152-13 in 75-18 na Gradu. Skupno torej 8 baterij z 32 topovi. Če temu prištejemo še 12 poljskih topov, ki so jih imeli na utrjenem pasu, so Ljubljano branili kar s 44 topovi. Artilerija je imela dvojno nalogo. Prvič: streljati na partizansko vojsko, predno bi se ta prebila do bodeče žice in bunkerjev okrog Ljubljane, in drugič: tolči objekte in uporniške centre v mestu. Vsak top je imel vnaprej določene cilje in cono, kamor bi pošiljal granate. V ta namen so Ljubljano razdelili na štiri cone, vanje pa bi streljali z Gradu, z Rožnika in z letališča.²⁶

Vsi štirje sektorji obrambnega pasu (Vič, Dravlje, Moste, Rudnik) so bili telefonsko povezani s štabom za obrambni pas, ki je imel svoj sedež in telefonsko centralo v vojašnici Vittoria Emanuela (belgijska) in štabom artilerije, ki je imela sedež v vojašnici Duca d'Aosta (artilериjska za Bežigradom). Oba štaba sta bila v direktni zvezi s štabom XI. armadnega zbora (a. z.) v kazini.²⁷

Ponovno utrjevanje mesta

Kako resno so Italijani pričakovali napad na Ljubljano (strah ima velike oči) je razbrati iz zadnjega dela ukaza štaba XI. a. z. z dne 15. novembra 1942 podrejenim poveljstvom, kjer je zapisano, da se bo italijanska vojska z lastnimi silami v Ljubljani upirala partizanski vsaj 24 ur.²⁸ Da bi čimdlje kljubovali partizanskim oddelkom in upornikom, ki bi se tem pridružili v mestu, so zapovedali ponovno utrjevanje mesta. Kot že omenjeno so bili nekateri pomembnejši objekti že utrjeni in dobro zastraženi (vojaški štabi, vojašnice, sodni zapor, električne centrale, vodovod), a z največjimi utrjevalnimi deli so začeli septembra 1942. V vseh zgradbah, kjer so bili nastanjeni italijanski uradi, vojaška poveljstva, fašistična stranka, kvestura, visoki komisariat GILL, itd., so morali do 19. novembra 1942 organizirati lastno obrambo. Dobili so orožje, strelivo, rezervno hrano in material za utrjevanje poslopij. Na vseh pomembnejših točkah v mestu (križišča, mostovi) so zgradili bunkerje, pomnožene straže in patrolje pa so križarile po mestu z orožjem pripravljenim na strel.²⁹ Najbolj pa so imeli utrjen Rožnik in Grad, tako da je mesto dobilo podobo prave trdnjave.

Ljubljana obkoljena z bodečo žico in bunkerji, razdeljena na strogi center, na širši center in pas ob bodeči žici s štirimi žarišči upora /ovuli/, ki naj bi jih obstreljevalo topništvo z Gradu, z Rožnika in z letališča

Poveljstvo XI. a. z. je poskrbelo tudi za varnost svojih zvestih sodelavcev ter 28. oktobra 1941 izdalo ukaz, da se pomnožijo straže in patrolje, ki skrbijo za varnost ljubljanskega župana Leona Rupnika pri njegovem stanovanju in v njegovem uradu. Pri Rupnikovi hiši so število straž povečali od 3 na 6, pri vhodu na vrt pa so poleg dveh postavili še tretjo patroljo. Na občinskem uradu so postavili dve patrolji na notranje dvorišče, eno pa pri vhodu v magistrat. Prav tako so pomnožili straže za varstvo ljubljanskega škofa dr. Gregorija Rožmana.³⁰

Pri vsem tem je zanimivo, da so se »očiščene« Ljubljane še vedno bali, čeprav je bilo v njej, če izvzamemo belogardiste in izdajalce, malo sposobnih moških za vojaško službo. Dokaz več, da so se bali vseh, tudi otrok, žensk in starejših moških.

Okupatorji in belogardisti so na vsakem koraku čutili, da Ljubljana še ni premagana. Da bi polovili vsaj najnevarnejše »ofarje« (tako so imenovali aktiviste OF), so belogardistični voditelji, v soglasju in s pomočjo italijanske policije in vojske, pripravili nov udar na mesto.

V nočeh od 21. na 22. in od 22. na 23. december 1942 so izvedli v mestu množične tako imenovane »božične« racije. Ljubljano so razdelili na 13 sektorjev, v katerih so belogardisti, razdeljeni na 86 patrolj, aretirali 813 ljudi. V racijah je sodelovalo 126 belih iz Ljubljane, 328 belih vaških stražarjev z Dolenjskega in Notranjskega, 82 karabinjerjev in 246 italijanskih vojakov. Razen tega je imel vsak sektor še 2 rezervni patrolji po 26 belogardistov iz Ljubljane in 26 s podeželja, 26 karabinjerjev in 52 italijanskih vojakov. Skupno je neposredno pri racijah sodelovalo 506 belogardistov in 406 karabinjerjev ter vojakov. Sezname ljudi so sestavili belogardistični voditelji s sodelovanjem

italijanskega obveščevalnega oficirja. Aretirali so okrog 1.500 Ljubljčanov, jih zaprli v belgijsko vojašnico, čez tri mesece pa jih poslali v internacijo v Visco.³¹

Pa-pa-emergenza

To je bila dogovorjena šifra za splošen preplah (alarm) v Ljubljani; šifra, s katero naj bi komanda mesta obvestila podrejeno poveljstvo o partizanskem napadu.

Do vseh potankosti izdelan program obrambe in predvidenih ukrepov dokazuje, da so Italijani napad na mesto resnično pričakovali.

Kaj je predvidel plan obrambe? Mesto so razdelili na 7 con s conskimi poveljstvi, ki so bila zadolžena braniti pred napadalci vse pomembnejše objekte v določeni coni.

Potek obrambnih bojov so razdelili v dve fazi, fazo A in B. Na dan znak »pa-pa emergenza« v fazi A, zasede bataljon strelcev (iz divizije Cacciatori) vsa križišča in železniški nasip tržaške proge in prepreči prodor upornikov z Rožnika oziroma iz Tivolija.

Četa kontragverilcev se z divizijskimi oklopnimi vozili pripelje na Kongresni trg (danes Trg revolucije), kjer se podredi poveljstvu XI. a. z., 248. bataljon TM prevzame v zaščito četrto cono (štab divizije, visoki komisariat, kvestura, pošta). Kamandant tega bataljona pošlje en vod strelcev na palačo visokega komisariata, en vod k Tromostovju, kjer se utrdi pod arkadami obeh zunanjih mostov in brani prehod upornikom in en vod na železniško postajo, kjer se podredi komandantu tretje cone. Četa agentov javne varnosti ostane v bližini sedeža kvesture. Četa skvadristov in četa štaba XI. a. z. zaseda Kongresni trg. Vod oklopnih vozil se pripelje iz vojašnice Principe di Piemonte (domobranska) do palače GILL, potem kroži po mestu ter pomaga tam, kjer pomoč najbolj potrebujejo. Za obrambo letališča pošlje komanda mesta vod strelcev.³²

V fazi B stopijo v boj s partizansko vojsko in uporniki nove enote; nekatere bližnje postojanke (Grosuplje, Škofljica, Vrhnika, Borovnica) pošljejo v Ljubljano z vlakom že pripravljene čete, ki priskočijo na pomoč brambovcem ob žični meji. Italijanski državljani pa se morajo kar najhitreje zateči pod varstvo najbližje vojaške posadke. Komandanti posameznih con morajo poskrbeti za rezervno razsvetljavo predvsem tam, kjer so telefonske centrale, radiooddajna postaja itd.³³

Za meščane so imeli pripravljen poseben razglas v slovenskem in italijanskem jeziku, ki so ga nameravali razobesiti ob napadu na Ljubljano. V razglasu so napovedali obsedno stanje ter izredno ostre ukrepe. »Absolutno je prepovedano vsako gibanje prebivalstva. Vsi morajo ostati doma. Kdor bo zasačen na cesti, bo ustreljen (čl. 1.) Vsa okna morajo biti zaprta, vsi glavni vhodi pa odprti. Odstraniti se mora vse predmete z okenskih polic (čl. 2). Prepovedano se je zadrževati na terasah in hoditi po strehah. Trgovine in javne lokale morajo zapreti, železne roloje spustiti (čl. 3). Prepovedano je zvonjenje z zvonovi in vsak drug ropot, ki bi pritegnil pozornost prebivalstva (čl. 4). Ves promet je ustavljen (čl. 5). V slučaju napada na operativne čete ali policijske sile z nekega stanovanja, se bo ukrepalo zoper sposobne moške, ki bi bili v stanovanju ali poslopju, odkoder je bil storjen napad. Kazni bodo po presoji poveljnika vojaških enot takoj razširjene na ustrelitev vseh ali dela moških prebivalcev (čl. 6). Vodstva električnih naprav, vode in telefona si zagotovijo nadaljnje obratovanje tako, da pridržijo osebe, ki je v službi in mora obvezno delati preko normalnega delovnega časa (čl. 7). Takoj bo ustreljen vsak, kdor ne bi izpolnil ukazov vojske in ukazov agentov javne

varnosti (čl. 8). Italijanske družine se zatečejo v bližnje vojaške postojanke, odkoder jih prepeljejo v vojašnice (čl. 9). Če bi se moralo izjemno stanje podaljšati, bodo izdane dodatne odredbe.³⁴

Gradnja novih bunkerjev, nenehno utrjevanje žične meje in zgradb v mestu, močna kontrola prebivalstva, združena s pogostimi aretacijami nevarnih posameznikov ali skupin, splošna pripravljenost za boj, vrh vsega še močna živčna napetost, samo potrjuje, da so se Italijani bali Ljubljancanov. Zato so z veseljem sprejeli ponujeno sodelovanje klerikalnih voditeljev, ki so jim s svojimi belogardističnimi enotami pomagali dušiti narodnoosvobodilno gibanje.

Do konca leta 1942 je bila žična meja pretežno dograjena, vendar so sistem obrambe še izpopolnjevali, pripravljali in dopolnjevali, dodatno utrjevali bunkerje, kopali strelske järke, predstavljali posamezne baterije topov na najbolj ogrožena področja itd. itd.

Prehodi in kanali

Visoki komisar je za 23. februar 1942 izdal odredbo, da morajo imeti vse osebe stare nad 14 let za vstop ali izstop iz mesta dovoljenje — (*lasciapassare*.) Vendar je odredba puščala še dovolj možnosti za prihod oziroma odhod iz mesta. Saj je dovoljevala vstop v mesto vsem dobaviteljem živil in osebam, ki so službeno oziroma zaradi javnih koristi prihajali v mesto.

Čeprav so se že precej časa pripravljali na zaporo žične meje, vseeno niso bili kos novemu položaju. Izven bodeče žice je stanovalo mnogo delavcev in uslužbencev, ki so hodili na delo v mesto. Poveljstva blokov so dobivala različna navodila, ki so se medsebojno križala. Posledica tega je bila, da so na blokih nastale zmešnjave. Oblasti dovolilnic še niso izdajale, na blokih pa brez njih niso spuščali ljudi skozi. Zato so popolno zaporo mesta predstavili do 15. marca, ko so mesto popolnoma zaprli in pustili skozi bloke samo tiste, ki so imeli italijanske dovolilnice. Za koordinirano izdajo in kontrolo dovoljenj je visoki komisar določil oficirja za zvezo. Ta je bil povezan s cestnimi bloki, odkoder so spraševali za podatke o ljudeh, za katere so sumili, da imajo ponarejene dovolilnice. Ilegalna dokumentna tehnika je namreč začela ponarejati uradne italijanske dokumente ter tako aktivistom OF in kurirjem omogočila skoraj neoviran prihod oziroma odhod iz mesta. Ilegalne tehnike in tiskarne so izdajale tako dobro izdelana dovoljenja, da jih na prvi pogled ni bilo mogoče prepoznati. Dosledno in natančno pregledovanje dovoljenj, pogoste osebne preiskave in še racije po mestu so vendarle omejele »partizanski promet«.

Da so Italijani ta posel opravljali res temeljito, nam izpričuje tudi Kardeljevo pismo Titu 29. marca 1942: »Meja je bila od 15. marca popolnoma zaprta. Možnosti gibanja so zelo težke. Dovoljenja za prehod se dobijo zelo težko. Na prehodih je velika kontrola. Italijani so to napravili tako vešče, da je težko najti kanale za prehod. Imamo samo enega stoodstotno zanesljivega. Imamo težave s kandidati za v partizane; sedaj smo to opravili in gre vse z dokumenti. V Ljubljani je dobra tehnika in ni dokumenta, ki ga ne bi izdelala in to solidno in hitro.«³⁵ Spomladi 1942, ko se je narodnoosvobodilno gibanje močno razmahnilo, je mnogo Ljubljancanov odšlo v partizane. Nekateri so šli skozi bloke z italijanskimi dokumenti, nekateri ilegalno, večina pa s ponarejenimi dokumenti ali celo tako, da so podkupili vojake na blokih. Maja 1942 je Žigon s svojo skupino aktivistov pripravil za odhod v partizane okrog 25 prostovoljcev. Kanal za pošiljanje teh ljudi je šel skozi blok na Viču. Pošiljali so jih v skupinah po 5 oseb. Pot za prehod so pripravili viški

aktivisti, ki so podkupili italijanske vojake. Za vsako skupino petih tovarišev so dali stražarjem na bloku po trideset jajc.³⁶ Poleg partizanov, kurirjev in aktivistov so morali skozi bloke spraviti tudi propagandno gradivo; različno blago, orožje, hrano, vojaško opremo, obleko, čevlje, sanitetni material, zapurna sporočila itd.

V te akcije je bilo vključenih mnogo ljudi. Kmetje, ki jim je žični pas razdelil polja, so med gnojem, senom in drugim vozili tudi orožje, strelivo, hrano itd. Mlekarice so v kanglah z dvojnimi dnom prenesle prenekatero zapurna sporočilo oziroma pismo. Iznajdljive mlade mamice so celo v otroških vozičkih pod dojenčki skrivale in prenašale orožje, pisma ali literaturo.

Največ blaga pa so iz Ljubljane spravili železničarji, saj so šle po tej poti vagonске pošiljke za partizane. O tem je Edvard Kardelj pisal 14. julija 1942 Ivu Ribarju-Loli takole: »Zdelo se ti bo skoraj nemogoče, vendar je res, da pošiljamo iz Ljubljane po železnici cele vagone materiala za partizane. Ravno te dni smo spet dobili iz Ljubljane 4 vagone z raznim potrebnim blagom. Tako gredo vagoni v vse smeri in tudi na nemško stran. To je rezultat političnega položaja pri nas.«³⁷

Velikanski polet osvobodilnega gibanja je Italijanom uspelo začasno zavreti z veliko ofenzivo. Tik pred ofenzivo sta Robotti in Grazioli izdala odredbo, s katero sta ustavila vse osebne vlake, prepovedala potovanje s tovornimi vlaki, ukinila avtobusni promet in prepovedala vsako prehajanje iz kraja v kraj ter ustavila telefonski in brzojavni promet. Tudi v Ljubljano in iz nje so aktivisti OF vedno teže prihajali. Na blokih in železniških postajah so že bili v okupatorjevi službi belogardisti in izdajali osumljence Italijanom. Komandant divizije Cacciatori delle Alpi Ruggero je večkrat opozarjal poveljstvo karabinjerjev in finančne straže, da morajo na blokih natančno in dosledno preiskati vsako osebo in poostriti kontrolo, ker skozi bloke na Viču in Dolenjski cesti prihajajo v Ljubljano partizanski kurirji s ponarejenimi italijanskimi dokumenti.³⁸

2. decembra je ponovno zahteval poostritev kontrole, »ker so ugotovili, da celo dijaki prenašajo blago za partizane na Krim, prebivalci okoliških vasi pa blago vozijo celo z vozovi.«³⁹ Čez nekaj dni — 7. decembra — pa je ves ogorčen ugotovil, da železničarji prevažajo pošto in material za partizane ter da prihajajo komunisti, preoblečeni v železničarje, ilegalno v mesto.

Čeprav je okupator obdal Ljubljano z bodečo žico, s številnimi bunkerji in jo, lahko bi rekli, spremenil v koncentracijsko taborišče, je ves čas okupacije ni mogel spraviti na kolena. Uporniški duh Ljubljancanov je bil nezlomljiv.

Po kapitulaciji Italije je bil žični pas nekaj dni brez gospodarja in cestni bloki brez straž. Tedaj je na tisoče Ljubljancanov odšlo v partizane, na Golem pa je bila 11. septembra 1943 ustanovljena ljubljanska brigada.

Brž ko so Nemci razorožili italijansko vojsko v Ljubljani in dobili pomoč, so zasedli bodečo žično mejo ter spuščali skozi bloke samo tiste, ki so imeli dovoljenja nemških oblasti. Po ustanovitvi slovenskega domobranstva so tudi domobrance postavili na cestne bloke.

¹ Miroslav Luštek: Kronološki pregled dogodkov v Ljubljani l. 1941, Letopis muzeja narodne osvoboditve 1957, str. 137.

² Zbornik NOV VI — 1, d 95.

³ Marica Čepe: Ljubljana kot primer vseljidskega odpora. Referat na znanstvenem zborovanju, ki so ga pripravile institucije za proučevanje naj-novejše zgodovine narodov in narodnosti Jugosla-vije januarja 1971 v Ljubljani.

⁴ Zbornik NOV VI—1 d 155.

⁵ Službeni list z dne 11. oktobra 1941.

^{6a} Letaki v AIZDG.

⁶ Zbornik NOV VI — 2 d, 3.

⁷ B. Božič, L. Carni, M. Kacin, S. Kajba, M. Oblak, M. Zgajnar: Kronološki pregled dogodkov v prvi polovici 1942. leta. Letopis muzeja narodne osvoboditve 1958, str. 267, navajam. Kronološki pregled: Letopis MNO 1958.

⁸ Kronološki pregled: Letopis MNO 1958, str. 274.

⁹ Arhiv Instituta za zgodovino delavskega gi-banja, italijanski f. 159—11, navajam AIZDG, it.

¹⁰ Zbornik NOV — VI — 2 d 34.

¹¹ Zbornik NOV VI — 2 d 34.

¹² Zbornik NOV VI — 2 d 170.

¹³ AIZDG, št. f. 858 — 1.

¹⁴ Giuseppe Piemontese: Ventinove mesi di occupazione italiana nella provincia di Lubiana, Ljubljana 1946, str. 8.

¹⁵ Internacije, Ljubljana 1946, str. 116 d. 18.

¹⁶ Zbornik NOV VI — 3 d 164.

¹⁷ AIZDG, št. f. 830 — 1 in f. 947 — 1.

¹⁸ AIZDG, št. f. 947 — 4.

¹⁹ AIZDG, št. f. 947 — 3.

²⁰ AIZDG, št. f. 844 — 4.

²¹ Zbornik NOV VI — 4 d 3, AIZDG, FMG 352 — 2644.

²² AIZDG, št. f. 1.

²³ AIZDG, št. f. 668 — 1.

²⁴ Prav tam.

²⁵ AIZDG, št. f. 947 — 2.

²⁶ AIZDG, št. f. 830 — 1.

²⁷ AIZDG, št. f. 920 — 2.

²⁸ AIZDG, št. f. 665 — 1.

²⁹ Prav tam.

³⁰ AIZDG, št. f. 5 — 4a, f. 210 — 2.

³¹ Francek Saje: Belogardizem, str. 489—490.

³² Fašistična mladinska organizacija GILL — Giovantu littorale Lubianese, je imela svoj sedež v narodnem domu.

³³ AIZDG, št. f. 665 — 1.

³⁴ Prav tam.

³⁵ Zbornik NOV VI — 2 d 34.

³⁶ Kronološki pregled: Letopis MNO 1958, str. 298.

³⁷ Zbornik NOV VI — 3 d 58.

³⁸ AIZDG, št. f. 159 — 1.

³⁹ Prav tam.

Rdeči oblaki

Franci Lakovič

*Rdeči oblaki,
rože v slovo,
mladi vojaki
na vojsko gredo.*

*Rdeči oblaki,
dan je že preč,
danes smo živi,
jutri nič več.*

*Rdeči oblaki,
rdeči kot kri,
križ se za križem
na polju vrsti.*

*Rdeči oblaki,
rože v slovo,
novi vojaki
na vojsko gredo.*

Zapis o domovini

Benjamin Gracer

*Domovina je .. vse ...
je rekla tovarišica
in z lepo urejeno ročico
zaustavila spanček.*

*Domovina je naše bogastvo,
je klokotalo v trebuih debelih gospodov,
ampak ljudje so spali
in tako je vedno
kadar eni govorijo
drugi pa delajo.*

*Domovina, domovina,
nas je v solzah objemal oče,
ko je prišel iz hoste
s tremi bombami za pasom —
k trem lačnim otrokom
(Od takrat je dobil že dva srčna infarkta)
in kadar mu rečem:
preveč ste sanjali, oče —
mu oči ugašajo
in je čisto blizu zemlje,
skoraj se je dotakne,
a nikoli ne reče domovina —
nikoli.*

*Naša domovina je bogata za vse,
učim v šoli:
(Za tiste, ki govorijo o nji,
in tudi za tiste, ki jo nosijo v srcu)
Kdo, hudiča, gre potem
s trebuhom za kruhom?*

Zgodovina

Primorski partizani spomladi 1942

NOV

France Škerl

Spomladi 1942 se je na Primorskem začela nova doba v razvoju osvobodilnega gibanja. Zopet so v ta razvoj krepko posegli osrednji organi osvobodilnega gibanja. Ta poseg je bil v skladu s prizadevanji po silnejšem razvoju osvobodilnega gibanja tudi v drugih slovenskih pokrajinah, zlasti v tako imenovani Ljubljanski pokrajini. Najvišji organi slovenskega osvobodilnega gibanja so menili, da bo leto 1942 odločilno v razvoju druge svetovne vojne. Pri tem so računali v prvi vrsti na razkroj na sovjetski fronti, to je na poraz Nemcev v Sovjetski zvezi. Vedeli so, da se je nemško napredovanje proti Moskvi v decembru 1941 ustavilo, da je sovjetska vojska Nemce potisnila celo nekoliko nazaj, nato pa je fronta zamrznila. Za spomlad 1942 so pričakovali, da se bo sovjetska ofenziva znova sprostila in začela Nemce še bolj potiskati proti zahodu. To se pa ni zgodilo; zgodilo se je nekaj drugega. Nemci so na južnem odseku vzhodne fronte začeli ofenzivo in prodrli globoko v Sovjetsko zvezo, daleč na Kavkaz in do Stalingrada na Volgi, današnjega Volgograda, kjer je naposled le prišlo do silnega nemškega poraza, ki je Nemcem povzročil tak udarec, da so se definitivno začeli umikati nazaj, dokler niso končali tam, kjer so začeli. Podobno srečo so imeli v Afriki v tem času Italijani. Do konca 1941 je propadla njihova oblast v Abesiniji, v severni Afriki pa je 1942. leta prišlo do velikih premikov proti vzhodu, proti Egiptu.

Prva oborožena pomoč osrednje Slovenije Primorski

V slovenskem narodnoosvobodilnem gibanju so se vsi dejavniki prav za pomlad 1942 pripravili na mogočen polet vsestranske dejavnosti proti okupatorju. Organizacija Osvobodilne fronte se je prek zime in spomladi 1942 razširila vsaj v Ljubljanski pokrajini v sleherno vas. Obetala se je velikopotezna mobilizacija prostovoljcev v partizane in vzporedno z njo naj bi se povečala aktivnost partizanskih napadov na okupatorje.

V pričakovanju novih prostovoljcev in načrtovane pomladanske ofenzive je glavno poveljstvo slovenskih partizanskih čet ob koncu marca 1942 pripravilo naredbo, po kateri naj bi se reorganizirala tedanja slovenska partizanska vojska.¹ Po prvem členu te naredbe naj bi se iz dotedanjih samostojnih in nepovezanih čet in bataljonov, ki so delovali na slovenskem ozemlju, v najkrajšem roku, kjerkoli bi dopuščale možnosti, izoblikovale večje enote pod imenom »odred«. Po načrtu naj bi nastali naslednji: gorenjski, kokrški, savinjski, pohorski, dravski, ptujski, haložanski, kozjanski, koroški, dolenski, belokranjski, notranjski in primorski. Iz teh

odredov pa naj bi se v najkrajšem času izoblikovale 4 grupe odredov. Primorski odred bi naj bil vključen v tretjo grupo odredov, ki bi obsegala še dolenski, belokranjski in notranjski odred.² V skladu s to temeljno naredbo je glavno poveljstvo v prvih dneh aprila postavilo tudi poveljniški kader posameznim grupam razen četrti, ki dejansko nikoli ni bila ustanovljena.³ Dejansko tudi druge enote niso nastale kar čez noč, temveč postopoma, nekatere precej kasneje. Tako npr. odreda na Primorskem še dolgo ni bilo, vse do jeseni 1942.

Ne glede na tempo uveljavljanja temeljne naredbe glavnega poveljstva pa je potrebno opozoriti na prizadevanje vrhovnih slovenskih osvobodilnih organov, da tudi Slovensko Primorje vključijo v splošni tok slovenskega osvobodilnega gibanja. Centralni komite Komunistične partije Slovenije je že 1941. leta sistematično podpiral razvoj na Primorskem. V letu 1942 je svojo pobudo uveljavljal še odločneje. Zelo jasno jo je povezal s splošnim pomladanskim poletom v drugih slovenskih pokrajinah, zlasti pa v Ljubljanski pokrajini. Na Primorskem jo je pravzaprav zelo vidno uveljavljal vzporedno s tem razvojem. Pri tem je gradil na elementih in spoznanjih, ki jih poznamo iz prejšnjega obravnavanja.

Spomladi 1942 je centralni komite s svojo pobudo podprl osvobodilno gibanje na Primorskem na dva načina, politično in vojaško. Po politični liniji je poslal prek zime in pomladi nove poverjenike, ki naj bi razširili in poglobili politično dejavnost med primorskimi ljudmi. Njen uspeh je bil novi pokrajinski komite na Primorskem, ki pa ni imel več sedeža v Trstu, kakor je bilo ob Kovačičevem poslanstvu, temveč se je usidral v spodnji Vipavski dolini, ko ga je tam izoblikoval Tomo Brejc-Lojze. Po vojaški liniji je pa želel podpreti primorsko partizanstvo, tako da je poslal tja večjo četo partizanov. »Zaradi važnosti tega terena za nas... smo sklenili poslati tja nove čete, mobilizirati domačine in ustvariti močan odred,« je pisal Edvard Kardelj Titu 29. marca 1942.⁴ Pomena okrepitve primorskih partizanov se je centralni komite torej zelo zavedal, kakor je videti iz Kardeljeve ocene vplivov, ki jih je imelo primorsko partizanstvo na Trst in celo na Italijo. Pozabiti pa ne smemo, da je bilo primorsko partizanstvo v primeri z razmerami v Ljubljanski pokrajini šele na začetni stopnji razvoja, toda s svojim obstojem je kljub vsemu silno vplivalo na fašistične oblastnike.

Kakor nam kaže dopis tržaškega kvestorja z dne 15. marca 1942 generalni direkciji javne varnosti v ministrstvu za notranje zadeve v Rimu, so se fašistični oblastniki dobro zavedali, kje je bilo glavno žarišče nevarnosti in kdaj je nastalo: »Potem ko so čete osi zasedle Slovenijo, je bila v Ljubljani s sporazumom med različnimi tamkajšnjimi političnimi strankami ustanovljena sovražna akcijska fronta za boj proti tlačitelju, poimenovana 'Osvobodilna fronta'. Njeno širjenje je polagoma vzbudilo življenje tudi na ozemlju Julijske krajine.« To širjenje je po kvestorjevem mnenju bilo najbolj žilavo na območju tržaške province, kjer so aretirali »dva emisarja« iz Ljubljane v osebah bratov Kovačičev, toda zaradi energičnega posega policijskih organov se mora imeti za razbito...⁵ Kvestorjevo upanje v mirnejše čase je bilo prehitro in se je preveč zaneslo v moč italijanskih policijskih sil.

Prihod Špacapanove čete in njena združitev s pivško četo

Pri pomoči po vojaški liniji, o kateri je Kardelj pisal Titu 29. marca 1942, je šlo za tako imenovano Špacapanovo četo, ki jo je vodil primorski rojak iz Ozeljana Mile Špacapan-Igor, v letu 1941 prvi komisar rašiške čete. Špacapanova četa bi že decembra 1941 morala iz Dolomitov na Primorsko. Prišla pa je tedaj samo do Godoviča v okolici Črnega vrha nad Idrijo, nato se je morala vrniti zaradi prevelikega snega. Iz Dolomitov je odšla na Notranjsko sredi januarja 1942. Tam je marca 1942 dobila nalog, da znova odide na Primorsko. Dali so ji nekaj novih borcev, mnogo orožja, municije in uniforme.⁶ Po spominih Lojzeta Vrečarja so se

Mile Špacapan-Igor

v Špacapanovi skupini zbrali sami Primorci, le Lojze Vrečar je bil z ozemlja bivše Jugoslavije. Za komandirja so postavili Špacapana, za komisarja Jaka Platiša-Franca iz Poč pri Cerknem, za namestnika komandirja pa Antona Beleta iz Slavine na Pivki.⁷ Četa je imela 19 ljudi.⁸ Še isti večer po formiranju je krenila na pot proti bivši jugoslovansko-italijanski meji, ki jo je prekoračila v zgodnjih jutranjih urah. Nadaljevala je pot čez Javornike in prišla v okolico Bača.⁹

Zanimivo je, da pohod Špacapanove čete, zlasti pa namen pohoda, ni ostal prikrit italijanski obveščevalni službi. Tržaška kvestura je že 24. marca 1942 poročala, da je iz zaupnega vira zvedela, da bodo uporniški elementi iz Slovenije proniknili na kraško območje in v bližnjem aprilu organizirali akcijo z namenom, da dvignejo k uporju tujerodno prebivalstvo Julijske krajine. Policija je seveda prosila, da bi se nadzorna služba okrepila in se izdali potrebni ukrepi, zlasti za varstvo javnih zgradb.¹⁰

V bližini Bača oziroma Koritnice je Špacapanova četa pričakala Karla Masla Matevža, ki jo je prišel iskat in nato popeljal naprej na Suhorje v Brkinih v taborišče, ki si ga je postavila pivška četa med Suhorjem in Ostrožnim brdom. Pivška četa je bila o prihodu Špacapanove čete vnaprej obveščena. Sprejem pa je bil topel in so ga bili vsi veseli. Vrečar je tedaj takoj opazil značaj aktivnosti pivške čete. V svojih spominih je o njem zapisal: Ti partizani so imeli za seboj še sami nekaj akcij, vendar niso bili navajeni takih akcij, kot je to bilo pri nas.¹¹

S prihodom Špacapanove čete se je za primorsko partizanstvo začelo novo obdobje, ki se je od prejšnjega razlikovalo predvsem po večji razgibanosti. Začelo se je z reorganizacijo partizanov, ki so bili zbrani v taborišču na Suhorju. Takoj naslednji dan so organizirali dve četi. Borce so razdelili po četah, tako da je bilo

v vsaki nekaj tistih, ki so prišli čez staro mejo. Komandir prve čete je postal Špacapan, komisar pa Jaka Platiša-Franc. V drugi četi je postal komandir Martin Greif, komisar pa Milko Puntar. Janko Premrl-Vojko je postal desetar v Špacapanovi četi, namestnik komandirja je pa ostal Anton Bele.¹²

Po prihodu Špacapanove čete so se v štabu, najverjetneje ob sami reorganizaciji obeh čet, dogovorili, da partizani zapuste taborišče na Suhorju in krenejo proti Vipavski dolini, čim bliže Gorici, kakor je zapisal v »Spominih na partizanska leta« Martin Greif. Po njegovem nekateri borci, doma iz Brkinov, niso bili navdušeni nad takim sklepom, ker bi bili radi ostali v bližini svojih domov. Treba je bilo več prepričevanja, da partizani ne morejo ostati vedno na enem mestu, temveč morajo partizansko gibanje razširiti po vsej Primorski.¹³ Nekaj dogodkov v bližini Suhorja je premik partizanov močno pospešilo.

Prihod Špacapanove čete ni takoj v celoti prekinil dejavnosti pivške čete. Kar je imela v načrtu, je izvršila. V načrtu pa je imela rekvizicijo na Turnovem posestvu v Gornji Bitnji. Potrebne podatke o razmerah na kraju samem so zbrali mladinci. Akcija pa je bila 30. marca ob 8. uri zvečer. Partizani so zaplenili dvoje goved, živila, italijansko zastavo in vojaško uniformo, nato pa odšli v neznani smeri. Po mnenju reških karabinjerjev je bilo v akciji 200 oboroženih »ribellov«, kar je seveda bilo silno pretirano.¹⁴ Istega dne so partizani požgali kmetijo kolonistov v Podgradu. Prva kakor druga akcija je politično med ljudmi ugodno odmevala. Šlo je za zemljo, ki je bila v rokah italijanskih kolonov, pred katerimi so se morali umakniti slovenski ljudje. Po pisanju italijanskega poročila so akcijo v Bitnji vsekakor opravili slovenski elementi, ki so proniknili iz stare pokrajine. Avtor poročila je predlagal, da bi ministrstvo pretreslo potrebo, da bi na stari meji ob sodelovanju z različnimi mejnimi službami poostrili nadzorstvo.¹⁵

Nedvomno je akcija pri Gornji Bitnji silno razburila fašistične oblastnike. Toda 31. marca se ji je pridružila še nova proti davčnemu uradniku Enricu Mecozziju iz Postojne, ki je prav ta dan prišel v Brkine kot izterjevalec davčnih rubežev. Naletel je na partizane, ki so se umivali v potoku. Zelo se jih je prestrašil in začel bežati. Partizani so se pognali za njim in Karlo Maslo ga je kmalu ujel. Pregledali so ga in našli pri njem revolver. Najtežje pri vsem je bilo, da je kot izterjevalec davčnih rubežev večkrat prihajal na Ostrožno brdo, Suhorje itd. in je poznal nekatere partizane, da so od tam. Razmišljali so, kaj naj z njim napravijo. Bali so se izdaje, pa so ga naposled likvidirali.¹⁶

Pobudo za nastop proti partizanom je prevzel reški prefekt Testa, ki je izdal ukaz za rastrellamento v Brkinih. Vojaki, karabinjerji in policaji so se 2. aprila na temelju tega ukaza pognali v brkinsko gričevje. Pomagal jim je policijski komisar Zecchimo, soudeležen pri surovem zasliševanju ljudi. Vojaki in karabinjerji so šli na lov od grma do grma. Pri Šmogurih so naleteli na prazno partizansko taborišče in zaplenili v njem dve kravi, nekaj opreme, orožja in streliva. Zdi se, da so partizane iznenadili; umaknili so se v zadnjem trenutku. Naslednji dan so se kvesturini in karabinjerji vrnili na Ostrožno brdo in pretaknili Maslovo domačijo. Priletnega očeta so pretepli in odpeljali.¹⁷

Zaradi italijanskega stikanja po vaseh so se partizani v Brkinih čutili v nevarnosti. Umaknili so se in odšli proti Volčam in se utaborili na Vremščici nad Volčami. Ločeno od njih se je gibala Maslova patrolja, ki se je 4. aprila pri Ambrožiču spopadla z italijanskimi karabinjerji.

Zaradi davčnega uradnika Enrica Mecozzija, ki ga je 31. marca zadela partizanska krogla, so šli 4. aprila popoldne na poizvedovanje na Suhorje in Ostrožno brdo poročnik Giacomo Zani, poveljnik karabinjerjev v Postojni, brigadir Giuseppe Londei, poveljnik karabinjerjev v Košani, in še dva karabinjerja z iste postaje.¹⁸ Na karabinjerje so pazili mladinci in o njih takoj obvestili partizane. Maslova patrolja je postavila zasedo pri Ambrožičevem mlinu v dolini, nedaleč od Ribnice,

in čakala na vračajoče se orožnike.¹⁹ V zasedi so bili Karlo in Franc Maslo, Ivan Brozina-Slovan in Anton Primc-Dušan.²⁰ Pri napadu sta bila ubita oficir in brigadir. Zaseda je pobrala orožje in odšla. Druga dva karabinjerja, ki sta se hitro umaknila, sta po italijanskem poročilu skupno z drugima dvema karabinjerjema, ki sta čakala v avtomobilu na cesti, odgovorila s streljanjem, dokler ni zmanjkalo municije, potem so se pa vsi skupaj umaknili.²¹ Resnica je bila najbrž taka, da so jo vsi štirje ucvrli brez strela.

Italijanska poročila so dogodek pri Ambrožiču znala primerno napihniti. V poročilu brigadnega generala Franca Navarra Vigianija²² tržaškemu prefektu in v poročilu tržaških karabinjerjev²³ je navedeno, da je partizanov bilo okoli 20.²⁴ Tržaški prefekt Tamburini je v brzojavki v Rim že prvega dne, 4. aprila, povečal število partizanov na »šestdeset četnikov«.²⁵

Dogodek pri Ambrožiču so italijanske oblasti izkoristile za strahotne represalije proti Ostrožnemu brdu in Suhorju, posebej pa še proti Maslovim. O družini Maslovih, ki so vsi delali za osvobodilno gibanje, so po ovaduhih že prej zbrali dovolj poročil, da so v danem trenutku lahko nastopili proti njim. Tržaški karabinjerji so že 9. marca 1942 obvestili podrejene postaje, da sta Karlo in Franc Maslo dezertirja in da za oba obstoji pri košanskih karabinjerjih ukaz za njuno aretacijo.²⁶ Za represalije proti Brkinom so fašistični oblastniki mobilizirali velike sile v bližnji in daljnji okolici, kakor da bi čakali na priložnost, ki jim jo bodo dali partizani. V akcijo sta stopila štab vojaške cone v Trstu in podcone v Ilirski Bistrici. Prvi je prišel na mesto dogodka z 90 ljudmi polkovnik Russo, poveljnik podcone v Ilirski Bistrici. Ostal je na mestu tudi čez noč, da bi v jutranjih urah lahko začel z akcijo v zvezi s karabinjerskimi okrepitevami, ki so prihajale v Košano. Četa v Materiji je bila določena za nastop proti Tatram in Erjavčam, enota istrske vojaške cone pa za Pregarje.²⁷ Prefekt Tamburini v Trstu je v brzojavki v Rim sporočil takoj prvi dan, da se je na kraj napada podal poveljnik tržaških karabinjerjev in komisar za javno varnost Locastro s policijskimi silami, da bi podprl rastrellamento in poizvedbe.²⁸

Naslednji dan, v nedeljo 5. aprila, so Italijani z zbranimi silami v strelcih prodirali na Ostrožno brdo. Po vasi so razsajali in strahovali ljudi, domačijo Franca Masla pa požgali. Otroci so k sreči pobegnili in odšli v partizane, kjer so nadaljevali z bojem proti fašistom. Mater so prijeli, pretepli in odpeljali v zapore.²⁹

V brzojavki tržaškega prefekta De Masellisa je njen avtor na ciničen način obvestil notranje ministrstvo o dogodkih na Ostrožnem brdu, češ da so »neznanci požgali očitvidno zaradi represalij« hišo kolonske družine Maslove, katere dva člana sodelujeta v znanih oboroženih bandah.³⁰

Pravi sodni dan je pa nastopil 7. aprila, ko so na Ostrožno brdo pridrli skvadristi, potem ko so v Postojni pokopali padla karabinjerja. Brzojavka, ki so jo poslali iz Postojne v Trst, pravi, da so skvadristi, ko so slišali, da na Ostrožnem brdu nekaj vre, prišli delat mir.³¹ Prijeli so na polju Antona Trebca, doma pa so aretirali Leopolda Kreblja, očeta več nedoraslih otrok, ju zverinsko mučili in ubili za zidom vaškega pokopališča.³² Nato so začeli požigati. Po italijanski brzojavki so uničili 7 stanovanjskih hiš. Iz Ostrožnega brda so odšli na Suhorje in tudi tam uničili 3 stanovanjske hiše. Brzojavka je cinično zaključila poročilo z besedami: v teku so poizvedbe.³³

V zvezi s fašističnim divjanjem v brkinskih vaseh so mnogo ljudi aretirali in zaprli. Več tistih, ki so imeli srečo, da jih nasilje ni zajelo, je odšlo v partizane. Kako silno obsežne so bile aretacije v ilirskobistriškem okolišu, nam pove poročilo tržaške kvesture. Njen šef Messina je zapisal, da so aretirali v zvezi z omenjenimi rastrellamenti 507 ljudi, ki so jih osumili podpiranja partizanov. Od teh so jih potem internirali 287, izpustili pa 220.³⁴ Med aretiranimi je bilo veliko aktivistov.

Med njimi je najverjetneje prav takrat oziroma najkasneje 7. aprila, padel v italijanske roke Ervin Dolgan, ki so ga zajeli na Topolcu.

Isti dan, ko so Italijani požgali Maslovo domačijo, so bili partizani že na Vremščici in od tam videli, kako je gorela njegova domačija.³⁵

Med bivanjem nad Volčami na Vremščici je po Greifovih in Primčevih spominih bila zaprisega partizanov na pobudo komisarja Platiše. Partizani so prisegli po četah. V Špacapanovi četi je bilo po Primčevih spominih tedaj 22 ljudi, med njimi 6 mladincev. Približno toliko borcev je bilo tudi v Greifovi četi, morda pa tudi manj, ker Maslova patrolja do prisege še ni prišla. Zaprisega primorskih partizanov je bila pomembno in slovesno dejanje. Bila je prva zaprisega partizanov na Primorskem.³⁶

Po ugotovitvah italijanske obveščevalne službe je Maslova patrolja prišla 12. aprila zvečer na Janeževo brdo v hišo Čandkovih, odpeljala hčer Marijo, staro 34 let in jo nedaleč od doma ustrelila. Italijansko poročilo o dejanju dodaja, da je Marija bila zaročenka karabinjerskega podoficirja.³⁷

Italijanska ofenziva na Nanos

Nad Volčami partizani niso dolgo ostali, morda kakih pet dni. Nato sta četi ločeno krenili prek Podrage na Nanos. Tamkajšnja planota je bila po zapiskih Jožice Zidanikove določena za osvobodeno ozemlje na Primorskem. Pri Socerbu nad Podrago se je s partizani sestal Jože Lemut-Saša. Partizani so odšli na Nanos v dveh skupinah. Vodil jih je Jože Podgornik, terenski delavec. Prva skupina je odšla 6. aprila, druga pa 8. aprila, vsekakor zvečer, ker so 9. že bili v hiši Pižentijevih na Nanosu.³⁸ Na Nanosu so si postavili udobni taborišči, ki sta bili precej narazen, tako da so imeli občutek doma in varnosti. Edino po vodo so morali hoditi precej daleč, še dalj pa po hrano, po katero so že prvo noč poslali patroljo v Vipavsko dolino. S to patroljo je prišlo tudi nekaj novincev, tako da sta se obe četi pomnožili na okoli 60 mož.³⁹

Prva akcija iz novega taborišča je bila akcija tričlanske patrolje 10. aprila 1942, ki jo je vodil Janko Premrl-Vojko. Šla je nad občinskega slugo v Vipavi, zagrizenega fašista Andreja Lavrenčiča in njegovega sina Jerka, tudi fašista, pred katerima ljudje na terenu niso bili varni. Italijanski vir zelo jasno pravi, da sta bila oba sicer tujerodca, toda zvesta sodelavca krajevnih političnih oblasti.⁴⁰ Prebivala sta v Vrh polju pri Vipavi. Partizanska patrolja je streljala na oba. Jerko je bil težko ranjen in je rani podlegel. Težje je bilo z očetom, glavnim krivcem, ki je sicer bil oborožen s polavtomatsko pištolo. Patrolja ga je ustrelila in odšla misleč, da je mrtev. Dejansko je bil samo ranjen in se je izlizal, vendar pa se je umaknil v Italijo.⁴¹

Naslednja akcija je bila prehranjevalna akcija na posestvu barona Demetrija Economa v Razdrtem. Nastala je na temelju Greifovega pripovedovanja, kako so si na Pohorju prejšnje leto nabavljali hrano z rekvizicijami na raznih nemških veleposestvih. Vojko je takoj predlagal, da bi se tudi oni lotili takih akcij, češ da imajo Italijani v teh krajih posestva, ki so last grofov ali bank.⁴² V akcijo so šli 14. aprila. Okoli polnoči so se predstavili baronu. Vzeli so mu dvojce goved in raznih drugih predmetov v vrednosti 20.000 lir. Raztrgali so tudi slike kralja in duceja ter baronu povedali, da so vojaki slovenske vojske.⁴³ Akcija je v celoti uspela in partizani na Nanosu so bili nekaj časa s hrano preskrbljeni. Nadaljnje načrte za akcijo so preprečili Italijani z velikopotezno ofenzivo, do katere je prišlo v nekaj dneh po Razdrtem.

Martin Greif pripoveduje v svojih partizanskih spominih, da so se po akciji v Razdrtem začele po Vipavski dolini širiti govorice o partizanski vojski na Nanosu. Italijanom partizanska prisotnost na Nanosu seveda ni bila všeč. Iz izkušenj v dru-

Gornji del Vipavske doline z Nanosom v ozadju

gih krajih Slovenije so vedeli, kaj to pomeni. Zato so sklenili, da na Primorskem vsako tako gibanje uničijo.⁴⁴

Toda neposrednih ukrepov proti Nanosu ni sprožila akcija v Razdrtem, temveč denunciant, ki je o partizanski prisotnosti na Nanosu poročal karabinjerjem na Colu že 9. aprila 1942. Denunciant je bil piskrovez Lojze,⁴⁵ beneški Slovenec, ki pa je bil Slovenec samo po jeziku, ne pa po zavesti.⁴⁶ Navedenega dne je naletel na partizane v hiši Pižentijevih na Nanosu, kjer so se sušili, ker jih je tistega dne namočil dež. Piskrovez je prišel k Pižentijevim okoli desete ure dopoldne in se mudil pri njih zaradi dela. Pri karabinjerjih je priznal, da so mu partizani zagrozili s smrtjo, če bi kaj povedal o navzočnosti oboroženih ljudi na tistem področju. On pa nasprotno, čim je utegnil, se je takoj podal na Col, da bi o stvari povedal karabinjerjem. K njim je prišel ob pol osmih zvečer. Ovadba je takoj sprožila karabinjerski mehanizem. Poveljnik colske postaje je takoj alarmiral vse podrejene oddelke, izdal vse potrebne ukrepe in takoj posredno obvestil o partizanih tudi poveljstvo vojaške cone v Gorici.⁴⁷

Aparat fašističnih oblastnikov je začel takoj pripravljati velikopotezno akcijo. Priprave so trajale več dni. O njih so zvedeli tudi v Vipavi. Novica je prišla tudi na ušesa aktivistom OF, ki so partizane na Nanosu obvestili, da se proti njim odpravljajo italijanske enote. Toda poslušali jih niso.⁴⁸ V zadnjem hipu so dobili celo obvestilo, da hajke sploh ne bo. Položaj se je zato zapletel.

Vrhovno vodstvo nad operacijami proti partizanom na Nanosu je imel komandant teritorialne obrambe v Udinah, general korpusa Bergonzi. Neposredno vodstvo na samem terenu pa je imel brigadni general kraljevih karabinjerjev in poveljnik goriške vojne cone, Giuseppe Beato. Ta je izdelal tudi operativni načrt za ofenzivo proti Nanosu. Končan je bil 16. aprila 1942,⁴⁹ dan akcije je bil določen za 18. april 1942.

Temeljna zamisel operativnega načrta je bila obkoluti Nanos in v treh glavnih kolonah prodirati na vrh. Kolone naj bi prodirale iz Vipavske Bele, Sanabora in Vrhpolja. Njihova naloga je bila prehajkati neprehodni grbasti zahodni del Nanosa. Stranske kolone bi naj glavne kolone podprle. Kolone je vodil poveljnik

9. alpinskega polka major Carlevaris. Sestavljali pa so jih naslednji oddelki: 50 karabinjerjev iz goriške grupe, 100 mož 9. alpinskega polka, 200 mož iz protipartizanskih oddelkov vojne cone v Gorici, 200 mož enotnih oddelkov vojne cone v Udinah, 100 bersaljerjev njihovega 11. polka in 36 mož 23. polka z dvema minometoma in 63 puškomitraljezi. Kako so bile podrobneje razdeljene te kolone, načrt ne pove.

Beatov načrt je tudi predvidel, da drugi oddelki strnejo obroč okrog Nanosa. Zahodni sektor pod vodstvom majorja Bianchija naj bi tekel od Ponikev—Vipavske Bele—Sanaborja—Vipave do odcepa ceste na Nanos; vzhodni sektor pod vodstvom majorja Adaurlia, poveljnika podcone v Postojni, naj bi zajemal pas od odcepne ceste na Nanos do Ponikev. Na zahodnem sektorju je bilo skupaj 45 mož, porazdeljeni pa so bili na posamezne odseke; vzhodni sektor je imel 320 mož. Cilj vseh kolon naj bi bila Pižentijeva hiša na Nanosu. Pri zapori obroča naj bi sodelovali tudi karabinjerji iz postaj nanoške cone: Col, Vipava, Št. Vid (Podnanos), Razdrto, kjer so bile močnejše karabinjerske postaje.

Število mož za operacije proti partizanom na Nanosu da po gornjih podatkih 1456 mož. Ta številka se ne ujema s podatkom o poročilu namestnika komisarja javne varnosti v tržaški pokrajini, ki je 20. aprila napisal, da je v hajki sodelovalo okoli 1800 vojakov.⁵⁰ Razliko je seveda lahko razumeti, ker gre v prvem primeru pač za načrt, v drugem pa za poročilo o dejanski udeležbi v hajki in je med zasnovo načrta ter njegovo izvršitvijo moglo priti do manjših sprememb. Lahko pa gre razlika na račun policije, ki je ostala v zaledju.⁵¹

Po navodilih za premik soudeleženih italijanskih sil se je večina morala zbrati v Vipavi 17. aprila ob 5. uri popoldne, torej na predvečer akcije. Za hajko določene sile so pritegnili iz različnih krajev. Bersaljeri so prišli iz Gradiške, alpinci iz Solkana, pehota iz Gorice in Dornberga. Protipartizanski oddelki so prišli iz goriške cone, nekateri iz Furlanije, drugi iz Ločnika, Mirna, Solkana, Dornberga, Črnega vrha in Rakitnika. Iz videmske vojne cone, ki je obsegala tudi dolino zgornje Soče in Idrijce, je prišlo 200 mož iz protipartizanskih oddelkov. Udeležence hajke so pripeljali po večini s kamioni, iz videmske cone pa so prišli z vlakom do Ajdovščine, naprej v Vipavo pa peš. Ko so bili vsi zbrani, je Carlevaris formiral svoje kolone in jim dal potrebne ukaze.

Nekatere enote se zbora v Vipavi niso udeležile, ker so odšle takoj na mesta, ki so jim bila določena. Tako je 150 postojnskih karabinjerjev s 40 možmi 42. bataljona Tobis odšlo iz Postojne v Razdrto. Prav tako so na svoja mesta šli alpinci »Val Cismon« in oddelki graničarjev. Določeno je bilo, da morajo biti vsi na izhodiščnih mestih 18. aprila ob pol šestih zjutraj. Vsi premiki na določena mesta so bili zato ponoči. Neposredni komandant vseh enot, ki so se udeležile hajke, general Beato, je imel svoj sedež v Vipavi, s poveljniki kolon pa je bil povezan z radijskimi aparati. Enote so bile primerno oskrbljene z orožjem in municijo, zdravstvenim osebjem in ambulantami. Trajanje akcije je bilo sicer predvideno za en dan, vendar so vojaki dobili suho hrano za dva dni, s seboj pa so morali vzeti še plašč in odejo. Ukazano jim je bilo tudi vzeti polne čutare vode, ker so bili namenjeni v kraje, kjer vode primanjkuje.⁵²

Med partizani na Nanosu je še v dneh pred italijansko ofenzivo prišlo do skromne reorganizacije. Po Špacapanovem predlogu sta se obe četi formirali kot nekaj polbataljon, tako da je bil Martin Greif za primer potrebe določen za komandanta obeh čet, sicer sta pa obe četi ostali samostojni. Špacapanov predlog je bil sprejet.⁵³

Koliko je bilo v trenutku italijanske ofenzive partizanov na Nanosu, ni natančno znano oziroma se natančne številke navajajo različno. Greif je v svojih spominih napisal, da je število partizanov obeh čet na Nanosu naraslo na kakih 60 mož. Italijansko poročilo navaja, da je bilo približno 50 ribellov.⁵⁴ Gotovo pa je, da Maslove patrulje na Nanosu ni bilo. Njen prihod se je zavlekel. Po akciji na kara-

Martin Greif-Rudi

binjerje pri Ambrožičevem mlinu je krenila na zborna mesto obeh čet na Vremščici nad Volčami, toda bila je prepozna. Šla je za njima do Podrage, pa ju tudi tam ni dobila. Pravzaprav je prišla do Vipavske doline, ko so Italijani že začeli z obkoljevanjem Nanosa. Zato na Nanos sploh ni odšla, temveč se je obrnila nazaj v Brkini, želela pa je medtem poiskati partizane, ki so se razkropili zaradi hajke na Nanosu.⁵⁵ Zakaj se je zadrževala tako dolgo zunaj čete se ne ve.

O poteku bojev na Nanosu ni doslej na voljo nobenih celotnih poročil. Na italijanski strani so ohranjeni ali za sedaj pri rokah več ali manj le drobci. Še slabše je z njimi na partizanski strani. Iz njih je povsem jasno, da je partizane na Nanosu italijanska ofenziva iznenadila. V zadnjem trenutku, ko so že skoraj pribrneli avtomobilski motorji, so na hitro skušali organizirati obrambo. Poslali so patrulje in v bližini taborišč zasedli položaje.⁵⁶ To pa je bilo že takrat, ko so italijanske kolone prodrle na sam vrh planote oziroma do hiše Pižentijevih. Bilo je okoli 700 mož, med njimi 100 karabinerjev.⁵⁷ Takrat so partizani spoznali, da prostor za taborjenje na Nanosu »ni bil izbran posebno strateško«, kakor piše Vrečar v svojih spominih. Taborišče je stalo med dvema cestama in dohod vanj je bil zelo lahek. Zato so bili v zelo težavnem položaju, tako da jim na koncu ni preostalo drugega, kakor da se prebijejo skozi sovražni obroč. Zdi se, da čas za preboj ni bil ravno primeren in ne izveden za vse dovolj odločno. Italijani so s svojim manevriranjem partizane celo razbili na več odsekov, kar je razvidno iz Vrečarjevih spominov, pravzaprav pa posredno celo iz italijanskih poročil, pri katerih število partizanskih žrtev postopoma narašča.⁵⁸ Razbitost je povzročila, da so se partizani prebijali ne samo v manjših skupinah, temveč tudi ne dovolj organizirano. Najbolje in v celoti pa se je prebil vod Janka Premrla-Vojka. Njegova smer je šla proti severovzhodu prek nanoške

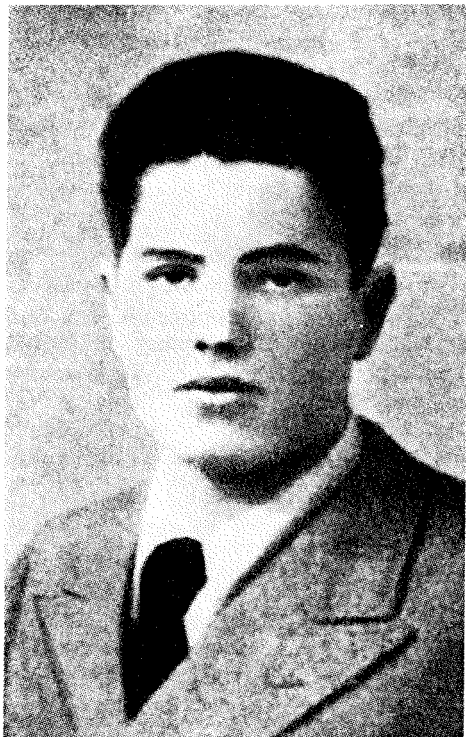
planote in prek ceste čez Hrušico, tako da je srečno prišel na zborna mesto v Trnovski gozd nad Otlico. Preboj proti Hrušici so zabeležili v svojem poročilu celo goriški karabinjerji.⁵⁹ Vojkov preboj je kril Pavle Rušt, ki je s štanjelskim mitraljezom SIA zadrževal Italijane. Ko je mislil, da bo mogel še sam za njimi, mu to ni bilo dano. Italijani so bili že preblizu. Hotel je z italijansko bombo končati samega sebe, pa mu je bomba raztrgala le roko. Italijani so ranjenega in nezvestnega dobili v roke in ga odpeljali kot vojni plen.⁶⁰

Boj na Nanosu je bil dejstvo le prvi dan hajke, to je 18. aprila 1942, toda rastrellamenta s tem še ni bilo konec. Italijanske oborožene sile so še naslednje dni pregledovale teren, vendar tudi po njihovih poročilih ni bilo več spopadov s partizani. O vztrajanju vsaj nekaterih sil na položajih govori poročilo, ki ga je napisal tržaškemu kvestorju kapetan policijskih agentov Achille Antonio. V njem je prikazal okoliščine in težave, v katerih so bili udeleženci hajke proti partizanom.⁶¹ O intenzivnem karabinjerskem patroljiranju po terenu na Pivki po bojih na Nanosu govori delno tudi Lojze Vrečar v svojih spominih. Njega osebno so zajeli prav na Pivki, ko je šel v Slavino iskat Antona Beleta, ki je z Nanosa odšel domov še na večer pred bojem na Nanosu.⁶²

S hajko na Nanosu so italijanski oblastniki hoteli doseči veliko več, kakor dejansko so. General Bergonzi je še pred koncem operacij rekel, kakor je zapisal Achille Antonio, da bo čiščenje trajalo dokler ne bodo zajeli vseh upornikov, pa naj traja celo poletje. Toda prišel je čas, ko je sam uvidel, da je kaj takega nemogoče. Boji na Nanosu so bili samo prvi dan hajke, potem pa spopadov ni bilo več. Sami so spoznali, da so se partizani večinoma prebili, čeprav malo drugače, kakor je mislil komandant hajke, brigadni general Giuseppe Beato. Ta je 23. aprila 1942 pisal prefektoma in kvestorjema ter vojaškim in karabinjerskim organom v Trstu in Gorici, da je po zaslišanju zajetih banditov spoznal, da so pobegnili z Nanosa proti Volčam in Ilirski Bastrici na eni strani, na drugi pa v Trnovski gozd. Obvestil jih je, da ukrenejo glede tega vse, kar bi bilo potrebno. Dodal je še, da je odredil pregled štjaških hribov vse do raške doline. Teren naj bi pregledali hitri oddelki protipadalcev.⁶³

V skladu z Beatovim naročilom so prefekti na Reki, v Trstu in Gorici odredili policijske ure v mnogih občinah na svojem območju. Reški prefekt je odredil policijsko uro za občine Matulji, Klana, Jelšane, Materija, Ilirska Bistrica, Jablanica, Prem in Knežak. Tržaški prefekt je odredil policijsko uro za območje občin Štjak, Divača, Britof, Senožeče, Košana, Šmihel, St. Peter na Krasu, Postojna, Bukovje, Hrenovice, Slavina ter severni in severovzhodni del občine Sežana. Goriški prefekt je odredil policijsko uro na območju občin St. Vid pri Vipavi, Vipava, Col in Črni vrh.⁶⁴ Policijska ura naj bi se začela 25. aprila in trajala do nadaljnje odredbe. Njen namen je bil olajšati pregledovanje ljudi, aretacije in odvažanje v internacijo. Dejansko so za to določene enote v naslednjih dneh prečistile vsa omenjena območja, deloma so pri čiščenju sodelovali karabinjerji, deloma oddelki protipadalcev. Seveda se lov za tistimi ljudmi, ki so jih predvsem mislili zajeti, to je partizane, ki so pobegnili z Nanosa, ni posrečil. Teh fašistični oblastniki niso dobili v roke, umaknili so se dalj in drugam. Pač pa se je sila represalij zgrnila nad civilisti na obširnem območju policijske ure. Tiste dni so karabinjerski marešali vlačili ljudi v postojnske zapore in od tam zvezane z verigami spravljali v tržaški Coroneo in naprej v Italijo, kakor je opisal tiste žalostne dni na Pivki S. M. v članku »April 1941 in 1942 na Pivki«.⁶⁵ Šele ko je ta vihar minil, je bila ofenziva na Nanos v pravem smislu končana.

Kakor smo videli, se italijanski načrti o uničenju nanoških partizanov niso izpolnili. Po Greifovih spominih so se partizani pravočasno pomenili o preboju skozi italijanske obroče. Določili so tri smeri: prva skupina naj bi se prebila v Vipavsko dolino, druga v Trnovski gozd, tretja nazaj v Brkine.⁶⁶

Janko Premrl-Vojko

Preboj partizanov z Nanosa

Kako je dejansko prebijanje potekalo, se skoraj nič ne ve. Vsekakor ne čisto tako, kakor so nameravali. Prebijali so se v manjših skupinah ali pa tudi posamič. Verjetno so se razkropili bolj, kakor so sami mislili. O tem najbolj govori dejstvo, da je na zbornu mesto pod Sinjim vrhom v bližini Otlice prišel samo Vojko s svojim vodom.⁶⁷ Povsem drugače je bilo z Greifovo skupino. O njej je ohranjen droben zapis iz Maslovega zaslišanja v štabu drugega bataljona Miloša Zidanška 8. julija 1942. Tam pravi, da je na Nanosu »po pripovedovanju tovarišev komandir Rudi s približno 8 tovariši pobegnil proti Trnovskim gozdovom. Napram tovarišem se je izjavil, če ga ne bo čez nekaj dni nazaj, da naj gredo tovariši kamor hočejo, ker da bo on šel za terenskega.«⁶⁸ Kasneje, neznano kdaj, je Greifova skupina šla v Vipavsko dolino in se po Greifovem pripovedovanju utaborila na majhnem gričku, poraslem z akacijo in vinogradi, ki je bil med vasmi Erzelj, Goče in Gornja Branica. Hrano so prejemali iz bližnjih vasi.⁶⁹ Ločeno od te skupine se je prebil Mile Špacapan, ki je bil eden iz vodilnega kadra nanoških partizanov. Z Nanosa se je prebil najprej k svoji sestrični v Lokavec, tam ostal nekaj dni in nato po sestrični Dani dobil zvezo z Ložami, kjer je bila partizanska javka.⁷⁰ Ta sestrična ga je čez nekaj dni vodila tudi na Otlico. Zdi se pa, da tam ni dobil nikogar in se je zato vrnil v Vipavsko dolino. Slabo usodo je doživela tudi skupina, ki se je umaknila na Pivko.

Vojaško najuspešneje se je prebil Vojko s svojim vodom. Po spominih Ivana Renka se je Vojko moral prebiti skozi številne zasede. Prebijal se je tako spretno, da je brez žrtev dosegel Trnovski gozd in prvi prišel na zbornu mesto v bližini Otlice. Drugih skupin za njim ni bilo, deloma, ker so imele manj sreče pri prebi-

janju, deloma, ker so se prebijale na čisto drugem koncu, pa do določenega dne niso niti mogle priti na zborna mesto. Toda Vojka in njegovih partizanov ni vznemirjalo toliko, da drugih ni bilo na zborna mesto, temveč bolj govorice, ki so jih širili fašisti in njihovi podrepaniki, kakor pravi Renko, da so imeli partizani na Nanosu silne izgube, da so Italijani celo uničili obe četi.⁷¹ Vojko je takoj spoznal, da take govorice psihološko slabo vplivajo na ljudi. Uvidel je, da bi bilo nadaljnje čakanje škodljivo, zato se je že po nekaj dneh odločil, da s svojo skupino napade kako manjšo fašistično postojanko.⁷²

Po italijanskih virih je znano, da je Vojko 26. aprila 1942 ob petih popoldne napadel postajo gozdne milice v Krekovšah nad Idrijo. Pri tem je bil bolj slučajno ranjen miličnik Giovanni Garegnato. Ko je skušal skozi okno pobegniti iz postojanke, ga je Čemberlen sunil z bajonetom, vendar je miličnik kljub vsemu ušel, ker je bil Čemberlen kratkoviden, v tistem trenutku pa brez očal, ker jih je izgubil na Nanosu. Garegnato je na zaslišanju seveda natančno opisal potek dogodkov ob vdoru vojakovcev v postojanko. Partizani so raztrgali slike kralja in duceja, razbili telefonski aparat in pregledali vso postojanko. Povedal je tudi, kako so bili napravljeni in koliko jih je bilo.

Plen v postojanki ni bil posebno velik: 1 puška, 1 pištola, nekaj municije, nekaj obleke in hrane.⁷³

V bližini postojanke gozdne milice sta bili še dve baraki furlanskih oglarjev, ki so izdelovali oglje za tvrdko Sartori v Idriji. Ti so bili zaradi partizanske akcije silno prestrašeni. Toda partizani so jim rekli, da ni njihov namen nastopati proti civilistom, uničiti pa hočejo vojake, karabinjerje in financarje. Kar je zaradi poznejšega razvoja važno, je v zvezi s temi oglarji treba opozoriti, da so partizani tokrat, to je ob koncu aprila, oglarje še pustili pri miru.

Zaradi dogodkov v Krekovšah je nastal takoj alarm v Idriji. Organizirali so pohod. V treh kolonah so razne enote 27. aprila pridrle v Krekovše. Dve koloni so sestavljali graničarji. V tretji koloni so bili karabinjerji, policija, protipartizanski oddelki, zbrani deloma iz Idrije, deloma iz Gorice. Spremljal jih je tudi krajevni komisar dr. Antonio Stanzola.

Tretja kolona je še istega dne nekoliko pozneje pod vodstvom kapitana Bellacosa odšla proti Mrzli rupi in tam presenetila vojakovce. Poročilo pravi, da so opazili 10 ribellov, ki pa so takoj zbežali in se razpršili v gozdu.⁷⁴

Z navedenimi dejanji je Vojko dejansko pokazal, da partizanov ni mogoče imeti za uničene. Nedvomno je njegova aktivnost vplivala tako na Italijane kakor tudi na Slovence. To pa je bilo trenutno dovolj. Vojkova skupina se je nato premaknila v Vipavsko dolino in se po nekaj dneh združila s skupino, ki jo je vodil Martin Greif-Rudi.⁷⁵

Najslabšo usodo pri preboju skozi italijanski obroč je doživela skupina ali tudi posamezniki, ki so se usmerili na Pivko. Zdi se, da so se ti najbolj razkropili. Zbirati jih je začela Maslova patrolja, ki sama na Nanos ni prišla. Med razkropljenimi so bili predvsem partizani Greifove čete, med temi pa zopet tisti, ki so bili doma iz Brkinov, ali pa so želeli nazaj »domov«⁷⁶ v Brkine. Toda vsi, ki so to želeli, niso imeli sreče. Med njimi sta bila Ivan Čekada, ki so ga Italijani prijeli že 18. aprila, in Viljem Dolgan, ki so ga aretirali 20. aprila. V Maslovo patroljo pa je našel pot Aleš Sorta-Prešeren in skupina Petra Tomšiča-Kostje. Maslo sam je kasneje povedal, da je s patroljo čakal, da se mu begunci priključijo. Številčno navaja najprej 3, še 5 tovarišev pa se mu je priključilo, ko se je podal proti št. Petru.⁷⁷ Maslova patrolja se je okoli 20. aprila 1942 podala v Brkine in se utaborila na gradu pri Suhorju. Tu so se ji začeli priključevati novi ljudje. Med njimi je bila tudi Maslova sestra Kristina.

Že v prvih dneh po vrnitvi je patrulja 6 ljudi iz te skupine ubila 23. aprila zvečer Antona Volka in Antona Kreblja na Ostrožnem brdu. Prvi je bil star 52 let, drugi 42 let.⁷⁷ Po dopisu tržaške kvesture z dne 27. aprila so partizani Volku očitali, da je bil ovaduh, oba pa da sta bila člana fašistične stranke. Fašistični oblastniki so za uboj obdolžili brata Masla, čeprav uradno poizvedovanje za krivci še po štirih mesecih ni dalo uspešnih rezultatov.⁷⁸

opombe

¹ Zbornik dokumentov in podatkov o narodno-osvobodilni vojni jugoslovanskih narodov, del VI, knjiga 2. Fotokopija na str. 93. Cit. Zbornik VI/2. Naredba glavnega poveljstva v Zborniku VI/2, dok. št. 2, str. 91–92.

² Naredba v Zborniku VI/2, dok. št. 43, str. 95.

³ Dokumenti, knjiga 1, Ljubljana 1962, dok. št. 151, str. 329–330.

⁴ Dopis tržaškega kvestorja 01342 gab. 15. III. 1942, fasc. 1034a/II-2.

⁵ Kramar, Prvi partizani na Primorskem, Slov. Jadran 24. III. 1961, št. 13; — Martin Greif, Spomini na partizanska leta, arhiv IZDG.

⁶ Lojze Vrečar, Spomini iz NOB, arhiv IZDG. ⁷ Tako število navaja Vrečar. Anton Ferjančič navaja 20, Greif pa 25. Mislim, da resnici najbolj ustreza Vrečarjev podatek, ker je on sam bil s četo nedvomno najbolj povezan in mu je takratno stanje najbolj ostalo v spominu. — Greifovi in Vrečarjevi spomini v IZDG. Izjava Antona Ferjančiča-Zvonka z dne 17. 11. 1951 v fasc. 216/III.

⁸ Spomini Lojzeta Vrečarja, arhiv IZDG.

⁹ Dopis N. 08825/U.P. z dne 24. III. 1942, fasc. 157/I. Dr. Ivo Juvančič v svojih rokopisnih razpravah o NOB na Primorskem misli, da se morda nanaša na potovanje Spacapanove čete na Primorsko tudi poročilo karabinjerjev v Postojni (N. 12/103 z dne 24. marca 1942), ki najprej govori o obvestilu finančne straže v Postojni, kako sta dva financarja 23. marca okoli 16. ure na službenem obhodu pri kamnu Napoleona (»cippo Napoleone«) ob stari meji opazila ob ognju 5–6 oseb, kmalu nato pa v grmovju še 40. V drugem delu pa govori o hajki, ki so jo pod vodstvom karabinjerskega poročnika Giacoma Zanjia v Postojni izvedli vojaki in karabinjerji 24. marca ob pol šeste ure zjutraj do dveh popoldne. Toda, razen sledov taborišča, našli niso ničesar (fasc. 206). Na Spacapanov pohod bi se mogla nanašati tudi brzojavka tržaške prefekture, po kateri sta 28. marca 1942 ob pol desetih zvečer dva neznanca streljala na italijanskega vojaka, ki je stražil predor (Jaški) na železnici Pivka–Ilirska Bistrica (fasc. 1024 a/I-17). Oba dogodka sta lahko povezana s pohodom Spacapanove čete, lahko pa tudi ne, lahko pa tudi samo eden. Za natančno kontrolo manjka dovolj jasnih podatkov. Edina primerjava je pravzaprav kronologija Spacapanovega pohoda, kakor jo v spominih navaja Lojze Vrečar. Po njegovem naj bi četa odšla 23. marca zvečer ali proti večeru. V zgodnjih jutranjih urah naj bi prekorajčila staro mejo, torej 24. marca. Od 24. na 25. marec so prespali v Baču, nato pa še isti dan pozno popoldne, torej 25. marca, prišli na Suhorje k pivški četi. Opozoriti moramo, da Vrečar trdi, da je četa že 24. marca prišla na Suhorje. V Vrečarjevi kronologiji je torej gotovo nekaj napak. Če je četa prišla na Suhorje 24. popoldne, je morala oditi iz zbornega mesta prej kakor navaja Vrečar. V tem primeru je možno, da se poročilo karabinjerjev v Postojni nanaša na Spacapanovo četo. Če naj bi se drugo poročilo, to je vest o streljanju na stražarja na predoru, nanašalo na Spacapanovo četo, je morala ta oditi z zbirnega mesta kasneje, kakor misli Vrečar. K zgornjim podatkom moramo dodati še podatek iz izjave Antona Ferjančiča-Zvonka z dne 17. XI. 1951. Ferjančič namreč v izjavi omenja prihod Spacapanove čete k pivški. Pravi pa še: drugi dan po svojem prihodu so se šli kopat v bližnji potok, kjer

jih je zagledal davčni uradnik — Italijan ... (fasc. 216/III.). Tega davčnega uradnika so partizani ubili, in sicer po italijanskem dokumentu 31. marca 1942. Če upoštevamo Ferjančičev podatek, da se je to zgodilo drugi dan po prihodu Spacapanovo četo, je morala ta oditi z zbirnega šla na Suhorje 29. marca 1942. Streljanje na predoru bi bilo potem v kronologijo pohoda Spacapanove čete vključeno. Mislim, da je to dejstvo več kakor verjetno. Manj trdno se mi zdi povezovalje Spacapanove čete z rastrellamentom postojnskih karabinjerjev, čeprav ga absolutno ne moremo izključiti. Možno je, da je bila s hajko »povezana« kaka druga partizanska enota. Kolikor bi v zvezi z njo šlo za Spacapanovo četo, je ta morala od odhoda ob formiranju do prihoda na Suhorje večkrat prenočiti. To seveda ni nemogoče. Po sedanjih podatkih ni mogoče kronologije pohoda Spacapanove čete določiti z absolutno gotovostjo. Vsaj delno je treba dopustiti več možnosti.

¹⁰ Vrečar, Spomini iz NOB.

¹¹ Vrečar, Spomini iz NOB.

¹² Martin Greif, Spomini na partizanska leta, arhiv IZDG.

¹³ Brzojavka z datumom 31. III. 1942, fasc. 253/I.

¹⁴ Visoki komisariat za provinco Ljubljana No. 05536 z dne 1. aprila 1942, fasc. 206.

¹⁵ Lokalna kronika, »Zgodovina NOB iz vasi Ostrožno brdo« v arhivu IZDG, fasc. 216/II-e; J. Kramar, Prvi partizani na Primorskem, Slov. Jadran 31. III. 1961, št. 14; izjava Antona Florjančiča z dne 17. 11. 1951; Vrečar, Spomini iz NOB; poročilo tržaških karabinjerjev N. 60/356 z dne 21. IV. 1942, fasc. 1019/IX.

¹⁶ Črtomir Šinkovec: Uporni svet pod Snežnikom, str. 184.

¹⁷ Gruppo di Trieste, N. 60/250 z dne 5. IV. 1942, fasc. 158/III.

¹⁸ Lokalna kronika za Ostrožno brdo.

¹⁹ Izjava Dušana Primca. Karlo Maslo pripoveduje, kakor da sta v zasedi bila sama z bratom, toda Primčeva izjava ga bistveno popravlja. Fasc. 215/III.

²⁰ Italijanska poročila v fasc. 158/III, 1019/IX in 1024 a.

²¹ Comando della cona militare-Trieste No. 02/2052 z dne 4. IV. 1942.

²² Gruppo di Trieste, No. 60/250 z dne 5. IV. 1942.

²³ Le v brzojavki, ki jo hrani grahovski arhiv, je napisano, da je bilo partizanov 8–10, seveda še vedno preveč (fasc. 1008/II).

²⁴ Brzojavka, No. 055/5, fasc. 158/III in 1024 a.

²⁵ Gruppo di Trieste, akt N. 10/110 z dne 9. marca 1942, fasc. 253/I.

²⁶ Viggianijsvo poročilo v fasc. 1024 a/I. glej op. 22.

²⁷ Fasc. 1024 a/I. Glej op. 22.

²⁸ Lokalna kronika o Ostrožnem brdu v fasc. 216/II-e: izjava Antona Primca; Spomini Karla Masla v fasc. 215/III; Šinkovec str. 186.

²⁹ Fasc. 1024 a/I, brzojavka N. 1904 z dne 2. IV. 1942.

³⁰ Fasc. 1024 a/I. Videm.

³¹ Lokalna kronika o Ostrožnem brdu.

³² Fasc. 1024 a/I. Brzojavka N. 12/151 z dne 9. IV. 1942.

³³ Fasc. 1024 a/IV-16, seznam akcij.

³⁴ Izjava Antona Primca.

³³ Spomini Martina Greifa in Dušana Primca. (Brzjavka kvestorja v Ljubljani N. 08875 z dne 13. IV. 1942, fasc. 1024 a/I-21). V zvezi s podatki, ki se nanašajo na družino Candkovič, so ohranjeni dokumenti, ki odkrivajo, kako so zaupniki italijanske obveščevalne službe iskali podatke za svoje gospodarje. Dne 12. aprila je prišel eden izmed njih na Janežovo brdo in se okoli pol desetih zvečer ustavil ob hiši Candkovič in skozi kuhinjsko okno nekaj minut opazoval dve osebi. Natančno je opisal, kako sta bili napravljeni in kako veliki. Eden od njiju je po njegovem bil Karlo Maslo z Ostrožnega brda. Dodal je še, kako ga je videl ob neki drugi priliki med Prelozami in Janeževim bdom in da je takrat bil ravno tako napravljen kakor ob uboju Candkove. Nato je govoril še o spopadu s karabinjerji pri Ambrožiču in da se splošno govori, da so poročnika in brigadirja ubili Maslo in njegovi ljudje iz zasede (fasc. 1024 a/I-15). O Mariji Candkovi so karabinjerji v Postojni zapisali, da je bila pred vojno nekaj časa sobarica v tamkajšnjem hotelu »Union«. Včasih je šla tudi v Ljubljano in na Rakek. Jeseni 1941 je prišla na obisk k svojemu bivšemu gospodarju v hotelu v Postojni in mu ob tej priliki povedala, da je zaročena in da se misli poročiti s karabinjerskim podoficirjem (fasc. 1024 a/I-21). Iz italijanskih poročil ni videti, da bi bila Candkova, čeprav zaročenka karabinjerskega podoficirja, zapletena v kako protipartizansko akcijo. Zdi se torej, da njena usrelitev ni bila upravičena.

³⁸ Zidanikova. Heroj Lemut Jože-Saša. Citirano tudi Zapiski Jožice Zidanikove. Te zapiske glede druge skupine potrjuje tudi Tone Ferjančič, ki v svoji izjavi z dne 17. 11. 1951 pravi, da so prišli na Nanos 9. aprila 1942. Skupino je vodil Jože Podgornik, terenski delavec s Slapa. Po zapisih Jožice Zidanikove in Nataše Podgornikove.

³⁹ Spomini Martina Greifa in Lojzeta Vrečarja. Alojzija Podgornikova navaja imenoma dva novince, ki sta takrat odšla na Nanos. Spomini v arhivu IZDG.

⁴⁰ Sodba junijskega procesa v Rimu v fasc. 1019/IX.

⁴¹ Dopis goriških karabinjerjev N. 6/124 z dne 11. IV. 1942, fasc. 158/III; Lojze Vrečar, Spomini iz NOB; Sodba iz rimskega procesa, fasc. 1019/IX. Po akciji na oba Lavrenčiča so se Italijani znesli nad domačini. Aretirali so okoli 10 ljudi. Med njimi so zaprli enega prvih aktivistov v Vipavi Avgusta Perhacca, pa tudi Vojkove starše in sestro (Spomini Duše Ferjančičeve v fasc. 216/III).

⁴² Spomini Lojzeta Vrečarja.

⁴³ Dopis karabinjerjev v Postojni N. 12/zo z dne 15. aprila 1942, fasc. 206/V; Akt tržaških karabinjerjev N. 60/356 z dne 21. IV. 1942 v fasc. 1019/IX; Sodba junijskega procesa, ibid.

⁴⁴ Greif, Spomini na partizanska leta.

⁴⁵ Zapiski Jožice Zidanikove.

⁴⁶ Dr. Ivo Juvančič, rokopisno gradivo.

⁴⁷ XXII/A zaščitni podsektor v Podkrajju, N. 208 z dne 9. IV. 1942, fasc. 1024 a/I.

⁴⁸ Zapiski Jožice Zidanikove.

⁴⁹ (02/1106). Tega načrta v arhivu IZDG ni več ali pa je neznano kje založen. Njegove sestavine je zelo dobro prikazal Dr. Ivo Juvančič v članku »30 Italijanov in puškomitraljez na enega partizana po italijanskem načrtu« v Ljudski pravici 6. septembra 1953. Njegova izvajanja tu povzemam.

⁵⁰ Zbornik VI/2, dok. št. 160, str. 420–433.

⁵¹ V primeri z italijanskimi številko angažiranih v ofenzivi na Nanosu pa nekateri podatki in partizanskih virih navajajo prav fantastične številke Italijanov, ki so se bojevali proti partizanom na Nanosu. Najdlje gre članek »Bitka na Nanosu« v Primorskih novicah 30. VI. 1961, štev. 26–27, v katerem Anton Ferjančič navaja 20.000 Italijanov. Martin Greif in Jožica Zidanikova navajata 6.000. Obe številki seveda daleč presegata italijanski podatek, ki pravi, okoli 1.800. Prav gotovo ni nobene razloga dvomiti v relativno točnost italijanskega uradnega podatka. Pri njem ne gre za nobeno

propagandno uporabljeno take in take številke, temveč za interni konkretni podatek o konkretnem stanju.

⁵² Dr. Ivo Juvančič, 30 Italijanov in puškomitraljez na enega partizana, Ljudska pravica 6. IX. 1953.

⁵³ Greifovi spomini na partizanska leta.

⁵⁴ Fasc. 206/III. Anton Ferjančič je 1961 navedel 59 partizanov (Bitka na Nanosu, Prim. novice 30. VI. 1961, št. 26–27). Ljudmila Bezljaj v brošuri »Za Vojkom« leta 1968 pa 54 (Ljudmila Bezljaj, Za Vojkom, izd. Goriški muzej, Nova Gorica 1968). Alojzija Podgornik je zapisala v svojih spominih da jih je bilo nad 50, Duša Ferjančičeva in Jožica Zidanikova pa pravita celo, da jih je bilo 62.

⁵⁵ J. Kramar, Po stopinjah Brkinske čete, Slov. Jadran, 11. IV. 1961, št. 16.

⁵⁶ Greifovi spomini na partizanska leta.

⁵⁷ Italijanska brzjavka v fasc. 206/III; Zbornik VI/2, dok. št. 159, str. 419.

⁵⁸ Italijanska poročila v fasc. 158/III in 206/III; — O boju na Nanosu in številu zapletenih v boj glej še članek I. J. Borba na Nanosu, Borec 1949, št. 1, str. 25–27.

⁵⁹ Dopis N. 69/4 z dne 19. IV. 1942, fasc. 206/III.

⁶⁰ Ivan Renko, Vojkov vod, str. 4–9. Kako so si nekateri kasneje predstavljali boj na Nanosu nam lepo kaže Goriški zbornik 1948, 1968... Križarili so na levo in desno in 18. aprila je prišlo do spopada na Nanosu, kjer je četa 23 partizanov sprejela boj s 600 vojaki in okoli 100 karabinjerji, ki so oblegali Nanos. Razen izgube enega partizana je četa po težkem spopadu prebila obroč in se zmagovito rešila pred premočnim sovražnikom. (Goriški zbornik 1948–1968: M. Vižintin, Narodnoosvobodilni boj na Goriškem — doživetja in spomini... stran 15).

⁶¹ Po rokopisu dr. Iva Juvančiča, ki govori o italijanski ofenzivi na Nanos 18. IV. 1942.

⁶² Vrečar, Spomini iz NOB.

⁶³ Fasc. 1024/I-26.

⁶⁴ Dopisi pristojnih karabinjerskih skupin na Reki, v Trstu in Gorici v fasc. 253/I-(1–3), št. 12, 13, 14.

⁶⁵ Slovenski Jadran, 1. V. 1959, št. 17.

⁶⁶ M. Greif, Spomini na partizanska leta.

⁶⁷ Renko, str. 12.

⁶⁸ Fasc. 5/III.

⁶⁹ Greif, Spomini na partizanska leta. V skupino, kjer je bil sam, vključuje tudi Spacapano. Toda ta je po pripovedovanju njegove sestrice Marice v Lokavcu imel drugačno pot.

⁷⁰ Marica Spacapan, Podatki razvoja Osvobodilne fronte na Lokavcu.

⁷¹ Renko, Vojkov vod, str. 12.

⁷² Renko, Vojkov vod, str. 12.

⁷³ Tako pravi italijansko poročilo, fasc. 206/V. Renko pravi, da so vojkovci zaplenili dve puški in pištolo; pravi pa tudi, da je en Italijan bil mrtev, enega pa so ujeli, kar pa ne bo držalo (Renko, str. 12).

⁷⁴ Italijansko poročilo pravi, da je kolona zaplenila 5 pušk in veliko raznega drugega materiala. Toda v njegovo natančnost je opravičeno dvomiti. Ne glede na dejstvo, da so partizani zelo varovali orožje, še posebej pa puške jugoslovanskega tipa, je dvom v verodostojnost italijanskega poročila sicer upravičen. Poročilo, kakršno govori o italijanski hajki proti vojkovcem, je pisano na ciklostil, to se pravi, da ni imelo toliko informativnega značaja, temveč je želelo bolj pokazati določen primer uspeha italijanskih enot. To se pravi, da je poročilo imelo predvsem propagandni namen in je zato tudi podatke podrejalo temu namenu (Poročilo karabinjerske tenence v Idriji N. 21/58-2 z dne 28. aprila 1942, fasc. 206/V).

⁷⁵ Renko, Vojkov vod, str. 12.

⁷⁶ Maslovo zaslisanje v štabu 2. bataljona »Miloša Zidanška« 8. julija 1942. Fasc. 5/III.

⁷⁷ Akt karabinjerjev v Postojni N. 12/228 z dne 24. aprila, fasc. 1024 a/I.

⁷⁸ Fasc. 1024 a/I-25.

V požgani vasi

1944

Črt Šinkovec

*Žerjavica v pepelu krhkem tli.
Možje so tihi, zbrani ob ognjišču
in kot bi stiskali srce v prgišču,
teran je v čašah kakor črna kri.*

*Ta čas kot težka mora k tlom tišči:
vaščanov polovica hira v taborišču,
a drugih pol kljubuje v pogorišču
v kolibah iz ogorkov upepeljene vasi.*

*Ni videl svet še takih podivjancev!
Kot jastrebi spustijo v jato se piščancev,
vdrejo v vas vojaki črni — požigalci:
na strehe vržejo rdeče peteline,
ob znamenju na polju mladi talci
pod streli padejo za blagor domovine ...*

Ognjena smrt Matije Gubca

Branko Žužek

*Bilo je spremstva, množice, zijal, —
on je med njimi hodil kakor kralj
in ljudstvo blagoslavljal je gredoč,
kot blagoslavljal ga je Krist nekoč.*

*»Oglej si tron,« je množica hrumela.
Zavit v oblake dima in pepela
je kralj zaznamovani stopal dalje.
Pršele iskre so mu v gube halje.*

*»Daj, spregovori, cesar in gospod!«
Z roko otrl si je s čela pot.
»Zavladaj, visokost! Na dan z besedo!«
Obrnil v množico je lice blede.*

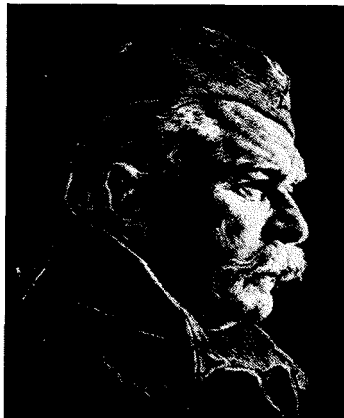
*Na mah se mu je zdelo, kot da sanja.
In vedel je: zgovorna so dejanja.
Stvaritev le resnično govori.
Besede pa so paša za oči,*

*ki tareta jih revščina in glad.
Čemu bi slikal jim razkošje nad,
ko so mu vzeli vse in zdaj ubog
stoji pred njimi, zlomljen, praznih rok?*

*In glejte, Gubec le spregovori.
Mogočna luč mu plane iz oči:
»Ni vse končano! Kadar dogorim
in kadar se poleže mračni dim,*

*zberite moj pepel in raztrosite
vsega čez polja in čez hoste skrite.
Prišel bo čas, ljudje, ko iz pepela,
ki naša zemlja ga bo vase vzela,*

*nam zrasede rod, močan kot jeklo, zdrav.
Ta rod bo vstal, ta rod bo kraljeval!«
Kot za prisego dvignil je roko
in plamen ga je skrnil pred množico.*

Ob 60.

Spomini na Borisa Kidriča-Petra

obletnici
rojstva

Jaka Avšič

Tista leta, ki so bila za jugoslovanske narode najtežja v zgodovini, so postala najpomembnejša in so prinesla največ slave in veljave. Zanima nas, kakšni so bili ljudje, ki so delali zgodovino, in kakšni so bili njihovi najgloblji nagibi in načini dela.

Eden izmed teh ljudi je tudi Boris Kidrič. Bil je znan borec komunistične partije. Obdarjen s širino duha in talentiran, je že v srednjih gimnazijskih letih prišel do spoznanja, da je življenje resna in odgovorna naloga. Njegova nadarjenost je omogočila spoznanja, ki jih je znal črpati iz šolske in domače vzgoje, okolja, v katerem je živel. Kmalu je začel spoznavati lastnosti človeške družbe z dobre in slabe strani. Kot poštenemu človeku se mu je porodila in utrjevala želja in sklep, da je treba to ljudsko družbo oplemenititi, bolje urediti.

Vrgel se je v študij filozofije, prebiral filozofska dela, izbiral in razmišljal o ideologijah ter prizadeto iskal pota k pravičnejši in boljši ureditvi. Učil se je jezikov; nemški mu je omogočil poseganje v vsako književno bogastvo, prav tako francoski. V svojih duhovnih projekcijah ni videl samo materialne strani družbenega življenja, tudi npravstvena duhovna znanja so ga pritegovala, ker dvigajo človeka na višjo stopnjo, da se notranje zaposluje in kultivira z uživanjem v duhovnih rezultatih in novih kulturnih stvaritvah. Tako je zgodaj prišel tudi na študij marksizma-leninizma, ki je sam za sebe obsežno znanje in ki obdeluje razne vede in religije. V študiju ideologije je spoznal višek družbene ureditve. Njegovo spoznanje marksistične ideologije ni ostalo le površno; zavzetost za stvar je bila silna in ga je napotila v dejavnost, v takojšnje delo za popraviljanje družbe. Ker je to delo radikalno posegalo v meščanske gospodarsko-družbene odnose in zakonske predpise ter aktiviralo širok delavski razred s svojimi gospodarskimi zahtevki, je Kidrič, še mlad, v 17. letu starosti, stopil na pot preganjanja in zaporov.

Prvič sem se srečal z njim poleti 1941. leta, ko je že imel vodilno vlogo v Oslobojilni fronti slovenskega naroda. Prepričan sem, da nihče ne bi mogel te vloge nositi tako dobro, tako organizatorsko uspešno, kot je to mogel on.

Kakšna se mi je ohranila podoba Borisa Kidriča danes, dvajset let po njegovi smrti? Junaška, če smem reči z eno besedo, saj so to bili časi, ko je šlo za življenje

ali smrt. V njem smo čutili tisti *notranji žar revolucionarja*, ki si je desetletje preganjan, priklenjen in zaviran, nabiral sile in se je naposled odtrgal, ko je prišel njegov čas, se vrغل v borbo na življenje in smrt in z njim naša partizanska vojska.

V partizanski vojski, družbenih organizacijah in na najvišjih državnih položajih po vojni, smo ga imenovali kratko Peter. To je pomenilo ohranitev tovariškega razmerja, ki je bilo skovano v bojih, na sestankih, mitingih z množstvom ljudi, ki so ga imeli za svojega.

Odgovorne partijske naloge so naredile moža, ki je pri tridesetih letih starosti z dragocenimi življenjskimi izkušnjami dozorel za najodgovornejše naloge. Njegovi sodelavci, bodisi v glavnem štabu Slovenije ali pa v glavnem odboru OF, smo ga visoko cenili. Bil je razumen in trezen človek, ki je znal stvari postaviti na pravo mesto s stališča delavskega razreda oziroma v korist delovnega človeka. Kidriču je bila usoda delovnega človeka stalno v mislih. Po družbenem položaju družine, kateri je pripadal, bi ga ne mogli šteti za socialno ogroženega. Tudi po naravni nadarjenosti in sposobnosti za življenje v pogojih meščanske družbe, ni mogel biti v strahu, da si ne bi mogel prislužiti boljšega kosa kruha ali vsaj dostojnega življenja. Toda, ko je spoznal krivično urejeno družbo, se je podal v boj za osvoboditev zatiranih, za preobrazbo kapitalistične družbe v socialistično.

Že po prvih srečanjih sem spoznal v Kidriču smelega optimista s polnim zaupanjem v svoje delo in v uspešni konec. Zaupanje v zmago je bila osnovna črta njegove akcije. Skozi leta skupnega delovanja v borbi in revolucionarni preobrazbi družbe sem videl v Kidriču izredno čustvenega človeka, ki svojo čustvenost razumno in spretno uporablja za ocenjevanje družbenih gibanj, pomena dogodkov in za usmerjanje svoje akcije. Bilo mu je jasno, da je prišel čas splošne akcije, čas sklepanja dogovorov, čas odločitve za boj, za veliko zmago nad tiranijo.

Na Kidriča si se lahko zanesel, še več, storil je več kot si pričakoval. Z delom se je dvignil nad druge. Iz njegove osebnosti je izžareval plamen energije, ki je navduševal za boj za pravice delovnih ljudi, za svobodo in uničenje fašizma, nacizma, oportunizma in izdajalstva v domačih vrstah. Večkrat je zadnje postavljeno na prvo mesto, ker bi brez tega bila nemočna vsa druga zla.

Prirojene in pridobljene lastnosti prodornega osebnega uveljavljanja so Kidriču pomagale, da je lahko plodno širil spoznanje o krivičnosti okupacije in da je z uspehom presajal v ljudi seme upora, ga razširjal in gradil vse močnejšo organizacijo za osvoboditev.

Kidrič je bil na čelu SKOJ od 1935. leta. Skojevcu so bili trdna podlaga, na kateri se je mogla ob razširjeni propagandi razvijati vstaja in OF. Za uspešno reševanje družbenih vprašanj je Kidrič imel poseben čut, ki mu je pomagal, da se je stvari lotil na pravem kraju. Študij slovenske literature mu je dal sposobnost poznavanja ljudskih teženj in slabosti nasprotnikov. Brez dobrega znanja o preteklosti in sodobnosti Slovencev, in pozneje jugoslovanske zgodovine in stvarnosti, ne bi mogel prilagajati svojih odločitev. Zato njegovi udarci niso bili v prazno. Priti do pravih zaključkov je Kidriču pomenilo najprej na široko zbrati podatke in se globoko vživeti v situacijski položaj predvsem nasprotnika, spoznati njegove slabe točke in s takšnim znanjem bodisi udariti po nasprotniku bodisi ukrepati v prid razvoja, da bi dalo koristne posledice.

Vsi, ki smo bili okrog Borisa, vemo, da je bil izredno delaven človek. Duhovno živ in razmišljujoč je neutrudljivo preizkušal in domišljal, kako bi čim bolj prepričljivo prikazal in širil dosežene uspehe. Mnogo je polagal na partijski tisk, na tisk OF, na tehniko tiskarn in ljudi, ki jih je iskal. To velja za vojni kot povojni čas. Vsak vojaški ali gospodarski uspeh je moral dobiti širok politični odmev. Spominjam se, s kakšnim zanosom mi je pripovedoval o uspehih dražgoške bitke in kako velik poudarek je znal dati aktivnosti druge grupe odredov, ki je bila

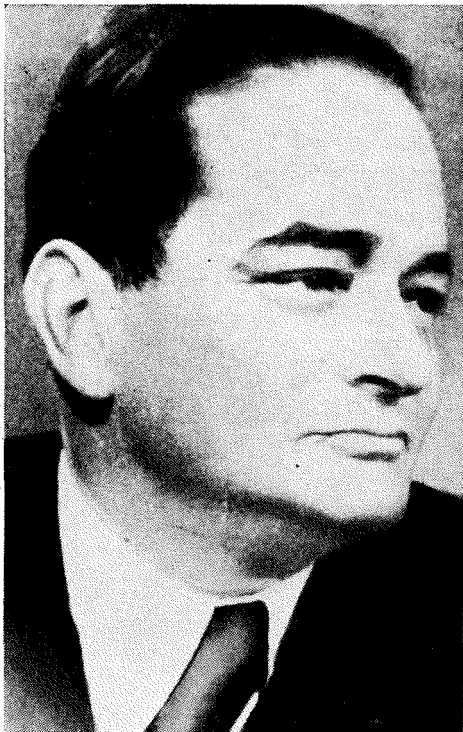
Dom Borisa Kidriča na Knežcu pri Rogaški Slatini, kjer je preživel otroška leta in kamor se je rad vračal med šolskimi počitnicami

spomladi 1942. leta močna in gibčna udarna sila, in bitki na Jančah, v kateri je izrazila svojo dejansko sposobnost in moč. Bil je mojster organiziranja in širjenja ter mobiliziranja uporniških sil. Iz začetnih, relativno manjših dogodkov, je znal napraviti velike posledice, ki jih je njegov duh bistro obdelal, dialektično premislil in naredil, da so globoko segale in opozarjale na obveznosti.

Spominjam se dogodka pri Faberjevem križu v Kočevskem Rogu, avgusta meseca 1942. leta. Takrat je padel v zasedo celoten vodstveni štab: vojaški in politični del, s celim administrativnim aparatom in tehničnimi organi. Prvi ogenj smo z odločnim nastopom srečno odbili. V izredno napeti situaciji se je Kidrič hitro znašel ter ukrepal s presenetljivo sposobnostjo.

Kot komisar glavnega štaba Slovenije, se je Kidrič oslanjal na zaupanje v ljudi, na spoznavanje in spreminjanje v dobre kadre, na trajno šolanje, na posredovanje izkušenj in na stalno iskanje novih, sposobnih in privrženih ideji ter inteligentnih, nadarjenih za samostojno vodenje in izvajanje zaupanih nalog. Iz lastne izkušnje poznam njegovo ekspeditivnost, vdanost delu tudi na gospodarskem vodstvu. Njegova navada je bila dobro premisliti in do kraja dognati problem, potem pa hitro zdikrirati potrebna navodila. Pri prepričevanju ljudi, pri vsklajevanju pogledov in izvrševanju je bil iznajdljiv in vztrajen. S takšnim delom in osnovnim znanjem je rastla pri sodelavcih njegova avtoriteta.

Po končani vojni se je država znašla v težkem položaju, in potrebni so bili veliki obnovitveni in gospodarski napor. Najprej je bilo Kidriču zaupano območje Slovenije, pozneje pa gospodarstvo cele države. Vse to je zahtevalo celega človeka, človeka, ki pozna samo najnужnejši počitek, vse drugo so skrbi, razmišljanja, posvetovanja in ukrepanja s preverjanjem in prilagajanjem. Čeprav je imel sposobne sodelavce, je vse glavno delo, življenje in odločanje ostalo v njegovih rokah. Tudi

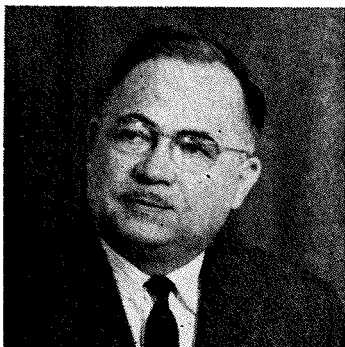

Boris Kidrič, borec in mislec. Njegovo življenje je vtkano v zgodovino naše revolucije in našega boja za socializem

tu se je, kot poprej v vojski, lotil decentralizacije, tržnega mehanizma, ki samodejavno bolj ali manj ureja gospodarstvo.

Študij marksizma-leninizma mu je dal duhovno širino razumevanja. Zavedal se je koristi državnih organov, jih razvijal naprej, zahteval efekt njihovega dela, da bi mogel izkoristiti vsestransko zbrane podatke, informacije. Resnost in velika odgovornost za delo je zahtevala, da je človek visoke srčne kulture in z izredno fineso nastopanja v privatnem življenju, moral vzeti nase masko narejene grobosti. Poleg plemenite čustvenosti je imel Kidrič še velik čut odgovornosti in to oboje je delovalo, da je zelo skrbel za ljudi.

Deset let sem spremljal delo in rast Borisa Kidriča kot politika, državnika in stratega. Inteligenten, svetovno in zgodovinsko razgledan, kakršen je bil, je prav z uspehi svojega dela dokazal sposobnost, da je z intuicijo in sklepanji znal izračunati čas in prostor ter z razpoložljivimi ljudskimi potenciali dosegal, kar se je le moglo največ. Za svoje zgodovinsko delo se je, kot da bi vedel, temeljito pripravljaval od svoje rane mladosti in kar je poseben fenomen: izkopal si je lastno orodje iz ljudi, ki so mu bili vdani in s pomočjo katerih se je boril za napredne ideale preobrazbe ljudske družbe in za njen dvig na višjo stopnjo humanosti.

Tudi mati je dvignila pest

(Ob tridesetletnici partizanske zmage v Grahovem)

Pričevanje

France Šušteršič

Bil je dan kakor vsak drug v tistem nepozabnem maju leta 1942. Pomlad je prišla precej pozno, a tako čista in bujna, ko da se je v krčevitem boju z dolgotrajno zimo vsa prerodila.

Zima je bila namreč dolga in trdovratna, saj je zadnji sneg zapadel v drugi polovici aprila. Marsikdo, ki se je oziral nazaj, se je oddahnil: »Da le snega in mraza ni več.«

Veselili so se partizani, ki so pretolkli zimo po grmovju in špiljah ter se spomladi premaknili bliže naseljem; tako se je rakovška četa utaborila nekje pod Križno goro, kar za okoliške vasi ni bila več skrivnost. Veselili so se aktivisti, ker jim ni bilo več treba kdove kam gaziti po snegu, če so hoteli priti v partizansko taborišče ali »na zvezo«. Zadovoljni pa so bili tudi vsi drugi, ki so se bali Italijanov: zdaj bodo lažje bežali pred njimi, in če bo sila, bodo lahko spali v gozdu. Saj ni gozd od nobene vasi daleč — malo bolj se poženeš pa si na varnem.

Bil je dan kakor vsak drug — in vendar ni bil čisto tak. V ozračju, ki so ga vlažili svetlo sivi oblaki s komaj zaznavnim pršenjem, je bilo čutiti neko napetost, vrata kmečkih hiš so se hrupneje odpirala in ljudje so se pogosteje ozirali proti Cerknici, kjer je bila najbližja sovražnikova postojanka. Med radovednimi si videl mnogo grozečih pogledov. Preklete, saj ni bilo moč pozabiti, kaj vse so okupatorji počeli v zimskih in prvih pomladanskih mesecih! Odkar so se umaknili v večje postojanke, so uprizarjali pravcate roparske pohode po okolici. Kakor v starih časih pred razbojniki so zdaj ljudje trepetali pred njimi. Kadar se je po vasi razlegel krik »Italijani gredo«, se je vse razbežalo, doma so ostali le starejši, pa še ti niso bili varni, če so si upali ugovarjati in braniti svoje imetje. Iz shramb je izginjalo najboljše, kurniki so se praznili. Širile so se novice o tistih, ki so jih bili pozaprli. Nekatere, ki so jih bili odpeljali po partizanskem napadu na Lož, so tako zdelali, da niso bili ne živi ne mrtvi. Nihče ne bi bil rad doživel njihove usode, kaj šele, da bi bil tarča sovražnikovi puški. Priletni možje v Žerovnici, ki so se zbirali v gostilni sredi vasi, so menili, da bi kazalo v zvonik na hribu za vasjo postaviti stražo; le-ta naj bi bila plat zvona, če bi zagledala bližajoče se kamione; še več da bi zalegla straža na Križni gori, od koder se sliši veliki zvon v treh farah. Bilo je, kot bi se povrnili časi izpred stoletij, ko so po naši zemlji divjali Turki...

Tistega dne — 11. maja 1942 — pa se je strah za nekaj časa umaknil notranjemu ognju, ki je silovito buhnil iz nakopičenega ponižanja in spravil vso dolino na noge. Bilo je slišati, da bodo partizani napadli italijansko kolono. Te novice ni nihče pravil naglas, a šepetala so jo nevidna usta in je šla od hiše do hiše kakor dih. Italijanom bi se bil rad marsikdo oddolžil z obrestmi: temu so oropali hišo, drugega so pretepli, tretjemu so zaprli sina, četrtemu so speljavali dekle... Vsi pa so jih mrzili zato, ker so bili tujci in jih je poslal Mussolini, da bi gospodoval nad kraji tostran Javornikov kakor nad Primorci — o njih so pripovedovali tiho-tapci, da še peti ne smejo več po naše.

Skozi okno sem uzrl soseda, ki je vzdignil pest in zažugal nekam proti Slivnici. Stopil sem ven in vprašal, kaj je.

»Danes jim pokažemo, prekletim...«

»Kaj greš tudi ti?«

»Vsi pojdemo, kar nas je fantov!«

Ljudje so pravili, da so jo Lahi skupili pri Prezidu in na Blokah, da se povsod umikajo v kasarne, ker jim gori pod nogami. Tiste v vaseh ob jezeru, ki smo bili okupatorjem najbolj gorki, je bilo že kar malo sram, da se pri nas ni zgodilo nič takega, kar bi si hudiči bridko zapomnili. Zato ni nič čudnega, da so bili mnogi izmed nas pripravljeni takoj prijeti za orožje in pomagati partizanski četi. Toda orožja ni bilo, imeli so ga samo nekateri, pač tisti, ki so ga bili poskrili ob razpadu leta 1941 in niso še vsega oddali partizanom. Le-tem so drugi zavidali.

Ob srditem množičnem vzburjenju sva tudi midva z bratom rekla materi:

»Nekaj nama dajte s sabo, ker greva z njimi.«

»Križ božji, saj nimata orožja... in tudi streljati ne znata.«

»Če gredo drugi, greva tudi midva. Orožje bova že dobila.«

Mati je sklenila roke in pogledala nekam proti cerkvi, ki jo obdaja pokopališče s spomeniki in križi. Vsa je bila skrušena, gube na obrazu so se ji podvojile. Uboga mati, kdo bi ji zameril! Z bratom še nisva bila rojena, ko je prestala prvo svetovno vojno — štiri leta je dan za dnem trepetala za moža, najinega očeta, ki je bil s 17. regimentom kranjskih Janezov na fronti. Gazil je blato po Galiciji, pretikal se je po rovih na Primorskem, žulil komis, se umikal svinčenkam in poslušal tuljenje granat vseh mogočih kalibrov. Vse, kar je imel od vojne, je bilo nekaj vojaških cap pa tornistra, menažka in usnjen pas s cesarskim orlom na zaponki... in revmatizem, ki se ga ni nikoli znebil... Morda se materi ob pogledu na sinova, ki se odpravljata na pot vstaje, poraja naivna misel:

»Če njega ni nobena zadela, bosta morda tudi ta dva srečno prestala...«

Oče, ki je bil drugače zgovoren, ni rekel nič, a oči so mu sijale kakor nekega lepega poletnega dne, ko sem šel z njim v Javornik in sva se po »Dolgem talu« povzpela noter do meje. Tu in tam se mi je na kakšni poseki odprl razgled na dolino z jezerom, ki je spominjalo na ogromno pisano preprogo — tačas je bilo že suho ter pokrito s travo in cvetjem. Če pa sem se ozrl navzgor, proti vrhu, me je stisnilo pri srcu, kot bi čutil na sebi sovražen pogled. Takrat sem prvikrat videl rapalski mejnik, ki je imel na eni strani oznako SHS, na drugi strani pa I. Spominjam se, da je oče dvignil grčavo palico in togotno zažugal: »Ti prekleti hudiči, kakšen kos so mi vzeli!« Konec »Dolgega tala« je namreč ostal na italijanski strani, odrezala ga je meja. Ko sva se vračala, je s trudnim glasom pravil, kako so Lahi na soški fronti bežali, pa je vseeno visoka gospoda tako naredila, da so se nam usedli na prag.

Mati nama je polnila nahrbtnike, in tedaj se je tudi očetu razvezal jezik — kot star vojak nama je dajal nasvete: »Če vaju pošljejo v napad, se prej naučita ravhati s puško; naj vama pokaže kdo izmed tistih, ki so že služili vojsko. Pa to glejta, da bosta imela zmeraj dobro kritje... Ko sem bil v Galiciji, sem si povsod

Ivan Seljak-Čopič: Preveč je vzdigoval glavo in ga je zadelo...

naredil okop. Da le nekaj važ deneš predse... Moj kamerad ni bil take pameti, preveč je vzdigoval glavo, pa ga je zadelo...«

* * *

Zunaj se je začel direndaj, vse je hitelo na cesto.

»Že gredo!« so naznanili otroci.

»Koliko pa jih je?«

»Cela vojska, z mitraljezi in bombami. Gorje Taljančkom!«

Vsi smo se podvzivali pred hišo, na škarpo ob cesti. Po nji prihajajo partizani s Križne gore, ki bodo počakali Italijane nekje pri Grahovem in jim dali vetra!

Nenadoma se je kričanje poleglo, vse nas je prevzelo nekaj čudnega — tesnoba in olajšanje in sproščena zanesenost, vse hkrati. Večina izmed nas dotlej še ni videla partizanske čete na pohodu. Zato so bili ti trenutki res napeti. Tako se menda počuti sirotnik, ki se zave, da še ni po njem, dokler lahko mahne z roko.

Izza ovinka se je prikazala kolona — po dva in dva partizana — ki se mi je zdela dolga, zelo dolga, čeprav je šlo le za običajno partizansko četo. Ljudem ob cesti je zastal dih, starejši so začeli stikati glave: glej no, saj ti fantje niso od

daleč, skoraj vsi so z Rakeka, kdo bi si mislil... Tamle koraka Herman... pa Bombač... pa Slavec, ki zna na harmoniko... pa Hanzi... Vsi so partizani, celo taki, ki so poprej »švercali«. Študentje in delavci in kmetje, vse je prišlo vkup, nobene razlike ni med njimi... Nam, vaškim fantom, pa je bilo kar malo nerodno: zakaj smo toliko časa čakali? Tudi izmed nas bi bil lahko že kdo šel v partizane...

Iznenada je napeto tišino pretrgala pesem in nas prečudno razviharila. Te pesmi nismo še nikoli slišali, a vendar se nam je zdelo, da je naša, iz naših muk in ponižanja rojena:

Naglo puške smo zgrabili
in odločno z doma šli...

Pesem je zamolklo odmevala v temačni dan, kot bi prihajala nekje iz globočin teptane, po svobodi hrepenече zemlje. In kot bi jih zdramila neznana sila, so začeli ljudje ob cesti sami od sebe dvigati pest. Bežno sem se ozrl in vsega me je preblisnilo: tudi moja mati jo je dvignila.

* * *

Spominjam se, da smo odkorakali iz vasi kakor strumna četa, ki se je zavestno podvrgla disciplini nevidnega vodstva. Cesta proti Bloški polici je bila že v »vojnem stanju«, napeljava ob njej vsa polomljena — menda je to opravila narodna zaščita z Bločic.

Zbirno mesto je bilo v gozdičku nad Bloško polico. Sèm smo prišli skoraj vsi fantje iz vasi ob Cerkniskem jezeru — razen nekaterih, ki so imeli orožje in so šli s partizansko četo čakat Italijane. Bili smo torej nekakšna rezervna enota, po sestavu, opreми in obleki še bolj pisana kakor vojska Matije Gubca in Ilije Gregorića. V tem gozdičku naj bi počakali, da nas partizansko poveljstvo po zmagi v Grahovem sprejme in razporedi. Da bo zmaga naša, partizanska, ni nihče dvomil. Prvi krat v življenju sem se počutil kot vojak, bolje rečeno novak. Spominjam se celo razpoznavnega gesla: »Dinar — svoboda.« Kdo ga je izbral, še danes ne vem.

Proti večeru je mrmrajočo tišino pretrgal odmev rafala — v gozdu se je slišalo, kot bi zarezgetala čreda žrebet — ki so mu takoj sledili novi rafali in streli iz pušk.

»So se že udarili!«

»To je naša zbrojevka, ali slišiš?«

»Čakaj, da zapoje naš švarcloze.«

In res — zbrojevke in brede je kmalu zaglušil zamolkel to-to-to-to... Prekleti Lahi, zdaj imajo mēhko! Zdaj vpijejo kot obsedeni in iščejo kritje za kamioni. Brum — to je ročna granata, naj le okusijo naše kragujevke! In spet bređa in spet švarcloze pa zbrojevka in vmes mavzerice...

Vedeli smo, čeprav ni še nihče sporočil: italijanski okupatorji si bodo bridko zapomnili 11. maj v Grahovem!

* * *

Potem ko je streljanje utihnilo, je legla na dolino in gozd mučna tišina, ki jo je poživiljalo le štropotanje dežja. Pršenje je bilo namreč prešlo v ploho. Med bliskanjem in grmenjem je naša »vojska« taborila pod bukvami in smrekami. Z bratom sva se stiskala v škraplji in se pokrivala s plahto, a sva bila vseeno do kože premočena. To je bila dolga, neskončno dolga noč...

Kaj bi tajil — bilo mi je tesno pri srcu. Kdo ve, kaj nam prinese jutrišnji dan, okupator se bo gotovo maščeval nad nepokornimi vasmi, požigal bo in zapiral, morda tudi streljal... Ubogi partizani, ki preživijo noč za nočjo pod milim nebom...

Ali znova in znova mi je pregnala malodušje slika okupirane domovine, zlasti okupirane Ljubljane, ki sem jo videl v duhu: okupatorji predvajajo po našem lepem mestu svoj »passo romano«, slovenski napisi izginjajo, ječe se polnijo, vlaki

vozijo poštene ljudi v Treviso, Padovo in bogve kam še, po cestah se oholo sprehajajo karabinjerji v zvonastih klobukih, fašisti s cofastimi kapami in nadišavljeni grenadirski oficirčki, ki te lahko oklofutajo, če jih ne pozdraviš...

S temi mislimi se je prepletala vizija moje matere — kako stoji majhna in vsa uboga na škarpi ob cesti ter z dvignjeno pestjo pozdravlja borce za svobodo. V blodnem snu te dolge, viharne noči se mi je njena podoba spreminjala v obličje teptane domovine, ki se je zarotila proti nasilju in pokazala z žuljavo pestjo, da noče umreti. In zdelo se mi je, da slišim, kako govori z zamolklim glasom: »Morda bo pa le bolje za nas, če zmagajo tile z rdečo zvezdo.«

Sprašujem

Le Tan Tai

*Sprašujem, kje je moj oče.
Ubili so ga.*

*Sprašujem, kje je moja mati.
Ubili so jo.*

*Sprašujem, kje je moja žena.
Ubili so ti ženo.*

*(V njeni notranjosti
je še gibal plod).*

*Sprašujem, kje je moja hiša.
Hišo so ti požgali.*

*Sprašujem, kje je moja domovina.
Spremenili so jo v puščavo.*

*Sprašujejo me: kam greš?
Smehljam se in brišem solze:*

*Ena sama pot je:
pobiti sovražnika.*

Iz vietnamske odporniške lirike
prevedel Ivan Minatti

Operacija Oradour*

Jens Kruuse

Nacistični
zločini

Na zadnjem odcepu ceste, ki pelje do Limogesa v Oradour, se je nemška kolona ustavila. Častniki in podčastniki so se zbrali okoli kapetana Kahna in majorja Dickmanna.

Vsak častnik je dobil natančna pismena navodila, tako da je bilo videti, da je maščevalna akcija zelo vestno, skoraj mojstrsko pripravljena. Vsi častniki so se na svoj posel dobro spoznali.

V Oradouru so ob tej uri še brezskrbno obedovali. V tej junijski prijetni toploti so bili vsi nekako leni. Obe restavraciji April in Milord sta bili polni ljudi, ki so uživali ob okusnih in obilnih jedeh, po katerih sta obe restavraciji sloveli. Domačinov v restavraciji sicer ni bilo mnogo, zato pa je bilo več okoliških gostov. Tem se ni nikamor mudilo, saj je vendar tako prijetno po obilnem in dobrem kosilu s sosedom še malo pokramljati.

Operacija Oradour se je že začela, a gostje v restavraciji so še vedno jedli. Nemci so operacijo pričeli že zunaj vasi, zato da jim nihče ne bi mogel uiti in opozoriti meščane, kaj jih čaka. Cesta, po kateri so se pomikali nemški vojaki, je bila zaznamovana z mrtvimi hišami.

Ko so prebivalci Oradoura videli, da so Nemci vdrli v njihovo mestece, so otrpnili. Niso in niso mogli razumeti, zakaj neki so Nemci s seboj prignali njihove sorodnike, prijatelje in znance iz bližnjih kmetij.

Kolona vojaških avtomobilov se je premikala tako počasi, da so nekateri vojaki šli raje kar peš. Prva hiša, ki so jo dali izprazniti, in katere prebivalce so vzeli s seboj, je stala na odcepu ceste za Saint Victurnien. V bližini je stala še ena hiša, toda ta je bila videti tako zapuščena, da se Nemci zanjo sploh niso zmenili. Toda nekaj korakov stran je stala domačija družine Lamaud. Najstarejši sin in njegovo dekle sta že zgodaj zjutraj odšla v Limoges, da bi pripravila vse za ženitovanjsko potovanje. Ko pa sta se zvečer vrnila domov, ju je pričakala le prazna, opustošena hiša. Na mizi so stali še krožniki z ostanki kosila, ob krožnikih je bil pripravljen lepo narezan kruh.

Toda le kam so vsi izginili? Nikogar ni bilo: ne staršev, ne babice, ne mlajših bratov, ne dekle, niti štiriletne deklice, ki je najbolj nestrpno čakala, da se bo veliki brat vrnil iz mesta.

Te sobote se je po vsej poti proti Oradouru vil nenavaden spreved domačinov, za katerimi so šli esesovci z naperjenimi puškami v rokah.

Objavljamo odlomek Oradour iz knjige z istim imenom, ki bo v kratkem izšla pri zavodu Borec. Oradour-Sur-Glane je naselje v pokrajini Haute-Vienne v osrednji Franciji. Med drugo svetovno vojno je Oradour doživel podobno tragedijo kot naš Kragujevac ali Lidice na Češkoslovaškem. 10. junija 1944 — štiri dni po izkrcanju zaveznikov v Normandiji — so nemški vojaki iz divizije Das Reich vdrli v vas, jo zažgali in pobili 634 ljudi. Prizanesli niso niti dojenčkom, le nekaj ljudi se je po naključju rešilo. Po vojni so zgradili novi Oradour, ruševine starega pa spremenili v spomenik, ki bo še dolgo pričal o zločinih, ki so jih v zasedeni Evropi zakrivali nemški vojaki.

Na bregu reke Glane se je domačija družine Laverine skrivala med visokimi smrekami in drugim drevjem. Ko se je desetletna hčerka vrnila iz šole v Limogesu, ni doma našla ne očeta ne matere, niti svojih starejših sestra. V Oradouru je bila še ena mrtva hiša več.

Sprevod oklopnih vozil in tovornjakov, ki so bili maskirani z zeleno in rjavo barvo, prav take so bile uniforme nemških vojakov, je bil tik pred ciljem. Še most prek Glane, in nemški vojaki so se znašli na glavni ulici Emile Desourteaux. Esesovci so čepeli na dveh tankih in s puškami v rokah prisilili meščane, da so jim sledili. Za tanki so peljali tovornjaki, za njimi je šla peš glavnina nemških vojakov. Na koncu ulice so se vozila ustavila, Nemci so postavili stražo za skupino, ki so jo ujeli že na cesti, ostali so se razkropili po hišah in pričeli naganjati ljudi na cesto. Manjše število esesovcev je medtem na spodnjem delu trga preiskovalo hiše in bližnje kmetije.

V samem mestecu še vedno niso vedeli, kaj naj pomeni prihod Nemcev v Oradour.

Morda bi bilo zanimivo, če bi našli nekaj izjav tistih, ki so zločin v Oradouru sur Glane videli z lastnimi očmi.

Kmetija Belliviers je bila med prvimi, ki so jo esesovci napadli. Gospodinja, že starejša kmetica, se je zgolj po naključju ozrla skozi okno in zagledala maskirane esesovce, kako tečejo proti hiši. Kmetica je v tem trenutku storila prav to, kar bi storilo v takem primeru na tisoče drugih francoskih mater. Svojemu 18-letnemu sinu je zaklicala: »Reši se. Nemški tatovi prihajajo.« Preprosta kmetica si o nemških vojakih pač ni mogla misliti nič drugega.

Fant je smuknil najprej v hlev, odtod pa skozi odprtino v živi meji na polje in nato v gozd. Ko se je naslednji dan vrnil, je našel le še pogorišče, o starših pa ni bilo niti sledu.

Druga sovražnikova patrulja je medtem prišla na kmetijo Etang. Lastnik kmetije je bil Jean Rouffanche, ki je stanoval s svojo ženo Marguerite, sinom Jeanom in hčerkama Amélie in Andrée. Amélie je imela pri sebi dojenčka starega sedem mesecev, bila je poročena šele dobro leto dni.

Prav usoda Marguerite Rouffanche je bila od vseh nesrečnežev v Oradouru najbolj presenetljiva.

Marguerite Rouffanche je po kosilu malo legla. Mož se je s sinom pravkar odpravljal na polje, da bi še nekaj postoril, kar so se nenadoma na stečaj odprla vrata in vojak v maskirni uniformi jim je v francoščini ukazal, naj vzamejo svoje dokumente in naj gredo z njim. Ubogali so ga, Amélie pa je potiskala pred seboj otroški voziček, v katerem je sladko spal sedemmesečni dojenček.

Skoraj prav tak prizor se je nutil očem na drugi strani ceste. Vojaki so prignali iz hiše Gilberta Jugea, njegovega sina, snaho in dva vnuka; prvemu je bilo sedem let, drugemu pa tri leta. Poleg članov Jugeove družine so vojaki odgnali tudi njihovo deklo. Te skupinice so se s svojimi stražarji stapljale v nenavadno molčeč sprevod, ki so ga ljudje iz Oradoura opazovali z grozo v srcu.

Vse to nasilno izseljevanje je trajalo morda le nekaj deset minut, saj je bilo okoli 130 esesovcev izurjenih za take primere. Prečesali so ves Oradour, pri vseh izhodih iz mesta so postavili straže. Delali so hitro in temeljito.

Nekaj vojaških vozil se je ustavilo na trgu pred cerkvijo; medtem so trije tovornjaki in dva tanka zaprli glavno cesto. Le nekaj trenutkov zatem so z dvema tovornjakoma zaprli to ulico tudi s spodnje strani. Poveljujoči nemški častnik je dal poklicati župana in mu ukazal, naj bobnar prebere naslednji razglas: »Vsi prebivalci, brez izjeme, moške, ženske in otroci se morajo takoj zbrati na sejnišču, kjer bomo preverili njihove dokumente«. Ta razglas je skoraj vse prebivalce pomiril in potolažil.

Medtem so esesovci z brutalnostjo, s katero so zasloveli, preiskovali hišo za hišo. Vojaki so meščane zmerjali, jih suvali s pestmi in puškinimi kopiti, jih brcali z okovanimi škornji. Starce in bolnike so neusmiljeno metali iz postelj, staro gospo Binet, ravnateljico dekliške šole, so, čeprav je bila hudo bolna, vrgli iz postelje, nekajkrat udarili s puškinim kopitom in jo skoraj privlekli na trg. Uboga starka je imela na sebi samo plašč, ki si ga je ogrnila čez spalno srajco. Podobno usodo je doživel neki drug bolnik, ki je izgubil zavest, ko so ga vojaki brcali s svojimi težkimi škornji. Na zbornu mesto je prišel s pomočjo svojih dveh sinov.

Marsikateri meščan sploh ni dojel resnosti položaja. Ko so Nemci vdrli k župniku Llorichu, jim je vljudno odgovoril, naj počakajo le trenutek, da bo takoj prišel. Vojaki so nato njega, sestro in sosedo, ki je bila pravkar na obisku, dobesedno vrgli na cesto.

Esesovci so opravljali svojo nalogo metodično in temeljito. Vsak se je zavedal svoje dolžnosti in nihče ni ničesar pozabil. Ne, pozabili niso niti na šole.

Govorili so, toda žal tega nihče ni mogel dokazati, da je ravnatelj osnovne šole Rousseau hotel svoje učence rešiti, toda nemški oficir mu je svetoval, naj pošlje učence v cerkev, češ, tam bodo prav gotovo na varnem, četudi pride v mestu do spopadov.

In res, dečki in deklice so lepo po dva in dva zapustili v najlepšem redu svoje razrede. V cerkev so odšli vsi, razen Rogerja Godfrina, malega sedemletnega begunca iz Loraine. Nemci so vdrli v šolski razred in zarjuli: »Alles raus — Vsi ven!«

»Bilo me je zelo strah,« je kasneje pripovedoval Roger Godfrin. »Iz Loraine sem, in Nemce sem dobro poznal. Ko so pričeli vpiti na nas, sem brž poiskal svoji dve sestrici in jima rekel, naj zbežita. Toda namesto, da bi zbežali, sta pričeli jokati in nista storili ničesar. Sklenil sem, da bom zbežal sam. Ko sem se izmuznil iz šolskega poslopja, sem preskočil nekakšno živo mejo, kjer sem izgubil čevljev. Neki esesovec me je opazil in pričel streljati za menojo. K sreči me ni zadel, toda vseeno sem se naredil, kakor da sem mrtev. Pritekel je k meni in me pričel brcati v hrbet in ledvice, toda, čeprav me je zelo bolelo, nisem niti trznil.

Kakor hitro je Nemec odšel, sem se pobral in stekel stran, kar so me noge nesle. Ves čas, ko sem bežal, sem mislil na materine besede: »Če pridejo Nemci, se skrij, kakor hitro moreš, in nato zbeži čim dlje.«

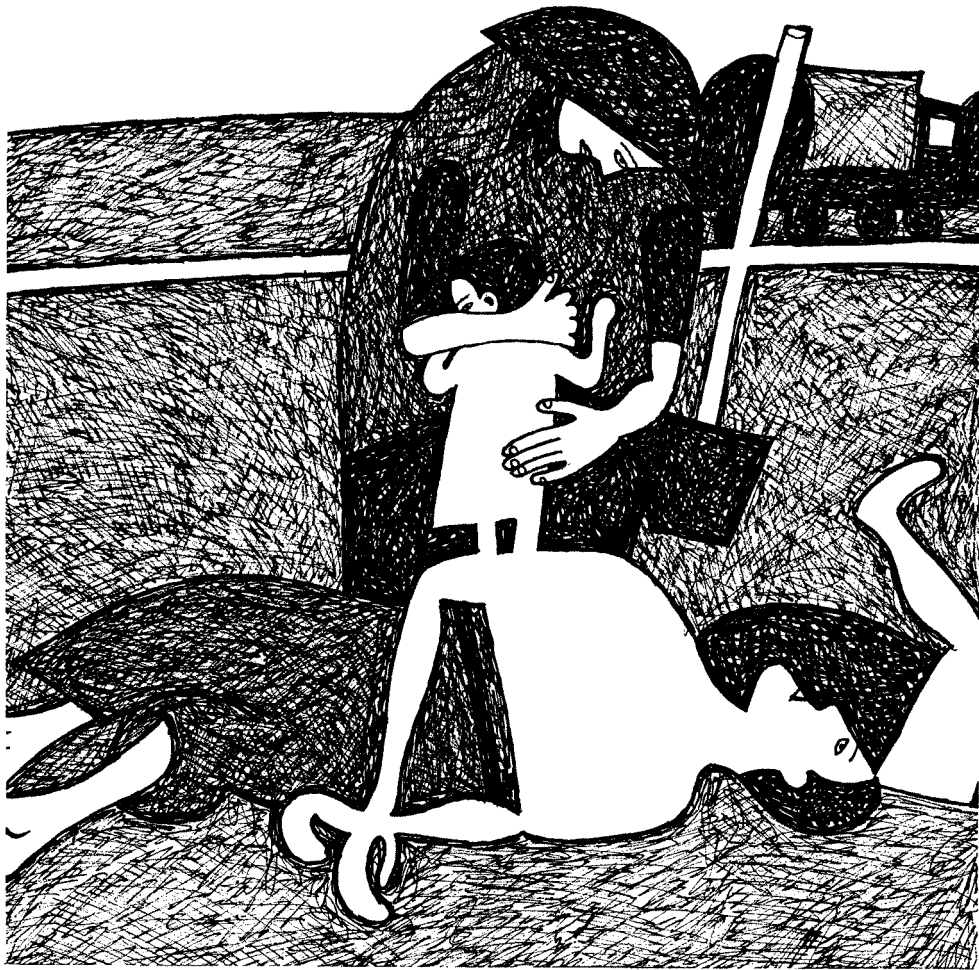
Ko sem ves zadihan pritekel do neke ograje, sem z one strani videl, kako Nemci ženo pred seboj gospoda Poutarauda. Verjetno me je eden od vojakov opazil, saj so se ustavili in gledali proti ograji, za katero sem se skrival. Prestrašil sem se in zbežal v hosto.

Že sem mislil, da sem rešen, ko se je pred menojo pojavilo nekakšno oklopno vozilo. Vojaki, ki so stali na njem, so stekli za menojo, a k sreči sem našel neko zapuščeno jamo, kjer sem se skril. Ko sem se prepričal, da me nihče več ne preganja, sem se splazil ven in sem jo kar poprek mahnil proti kmetiji, za katero sem vedel, da je na oni strani hoste.«

Ta sedemletni deček je bil eden redkih otrok iz Oradoura, ki so preživeli nacistični pokol.

Otroci iz Oradoura so bili ubogljivi in na splošno zelo vestni. Tega dne so prišli k pouku celo oni, ki bi zaradi rahlega zdravja lahko ostali doma. Morda je k temu, da so prav ta dan prišli k pouku vsi, pripomoglo tudi dejstvo, da so te sobote imeli v šoli zdravniški pregled.

Prav tako kot vsi ostali oradourski otroci sta se tudi sinova — dvojčka Marie Bouletin tega jutra odpravljala v šolo. Že prejšnji dan sta doma povedala, da imajo v šoli zdravniški pregled, zato ju je skrbna mati pošteno opljuskala z dvema vrčema vode. Prav tako jima je dala sveže perilo, saj res ne gre, da bi ji dvojčka delala sramoto. Osemletna dečka, sveža kot oradourska jabolka, sta komaj čakala,

Ivan Seljak-Čopić: Nemci so opravljali svojo nalogo metodično in temeljito ...

da bosta lahko odšla v šolo in se primerjala s svojimi vrstniki, češ, kdo je bolj čist in kdo ima bolj bleščeče belo srajčko.

Marie Bouletin se je tega dne spominjala z besedami: »Tako sem ju umivala, kot da bi ju pripravljala za pokop.«

V oradourske šole so hodili tudi otroci iz tistih oddaljenih zaselkov in osamljenih kmetij, nad katerimi Nemci niso nameravali stresti svoje jeze.

Vsakega jutra so otroci iz teh krajev hodili v šolo Oradour. Kot vsi otroci tega sveta, so tudi ti otroci prepozno vstajali, se namesto, da bi se umili, le poškopili z vodo po obrazu, seveda le takrat, kadar jih starši niso videli, zgrabili z eno roko svojo šolsko torbico, z drugo malico in že so tekli proti šoli. Vse stezice in prašne poti tega okoliša so jih bile polne. V šoli so za njih in za otroke iz Oradoura skrbeli zakonca Rousseau, gospa Pinet (če je zbolela, jo je nadomestovala gospodična Couty), gospa Vincent in gospodična Bardet. Otroke lorenskih beguncev je poučeval učitelj Goujon. Otroci so imeli svoje učitelje radi, starši pa so z lahkim srcem zaupali svoje otroke skrbnim učiteljem. V šoli je vedno vladal vzoren red in celo po odhodu otrok v smrt so v razredih za njimi ostale skrbno urejene baretke in šolske torbe.

Tega dne je bilo v mestu še nekaj drugih otrok, ki sicer niso hodili v tukajšnjo šolo. Le-ti so prišli o Oradour takrat, ko so Nemci že vdrli vanj.

V Oragnacu, nedaleč od hiš, iz katerih so Nemci domačine že izgnali, je Catherine Leveque prav tedaj pripravljala nedeljski kolač. Nenadoma je opazila, da ji je zmanjkalo kvasa. »Dragi moji, če se že hočete na vsak način v nedeljo sladkati s kolačem, bom morala v mesto po kvas,« je dejala svojim domačim. »Ah, kaj boš ti hodila. Pošlji vendar smrklo,« je odvrnil mož. »Smrklja«, njuna hčerka Yvonne, ni bila pri volji, da bi se odrekla svojim igram. Pričela je nekaj godrnjati, toda starši so jo z nekaj krepkimi besedami le prepričali, da se je odpravila iz hiše. Toda, glej srečo. Že po nekaj metrih je dohitela prijateljico Heleno, ki jo je prav tako kot njo mati poslala v Oradour nakupovat. »V dvojce je lepše in hitreje,« sta mislili deklici in veselo pritiskali na pedala.

V Oradouru so se na sejmišču in na trgu že zbrali skoraj vsi prebivalci tega kraja. Bilo je le nekaj izjem. Nekateri, teh je bilo bolj malo, so se uspeli skriti, drugi, stari, slabotni ali bolni, niso mogli vstati iz svojih bolniških postelj. Le-te so Nemci zažgali žive, in to s hišami vred.

Neki esesovec ni bil vedel, kaj bi počel z dvomesečnim dojenčkom. Našel je zanj najenostavnejšo rešitev — vrgel ga je v gorečo krušno peč.

Medtem so otroci dokaj disciplinirano čakali, kaj bo. Odrasli so prihajali na trg ali v skupinah ali posamezno; seveda so imeli vsi s seboj svoje dokumente. Nenavadno sliko sicer mirnega trga so dopolnjevali avtomobili, ki so neprenehoma dovažali moške, ženske in otroke iz bližnjih kmetij.

Maščevalni načrt je prav gotovo obsegal množične aretacije okoliških kmetov, saj sicer Nemci ne bi svojih vozil razpostavili na vseh gozdnih poteh, ki vodijo v Oradour.

S puškami in brzostrelkami, pripravljenimi na strel, so Nemci v samem mestu strahovali mimoidoče in jih skrajno surovo vlekli proti glavnemu trgu. Nekaj oddelkov vojakov je medtem natančno preiskovalo vsako živo mejo, vsak grm, da bi odkrili morebitne begunce. Nemci so aretirali kmete na poljih in vse tiste, ki so slučajno ali po opravih prav takrat šli v mesto. Od časa do časa so se že tedaj slišali streli, ki so oznanjali, da so padle prve žrtve nemških zločincev.

Ob 14^h45' je bil trg poln. Nekateri ženske so jokale, moški pa so na videz mirno čakali, kaj bo. Med množico ljudi je bilo precej žensk, ki so držale v naročju otroke, nekatere so pripeljale svoje otroke kar v otroških vozičkih. Nemci so meščane pobrali sredi vsakdanjega dela, tako da pek niti srajce ni imel na sebi, pa še ves od moke je bil. Otroci so prihajali na trg po dva in dva. Cokljanje otroških nožic je bilo pravo nasprotje ropotu, ki so ga povzročali njihovi stražarji s svojimi okovanimi vojaškimi škornji.

Med zadnjimi so pripeljali na trg doktorja Jacquesa Desourteauxa. To je bil županov sin, ki se je vračal z obiska pri nekem bolniku zunaj mesta.

Njegov oče, oradourski župan, je z razburjenim glasom protestiral zoper takšno ravnanje pri nemškem častniku, menda se je pisal Kahn, in ga vprašal, kaj nameravajo Nemci narediti sedaj, ko so na trg prišli vsi s svojimi dokumenti. Po izpovedi prič mu je nemški častnik ukazal, naj izbere izmed prisotnih petdeset talcev.

Stari doktor Desourteaux je to presenetljivo zahtevo odločno odbil. Častniku je odgovoril, da gre Nemcem za talca sam, če pa Nemci zahtevajo še več, bodo šli z njim njegovi štirje sinovi.

Prebivalci Oradoura so presenečeni čakali, kaj bo z njimi. Nemški častnik z županovim odgovorom ni bil zadovoljen, zato je ukazal svojim vojakom, naj v množico naperijo orožje. Vojaki so takoj zavzeli svoje položaje, in videti je bilo, kot da bodo pri priči streljali v ljudi.

Toda Nemci so imeli drugačen načrt. Trenutek nato so razdelili meščane na dve skupini. V eni skupini so bili moški, v drugi ženske in otroci.

Nenadoma je iz skupine moških stopil naprej pek in vprašal, če se lahko vrne domov k svojemu delu, saj se mu bodo sicer prismojile slaščice.

»Za slaščice se bo že kdo drug pobrigal,« so mu režeč se odgovorili nemški vojaki.

Ura je šla že proti tretji, ko so esesovci naenkrat obstopili ženske in otroke. K tej skupini so priključili še šolske otroke in vse skupaj nagnali proti cerkvi. Nekaj moških se je nenadoma pričelo upirati in zahtevati, naj ženske izpustijo, toda vojaki so ukazali moškim, ki jih je bilo prek 200, naj se razporedijo v tri vrste in se obrnejo z obrazom proti zidu.

Za hrbti oradourskih meščanov se je proti cerkvi pomikala strahotna kolona, strahoten spreved obupanih žensk in otrok, ki so bili neverjetno mirni in tihi.

Vse do tega trenutka se je esesovcem zdelo primerno, da obdrže vsaj na videz zakonitost svojega ravnanja. Pred moške je stopil neki vojak in jih po francosko nagovoril:

»Obveščeni smo bili, da imajo partizani v tem mestu skrita skladišča orožja in streliva. Zato bomo preiskali hišo za hišo. Da bi to opravili hitreje, smo vam ukazali, da se zberite na tem trgu. Če kdo kaj ve o skrivališčih streliva, naj to takoj pove.«

»Doma imam 6-milimetrsko lovsko puško, a zanjo imam orožno dovoljenje,« se je oglasil Jean Lamaud, ki je bil že precej v letih.

»To nas ne zanima,« so odgovorili Nemci.

Ker se ni nihče več oglasil, so vojaki razdelili moške na šest skupin. Odpeljali so jih v skednje in v garaže, ki so stale na oni strani sejmišča. Tu so jih postavili ob zid in ustrelili, njihova trupla pa z zgradbami vred zažgali.

Od vseh moških, ki so jih Nemci peljali na morišče, se jih je rešilo le pet. Ustrelili naj bi jih v garaži Jeanine Laudy.

Vsak od njih je na svoj način povedal, kako se je rešil.

Njihova pričevanja, skupaj z drugimi pričevanji, obtožujejo kapetana Kahna, da je dal znak za pokol, s tem da je na sejmišču okrog 15. ure ustrelil s pištolo v zrak.

Osemnajstletnega kmetovalca Yvona Robya so Nemci prijeli na eni od oradourskih cest, prav takrat, ko je hotel s kolesom zbežati iz mesta.

Poslušajmo njegovo zgodbo:

»Nemci so nas s sejmišča peljali proti garažam. Medtem so nas neprestano suvali s puškinimi kopiti in zmerjali z nemškimi in francoskimi psovki. Ko smo prišli do garaže, so nas porinili noter, štirje vojaki pa so medtem pripravili svoje brzostrelke in strojnice, da bi nas postrelili. Med preizkušanjem orožja so se vojaki pogovarjali in smejali. V garaži smo bili kakih pet minut, ko smo nenadoma zunaj zaslišali strel iz pištole. Takoj zatem so vojaki nekaj zavpili, stekli k strojnicam in pričeli streljati na nas.

Tistim, ki so padli prvi, je bilo lažje, saj so jih trupla njihovih tovarišev, ki so zgrmela nanje, ščitila pred naslednjimi rafali. Že po prvih streljih sem padel na trebuh, na srečo sem imel toliko prisotnosti duha, da sem si z roko zavaroval glavo. Nemške krogle so kar prerešemale zid, pod katerim sem ležal.

Prah in omet, ki sta padala s sten, sta me tako dušila, da sem komaj dihal. Med streljanjem sem slišal, kako so nekateri ranjenci vpili od bolečin, drugi pa so klicali svoje žene in otroke.

Kar naenkrat je streljanje prenehalo. Nedaleč stran sem zagledal naše krvnike, kako so stopali med trupli in ubili vsakogar, ki je še dajal znake življenja. Naredil sem se mrtvega, a vseeno sem podzavestno pričakoval kroglo. In res me je neki vojak ustrelil, toda k sreči le v levi komolec.

Ko so zločinci mislili, da so svoj posel dobro opravili, so odšli iz garaže. Stokanje in vpitje ranjenecv se je poveljlo, tudi streljanja v mestecu nisem več slišal. V garaži je zavladala tišina, le od časa do časa sem zaslišal kak rahel vzdih.

Naši krvniki so vrgli na nas slamo, seno, lestve, ojnice in sploh vse lesene predmete, ki so jih našli v bližini.

Okoli mene je ležalo mnogo trupel, toda vsi še niso bili mrtvi. Oni, ki so bili lažje ali huje ranjeni so stokali od bolečin. Tik ob steni sem zagledal nekega svojega dobrega znanca, ki je močno krvavel. V prvem trenutku sem pomislil, da je že mrtev, toda čez nekaj časa sem zaslišal pritajeno ječanje. Takoj zatem so se odprla vrata in noter so stopili Nemci, ki so bežno pogledali po mrličih. Nato so pristavili vžigalico k slami, ki so jo nametali na nas. Plamen je v trenutku zajel vso garažo. Poskušal sem se dvigniti, da bi zbežal, toda trupla mojih tovarišev so me pritiskala k tlom; povrh vsega sem imel še zdrobljen levi komolec. Po nekaj strahotno dolgih trenutkih sem se znebil trupel in se uspel dvigniti.

Vstal sem in vsak trenutek pričakoval, da bom dobil kroglo v glavo, toda k sreči so Nemci že odšli.

Dim, ki se je vlekel po prostoru, je bil tako gost, da ni bilo moč več dihati. V zidu nad menoj sem opazil odprtino, skozi katero sem se prerinil v sosednji prostor. Tam so se že skrivali štirje moji tovariši: Broussadier, Darthuil, Hebras in Borie. Borie in Hebras sta se skrivala pod kupom suhljadi, jaz pa sem se zaril v slamo in se pokril s fižolovino. Darthuila so zadele v nogo štiri krogle in je zato močno krvavel. Privlekel se je do mene in me vprašal, če se lahko pri meni skrije. Ko sem mu dovolil, se je stisnil k meni in tako sva vsa trepetajoča od bolečin in strahu prisluškovala najmanjšemu šumu od zunaj.

Že sva mislila, da sva rešena, ko je nenadoma tudi v ta prostor stopil nemški vojak in prav tako kot v sosednjem, zažgal slamo, pod katero sva bila skrita. Od strahu se nisem upal niti dihati. Pred bližajočo se ognjeno smrtjo me je prevzela taka groza, da se ne bi mogel premakniti, tudi če bi se lahko. Ležal sem pod Darthuikom, a plameni so že lizali moje podplate. Ko nisem več mogel zdržati, sem previdno, sila previdno odsunil šop tleče slame in s končkom očesa pogledal, če je Nemec še v skednju. Takoj, ko sem videl, da je zrak čist, sem se začel plaziti stran od ognja. Broussadier me je povlekel za roko in skupaj sva se prerinila v nekakšen pregrajen prostor, ki je bil precej stran od goreče slame. Z zdravo roko sem nametal nase preperele cunje, ki sem jih našel v bližini, obenem sem na moč previdno odiral slamo, ki je že pričela goreti. Tu sva s prijateljem ždela kakšne tri ure. Nenadoma se je podrla vmesna stena in ogenj je spet vzplamtel. Prepričan sem bil, da nama ni več pomoči. Toda ogenj nama je tako rekoč pomagal. Stena je že skoraj pregorela, le odsunila bi jo in rešena bi bila. Kaj pa, če so Nemci postavili na ulici straže? Vseeno, bolje je, da naju ustrelijo, kot da se živa scvrev v tem tesnem prostoru. Zaletela sva se proti goreči steni, se prebila skozi ogenj in dim in se znašla na cesti. Nikjer ni bilo žive duše. Nama bo uspelo prečkati cesto?

Pogledala sva na desno in levo in stekla, kolikor so nama dale moči, proti pokopališču. Vedela sva, da je tam široka in gosta živa meja, onstran nje pa hosta, kjer bi se prav lahko skrila pred morebitnimi preganjalci. Bila sva že na koncu svojih moči, opotekala sva se, padala in se spet pobirala ter končno pritekla do najinega zavetja.

Vrgla sva se na tla in se še vsa upehana pričela objemati. Rešila sva se, rešila. Noč sem prebil kar na prostem, pod nekim drevesom v najbolj gosti hosti, in šele v nedeljo okrog 11. ure sem se vrnil v Basse-Forêt, odkoder sem doma.«

Jean Darthuil je navzlic svojim številnim ranam tudi uspel uiti smrti. Poslušajmo, kako je to kasneje opisal :

»Že ob prvi salvi sta me v noge zadeli dve krogli. Zdi se mi, da je na nas streljalo kakih šest vojakov s strojnicami. Ko sem že padel, sta me v stegno zadeli še dve krogli. Na sebi sem začutil težo svojih tovarišev, ki so v nekaj trenutkih vsi popadali. Bil sem ves prekrit s trupli, toda Nemci so še vedno streljali. Zdelo se mi je, da to streljanje povzroča peklenski hrup, a v možganih mi je kljuvala ena sama misel — vstati in zbežati čim dlje od tega pekla. Poskušal sem se premakniti, rad bi skrčil desno nogo, toda vse je bilo zaman. Trupla mojih tovarišev so me pritiskala navzdol in njihova kri je tekla po meni. Razen stokanja tovarišev, ki so bili ranjeni podobno kot jaz, sem od časa do časa tam zunaj slišal pokanje pušk. To me je tako prestrašilo, da sem bil prepričan, da bodo zdaj zdaj stopili noter Nemci in me ubili z milostnim strelom.

Cez nekaj časa je neki drug ropot zamenjal pokanje pušk. Najprej nisem vedel, kaj naj bi to bilo, toda kmalu sem spoznal, da so to odmevi nemških korakov, ki so se bližali naši garaži. Slišal sem, kako so se vojaki na glas smejali in se med seboj pogovarjali. Stopili so noter, jaz pa sem se brž naredil mrtvega. S seboj so prinesli nekaj slame in suhljadi, vrgli vse to na nas in spet odšli.

Naenkrat sem začutil, da me je nekdo prijel za roko. Čeprav nisem vedel, kdo je, sem jo prijateljsko stisnil. Takoj nato sem ga spoznal. Bil je moj prijatelj Allioti. Zašepetal mi je: »Obe nogi imam zlomljeni.« Po šuštenju slame okrog sebe sem spoznal, da je živih še nekaj tovarišev.

Poljski čuvaj Duqueroi, ki je ležal nedaleč stran, se mi je med stokanjem potožil: »Ubogi moji otroci, kaj bo z njimi. Invalid sem, nog sploh ne čutim več.« Hotel sem ga potolažiti, kar mi je nekdo z razburjenim glasom zašepetal: »Vrata so odprta.« Res so bila vrata odprta, toda skoznje smo videli, kako se nemška straža spreha sem ter tja. Eden od vojakov je imel s seboj transistorski radijski sprejemnik in slišal sem, da je napovedovalec govoril nemško; tik zatem se je oglasila glasba. Desna noga me je močno bolela in prav takrat, ko sem se hotel obrniti, sem zaslišal zunaj korake. Od strahu sem kar otrpnil in brez moči opazoval, kako je Nemec prižgal slamo, s katero so nas malo prej pokrili. Slama se je v hipu vnela in začutil sem, kako mi gori lasje in da me skelijo opekline po rokah. Obrnil sem se in začel z zdravo roko mrzlično potiskati proti ognju neko truplo, ki bi me lahko nekako zaščitilo pred strašno smrtjo. Toda niti to ni veliko pomagalo. S težavo sem vstal in si sam pri sebi rekel: »Bolje kroglo v glavo, kot da takole umrem.« Čakal sem in čakal, to čakanje se mi je zdelo kot večnost, toda nič se ni pripetilo. Ker nisem nikjer videl esesovcev, sem zbežal v najbolj oddaljen kot skednja. Tam se je zbralo še pet tovarišev. Popolnoma brez moči smo morali opazovati, kako ogenj požira ostale, ki so bili povečini resda že mrtvi, toda med njimi je bilo tudi nekaj živih. Ob pogledu na tovariše smo okameneli, in šele bližajoči se ogenj nas je spodbudil, da smo se pričeli ozirati naokrog, da bi našli kakšen zasilen izhod. Eden od nas je v zidu, ki ga je ogenj že načel, opazil precejšnjo odprtino. Pognali smo se proti njej in kar padli v sosednji prostor. Tu smo se zarili v velik kup slame in čakali, da se Nemci umaknejo. Toda kot zakleto, Nemci so prišli tudi sem in zažgali slamo. Sedaj smo morali bežati še od tod. Ogenj in dim sta nas dušila, tako da smo bili že na pol nori. Po prostoru smo begali sem in tja, dokler nismo odkrili z deskami ograjen prostor, ki ga je lastnik preuredil v nekakšen zajčji hlev. Do sem plameni niso segali; tu smo se skrivali do sedme ure zvečer. V naši skupini nas je bilo sicer pet, toda Nemcem je ušel še eden. Šesti je bil lastnik te garaže neki Poutaraud. Ta se je že prej skrival v zajčjem hlevu, toda ker v tej kletki ni mogel dalj strpeti, je sklenil, da bo pobegnil sam. To ga je veljalo življenje. Nemci so ga ustrelili v trenutku, ko je plezal čez živo mejo.

Smrt nesrečnega lastnika garaže je bila za nas dober nauk, zato smo vztrajali v svojem skrivališču vse do večera. Takrat smo pod okriljem gostega dima, ki se

je vlekkel po vseh parodourskih ulicah, stekli čez cesto proti pokopališču. Nedaleč od pokopališke ograje je rasla živa meja, v katero sem se zaril, da bi se skril pred Nemci. Tu sem ostal do trde noči. Domov sem se vrnil šele, ko sem videl da mi ne preti nobena nevarnost. Toda doma ni bilo več, domačija je pogorela, a vse moje domače so Nemci pobili.«

Od vseh moških iz Oradoura, ki so jih Nemci pobili v garažah in skednjih, se je rešilo le pet.

Po kasnejših preiskavah tega dogodka so ugotovili, da so Nemci pri streljanju merili v noge. Dve pričevanji, ki smo ju navedli, potrjujeta te trditve. Ker se ranjenci niso mogli rešiti, so bili na milost in nemilost prepuščeni Nemcem, ki so jih žive zažgali. Le malo ranjencev je po požaru ostalo živih, a še njih so Nemci ubili z milostnim strelom.

Reševalci so v naslednjih dveh dneh med trupli v nekem skednju našli trupla žensk in otrok. Kaže, da so jih Nemci odkrili med zadnjimi in jih po kratkem postopku porinili k moškim.

Seveda ne bi bila njihova usoda prav nič drugačna, če bi jih Nemci, tako kot druge ženske in otroke zaprli v cerkev. Iz te cerkve se ni rešil nihče, razen 47-letne Marguerite Rouffanche. Tega usodnega dne je izgubila svojega moža, sina, dvoje hčera in sedem mesecev starega vnuka. Ko so prignali družino Rouffanche na trg, je bil ta že poln ljudi.

Pogled na trg bi ne bil sam po sebi nič posebnega, če se ne bi proti cerkvi vil nenavaden sprevid. V njem so disciplinirano hodile ženske in šolski otroci. Sprevid bi še najbolj spominjal na versko procesijo, če ga ne bi spremljali nemški vojaki v popolni vojaški opremi. Pomikal se je tiho, skoraj bi dejali v pobožni tišini, še dojenčki na materinih prsih in tisti v otroških vozičkih so brez glasu, presenečeno in boječe zrlji v osorne vojaške obraze.

Na vprašanje, kaj se je zgodilo z dvema tujima dečkoma, bi le težko odgovorili. Dominiqeu Forestu, ki ga je frizer tako lepo ostrigel in počesal za prvo sveto obhajilo, prav gotovo Nemci niso dovolili, da bi držal starejšega brata za roko; lahko samo upamo, da se je v onih strašnih trenutkih pred smrtjo oklenil trdne roke svoje tete. O Charlesu Levignacu ne vemo ničesar, saj ga med ostalimi mrličmi niso prepoznali, medtem ko so njegovega brata, ki so ga imenovali »izvidnik«, našli med ostalimi možmi, ki so jih Nemci ustrelili v garažah in skednjih.

Po tolkih letih še vedno ne vemo, koliko ljudi je v resnici izgubilo življenje v cerkvi. Pričevanja o številu mrtvih se precej razlikujejo: nekateri trdijo, da gre za štiristo, drugi za petsto žrtev. Edino zanesljiv podatek je število sedežev v cerkvi, teh je bilo 350.

Ko so Nemci nagnali vse ženske in otroke v cerkev, so zapahnili vsa cerkvena vrata. Pred cerkev so postavili močne straže. Nekaj esesovcev je z brzostrelkami, pripravljenimi na strel, zavzelo v cerkvi borbene položaje, dva mlada vojaka pa sta medtem v sredo cerkvene ladje privlekla nekakšen težak zaboj. Iz zaboja sta izvlekla bele zažigalne vrvice, ki sta jih nato razpredla po vsej cerkvi.

Nenadoma je na sejmišču počil strel. V cerkvi sta se vojaka sklonila, prižgala vžigalno vrvico in stekla k ostalim vojakom, ki so stali v bolj oddaljenem kotu ladje. Še preden sta pritekla do svojih tovarišev, ki so se že pripravili na streljanje in prijeli za ročne granate, se je iz zaboja začel dvigati gost, črn dim. Ko so nekatere ženske spoznale, kaj se pripravlja, so pričele jokati in prositi vojake za milost. Tudi otrok, ki do sedaj še slutili niso, za kaj gre, se je lotila panika. Začeli so tekati sem ter tja in jok in stok obsojenih na smrt, je napolnil cerkev. Iz zaboja, ki je ležal v sredini, je uhajalo vedno več dima, tako da so se Nemci umaknili vse do cerkvenih vrat.

Naenkrat je zunaj zadonelo več strellov. Kriki padlih mož in sinov so za trenutek prekričali krike groze nedolžnih žena in otrok, ki so jih v cerkvi počasi dušili

z dimom. No, tudi tem žrtvam ni bilo dano mnogo dlje živeti. Nemci so pričeli kot nori streljati v množico in prve krogle so prerešemale otroške vozičke, prvi otroci so ostali brez mater in prve matere brez otrok.

V Oradouru je bilo navkljub nemški natančnosti in temeljitosti še nekaj ljudi, ki niso bili niti ranjeni niti mrtvi. To so bili srečniki, ki so bodisi Nemcem pravčasno ušli, ali tisti, ki jih Nemci niso našli.

Neka židovska družina je v mestecu že pred leti pod tujim imenom najela hišo. Imeli so dve zdravi deklici in duševno omejenega dečka. Tu so živeli v miru, vse do dne, ko so Nemci vdrli v hišo in jih nagnali na mestni trg. V trenutku, ko so Nemci pričeli tolči s puškinimi kopiti po vratih, je oče bliskovito porinil svoje otroke v skrivališče pod stopnicami in ukazal najstarejši hčerki, naj ostanejo tu, dokler vojaki ne odidejo in se hrup ne poleže.

Ko je svoje otroke spravil na varno, sta z ženo skupaj odprla vrata nasilnim nemškim vojakom. Le-ti so površno preiskali hišo, a otrok, ki so mirno in tiho ždeli pod stopnicami, niso našli. Takoj zatem so starše odpeljali na trg, hišo pa zažgali. Proti večeru se je požar že tako razdivjal, da otroci niso več vzdržali v svojem skrivališču. Izmužnili so se iz kleti in stekli čez vrt proti gozdu. Na njihovo nesrečo so nedaleč od gozda naleteli na nemškega vojaka, ki je hitel proti trgu. Po cesti se je sicer valil gost, črn dim, toda goreča hiša je dajala tolikanj svetlobe, da jih je vojak opazil. Trije židovski otroci so se velikega, surovega vojaka sicer hudo prestrašili, toda prisotnost duha le niso izgubili. Najstarejša deklica je preprosto stopila k njemu in ga zaupno vprašala: »Gospod, kam naj gremo sedaj, ko so nam požgali hišo.« Vojak, ki je bil že v letih, jih je neskončno začudeno pogledal. Bil je tako presenečen, da sploh ni mogel ničesar odgovoriti, le z glavo jim je dal znak, naj čimprej izginejo. Otroci so ga takoj razumeli in stekli so prek polja v gozd. Muhasta usoda je hotela, da so med maloštevilnimi otroki, ki so se rešili iz Oradoura, bili dve židovski deklici in njun slaboumni bratec.

Pri mizarju Beaubreilu so imeli dva sinova, ki sta se ob prihodu Nemcev v Oradour močno prestrašila. Tako kot mnogo drugih meščanov, sta bila tudi fanta prepričana, da so okupatorjevi vojaki prišli v mesto samo zato, da bi na silo vtaknili v vojaško suknjo vse tiste, ki so se skrivali doma. Eden je bil ušel iz nemških delavskih bataljonov, drugi iz ujetniškega taborišča.

Kakor hitro sta zvedela za Nemce v Oradouru, sta se mladeniča zatekla v skrivališče, ki ga je njun oče že pred leti naredil v tleh pod dnevno sobo. Od tam sta prisluškovala topotanju nemških škornjev in vpitju nasilnežev.

Prav tako sta zaslišala prestrašene klice na pomoč 16-letne sestre, ki se je skušala pred Nemci skriti na vrt. Med drugimi glasovi sta spoznala sosedo, ki je nenadoma zavpila: »Izgubljeni smo«. Nato so topot škornjev, sunki ognja in kriki preglasili vse ostale šume.

Njuno skrivališče je bilo tako nizko, da sta morala ves čas ležati na trebuhu. Medtem ko sta se mladeniča skrivala, so jima Nemci odpeljali očeta in mater in zažgali hišo. Smrad po zažganem, gost, črn dim ter plameni, ki so jima bili vedno bliže, so prisilili mladeniča, da sta zapustila skrivališče. In glej, zgodil se je čudež. Nihče od Nemcev, ki so stali pred hišo, ni opazil dveh beguncev, ki sta se brez težav pritihovala skozi mesto v gozd. Videti je bilo, da sta brata večča skrivanja in bežanja, saj sta se pred ognjem in smrtjo zatekla prav v Saint-Victurnien. Iz tega kraja so se Nemci istega dne, malo pred poldnem, pod vodstvom majorja Dickmanna in kapetana Kahna podali na maščevalno odpravo proti Oradouru.

Tega dne ni na sejmišču med množico meščanov nihče videl enega od županovih sinov, Huberta Desourteauxa. Bil je prodajalec in obenem popravljalec avtomobilov. Ob pričetku vojne so ga Nemci ujeli in ga vtaknili v ujetniško taborišče, odkoder se je čez nekaj mesecev vrnil v Oradour. Nemški način kazenskih odprav

je poznal iz lastne izkušnje, zato je že ob prvih vesteh, da so Nemci v mestecu, takoj vedel, za kaj gre.

Toda bil je tako hladnokrven, da je bil prepričan, da velja nemška grožnja le mladim ljudem, ki se skrivajo pred vojaško suknjo in pred tem, da bi jih vtaknili v delavske bataljone. Njegova žena in njeni dve sestri sta se pred Nemci hoteli skriti, toda Hubert jih je pregovoril, naj gredo kar na trg, saj ženske in otroci niso v nevarnosti.

Nemci niso izbirali načina, kako vstopiti v hišo. S puškinimi kopiti so potolkli po vratih, vdrli v hišo in v dokaj dobri francoščini ukazali vsem domačim, naj odidejo na sejmišče.

Hubert Desourteaux je kasneje pripovedoval:

»Ušel sem iz nemškega ujetniškega taborišča, zato sem poznal nemške navade. Skril sem se na podstrešje v neko skrinjo. Skozi okno sem slišal peketanje cokeljč otrok, ki so jih vojaki gnali v cerkev, in glasove moških in žensk, ki so odhajali na sejmišče. Nenadoma sem zaslišal krike in streljanje. Verjetno je ta hrup prihajal iz sejmišča. Pozneje sem izvedel, da so z brzostrelkami streljali kar vseprek.«

Desourteaux ni niti slutil, da so skupino njegovih someščanov ubili kar v njegovi garaži.

Esesovci so vdrli tudi na podstrešje hiše Desourteauxovih. Sem niso prišli zaradi Huberta, ampak zato, da bi podtaknili ogenj. Malo zatem so plameni zajeli že večji del zgradbe. Hubert je s podstrešja skočil na vrt in se skril v leskovo grmovje. Vrt Desourteauxa je bil od cerkve oddaljen le kakih 150 metrov. Ko je ves premrl od strahu ležal pod grmovjem, je med ostalimi kiki, ki so prihajali iz cerkve, spoznal tudi ženin glas. Naenkrat je v cerkvi zavladala grobna tišina, nato je izbruhnil pekel. Zrak so parale eksplozije granat, streli brzostrelk, pretresljivi kiki na smrt obsojenih žena in otrok ter rezka povelja nemških častnikov.

Le malo stran od tega kraja groze je ležal Hubert, ki je bil tako prestrašen, da si ni upal niti na glas dihati. Če bi pogledal malo naokrog, bi nekaj metrov stran opazil svojega pomočnika in ženo, ki sta se tako kot on skrivala pred Nemci.

Ko je pomočnikova žena Jeanine Renaud, opazila, da prihajajo Nemci, je stekla k možu, da bi ga posvarila pred njimi. Bila je namreč prepričana, da so prišli po moža, da ga odpeljejo v delavski bataljon. Pritekla je na Desourteauxov vrt še takrat, ko se je hišni gospodar skrival na podstrešju. V tem trenutku je opazila, da so Nemci že v hiši in da moža ne more več posvariti pred vojaki. Sedaj je šlo za to, da reši samo sebe. Ozrla se je naokrog, da bi našla kako primerno skrivališče. In res, nedaleč od nje je bil velik kup kamenja. Hitro se je vrgla za to kamenje in vsa prestrašena čakala, kaj bo. Videti res ni mogla ničesar, a od cerkve sem je slišala vojaške ukaze in streljanje. Za kupom kamenja je vsa zgrbljena čepela vse do noči. Zdelo se ji je, da se je prav pred njo odprla zemlja: slišala je prasketanje plamenov, ki so požirali sosednje hiše, eksplozije granat so jo skoraj oglušile, številni in pretresljivi klici na pomoč pa so ji parali ušesa. Jeanine je bila prepričana, da bo od vsega tega znorela in proti večeru je bila že na robu svojih psihičnih in fizičnih moči. Šele po drugi uri zjutraj se je vse pomirilo. Takrat si je skoraj po dvanajstih urah mučeniškega skrivanja le upala dvigniti glavo izza svojega skrivališča. Toda groza, nekaj korakov stran je navzlic temi opazila nemškega stražarja. Na njeno srečo se je tudi stražar naveličal stražiti že skoraj pogorelo cerkev in je čez nekaj časa odšel. Takoj zatem se je Jeanine opotekla k svojemu možu, ki ga je opazila, kako se skriva v nekem grmovju nekaj metrov stran.

»Kaj naj narediva?« ga je vprašala. »Od tu ne moreva zbežati, umrla bova,« je bilo vse, kar je lahko iztisnil iz sebe obupani mož. Toda žena ni hotela umreti, kajti takrat je pomislila na svojo mater in štiriletno hčerkico. Uboga ženska niti slutila ni, da so mati, hčerkica in njeni mlajši sestri že nekaj časa mrtvi.

Medtem ko je premišljevala, kaj naj naredi, je zagledala Huberta Desourteauxa, ki se je prav tako kot njen mož skrival v gostem grmovju na notranji strani dvorišča. To dvorišče je rešilo življenje še neki drugi ženski, ki se je vsa krvava in raztrgana privlekla po cesti in se zatekla vanj. Begunci so se tu skrivali vse do približno četrte ure zjutraj. Šele takrat so se upali med dimom, ki se je še vedno vlekel po mestnih ulicah, zbežati proti reki. Prebredli so jo in se skrivali pri starših Aimé Renauda, ki so bili doma nekaj kilometrov južno od Oradoura.

Čeprav so zbrali vsa pričevanja preživelih, kar jih je bilo moč dobiti, vseeno niso mogli nikoli sestaviti popolne slike pokola in zločina v Oradouru.

Med redkimi ubežniki je bila tudi neka družina, ki se je rešila na nenavadno preprost, lahko bi rekli čudežen način. Bilo jih je pet: oče, mati, dva otroka in neka družinska prijateljica, ki je prav tega dne prišla na obisk. Ko so Nemci vdrli k njim in ukazali, naj gredo na sejnišče, so to gladko odbili. Ko so vojaki videli, da jih ne ubogajo, so najprej pograbili oba otroka in ženski in jih nagnali ven. Medtem so ostali vojaki odkrili očeta, ki se je skrival v sosednji sobi. Planili so nanj in ga s puško nagnali za ostalimi. Priključil se je k ostalim, toda po nekaj korakih se je vojakom, ki so peljali to skupino na morišče, zazdelo, da so nekaj pozabili. Zagledali so oddelek stražarjev in jim zaklicali, naj prevzamejo njihove ujetnike. Ucvrli so jo nazaj, oni drugi pa se niso kaj preveč brigali zanje. Ujetniki so iznenada zagledali prazno uličico, ki je peljala med hišami proti gozdu. Najprej so pogledali naokrog, da bi videli, kje je nemška straža. Ko so se prepričali, da se vojaki zanje ne zmenijo, so previdno stekli proti gozdu. Prav gotovo je bil to eden najbolj enostavnih načinov uspešnega pobega iz mučeniškega Oradoura.

Medtem ko so v garažah Nemci streljali v moške, se je množica žensk in otrok v cerkvi dušila od gostega dima, ki je vedno bolj uhajal iz zaboja sredi cerkve. Da bi se naužili vsaj malo svežega zraka, se je nekaj žensk in otrok zateklo v zakristijo. Med temi je bila tudi Marguerite Rouffanche, ki se je skrila na stopnicah, kjer je vsa otrpla od strahu pričakovala najhujše. Njen strah je bil utemeljen, saj so vojaki takoj, ko so opazili, da je nekaj žensk pobegnilo v zakristijo, pričeli nanje streljati. Med prvimi, ki so jih Nemci tako ubili, je bila prav hčerka Rouffanchove. Nesrečna mati je kasneje pripovedovala: »Ko sem začutila, da mi mrtva hčerka polzi iz naročja, sem zatisnila oči in mislila, da sem obenem s hčerko umrla tudi sama.«

Prav tako kot zunaj, se je tudi v cerkvi oglašala salva za salvo. Nemci so streljali nizko v noge, tako da so najprej prereševali otroke v vozičkih. V strahu pred streljanjem sta se dva dečka skrila v spovednico, toda tudi tu so ju odkrili in neusmiljeno ubili. Regljanje nemških brzostrelk je preglasilo vpitje ranjenih žensk in otrok in hropenje umirajočih žrtev. Ko so se Nemci streljanja nasitili, so na ranjene ženske in otroke, nekaj med njimi je bilo že mrtvih, naložili seno, slamo in celo klopi in mize. Ves ta kup so nato zažgali. Gost, črn dim, ki se je še vedno valil iz dimne bombe, se je pomešal s tistim, ki ga je dajala grmada lesa, ki so jo naložili na svoje žrtve. Prav ta dim je omogočil Marguerite Rouffanche, da se je skrila v neko skrito vdolbino za glavnim oltarjem. Tu so bila vgrajena tri okna, podporni zid je stal natančno pod srednjim oknom. V tem sicer praznem prostoru, je bila samo nekakšna pručka, ki jo je župnik Chapelle uporabljal zato, da je ob temačnih jesenskih in zimskih jutrih laže prižigal sveče na oltarju. Marguerite je na skrivaj pogledala po glavni cerkveni ladji. Njenim očem se je nudil grozoten prizor: med črnim gostim dimom so begale ranjene ženske in otroci, na njih pa so streljali poživljeni vojaki. Skrita opazovalka se je zavedala, da jo bo slej ko prej doletela usoda vseh ostalih nesrečnikov v cerkvi. Zbrala je zadnje moči, stopila na pručko, se z rokami potegnila do okna, razbila šipo in se vrgla v globino.

Župna cerkev je stala na gričku, ki se je dvigal na robu mesteca. Prav tako kot na trgu so Nemci tudi za cerkvijo postavili močne straže.

Pod oknom, iz katerega je skočila Marguerite, je bilo nekaj metrov travnatega pobočja, nedaleč stran pa se je vila steza, kjer je stala nemška straža. Marguerite je pri svojem skoku v svobodo imela precejšnjo srečo, da se ni skotalila po pobočju navzdol. Ko je dvignila glavo, da bi videla, kje je, je na oknu cerkve opazila neko mlado žensko, ki se je z otrokom v naročju pripravljala, da skoči v prostost. To ji je že skoraj uspelo, toda otrok v njenem naročju je nenadoma zajokal na ves glas. Stražarji so se v tem trenutku obrnili in z nekaj rafali preresetali mater in otroka. Marguerite Rouffanche je kot okamenela opazovala ta grozljivi prizor in ob tem skoraj pozabila na to, da je sama v smrtni nevarnosti. Šele vpitje esesovcev, ki so se bližali cerkvi, jo je vzdramilo. Pognala se je v divji tek proti župnišču, toda nekaj krogel jo je vseeno zadelo. Padla je, se spet pobrala in se do rešilnega grmovja ob župnijskem vrtu skorajda priplazila. Uboga ranjena ženska je zmogla še toliko moči, da se je nekako pokrila z listjem, nato pa je od neznosnih bolečin, strahu in groze omedlela.

Poleg cerkve je bil frizerski salon, ki je bil te sobote poln. Med tistimi, ki so jih nagnali na sejmišče iz frizerskega salona, je bil tudi Clement Brousadier, ki se je kasneje s štirimi svojimi tovariši rešil iz goreče garaže. Strašni dogodki tega dne so se mu za vse življenje neizbrisno vtisnili v spomin. Nikoli ne bo pozabil starega peka Boucholla, ki sta ga podpirala na poti na morišče njegova dva sinova. Ko je na pol poti skoraj omagal, so ga ubili kar na sredi ulice. Ker sta sinova hotela braniti očeta pred morilci, so zločinski vojaki hladnokrvno ubili tudi njiju. Tej priči je v spominu ostala tudi zanimiva podrobnost. Preden so zažgali skednje in hleve, kjer so bili ranjenci, so vojaki spustili vso privezano živino. To vendar ne gre, da bi živali žive zgorele.

V cerkvi je po streljanju žensk in otrok še dolge ure besnel požar. Cerkvena streha je popolnoma zgorela, strop se je sesul, zvonovi so se od vročine stopili in popadali na cerkveni tlak. Notranjost cerkve je bila popolnoma opustošena, oltarji, zidovi, spovednice, otroški vozički, vse to je bilo preresetano od nemških krogel. Kasneje so ugotovili, da so Nemci postavili strojnice tik ob vhodu v cerkev ter k stopnicam v desni kot. Na teh dveh mestih so namreč kasneje našli največ tulcev nemških krogel. Od tu so vojaki neusmiljeno kosili po ženskah in otrocih, katerih večina je zbežala na levo stran ladje, tja, kjer so mislili, da bodo varni, toda Nemci so vdrli tudi sem in vse ubežnike postrelili. V cerkvi je bilo približno petsto žena in otrok. Več kot štiristo trupel so našli na relativno majhnem prostoru, v sicer dokaj razsežni cerkveni ladji. V preddverju so našli le manjše število žensk in otrok, ki tudi niso uspeli ubežati žalostni usodi.

Slovenska partizanska književnost do septembra 1943

Kultura

Zgodovina **Emil Cesar**

Med prve pesmi, v katerih išče čim izvirnejšo obliko lastnega sodelovanja v usodnem procesu, sodi pesem *Poetom*, s katero je skušal ponovno pojasniti misel o obči odgovornosti za narodov obstoj. Ob tem poudarimo, da ni pesem v nikakršni zvezi z župančičevo *Veš, poet, svoj dolg?*, saj smo na podobni idejni Kajuhov pesniški poziv naleteli že pred vojno. Nosi celo enak naslov kot njegova pesem, ki je nastala med okupacijo. Sodili bi le, da je ob njej skušal ponovno poudariti že misel o politični utesnjenosti in 'brezbrižnosti izobraženstva, predvsem književnikov, v dneh, ko se ni samo pesnik s strahom spraševal, kakšna bo usoda slovenskega naroda in kam vodi njegova pot, temveč sleherni, ki se je čutil Slovenca. V tako usodnih časih, kot so se napovedovali, se je Kajuh predobro zavedal njihove družbenopolitične vloge, ki v slovenski kulturni in politični zgodovini ni bila nova, pač pa spet aktualna: književniki, katerih poslanstvo je vedno povezano z nacionalnim obstojem, bi morali ponovno prevzeti vidnejšo vlogo med ljudskimi vodniki. Razumljivo, da je Karel Destovnik-Kajuh v drugi pesmi z enakim naslovom svoja spoznanja o vlogi književnika, kulturnega delavca in s tem posredno tudi intelektualca, v izjemni zgodovinski situaciji ter obogaten z novimi spoznanji, ki so bila pogojena v izjemnem političnem položaju — mogel samo še dopolniti. Res pa je, da Kajuh tudi v vojni, kljub vsej aktualnosti, ni s to mislijo dosegel takega učinka, kakršnega je dosegla na primer Župančičeva pesem. Te misli je še dopolnil in določneje izpeljal v pesmi *Mogočne pesmi bomo peli*, kjer želi z lastnim zgledom popeljati v boj za novega človeka. V tem boju se vse bolj odmika od funkcije vodnika ljudstva in se spreminja v kronista in zapisovalca karakternih lastnosti ljudstva v vojni, tako volje, mišljenja, doslednosti, pa tudi visoke humanosti zmagovalca, ki mu niti pogostne situacijske zmage ne morejo zamegliti končnega cilja, postavljenega že globoko v mirnodobni čas. Taka je idejna karakterizacija pesmi Karla Destovnika-Kajuha, zavedal pa se je, da bi ji morala biti podobna vsa poezija vojnih let.

Taki izpovedi se kmalu pridruži še nova, vedno aktualna in razumsko tehtno zaokrožena programska pesem, v želji po širokem stiku z ljudmi. Zato ponekod retoričnost in recitacijska učinkovitost. Taka je na primer pesem *Ne klonimo, tovariši*, kjer izstopajo aktualna razmišljanja o škodljivosti malodušja, ki se ob vse večjem okupatorjevem terorju tihotapi v zavest zastrašenega prebivalstva.

S takimi odkloni obračunava Kajuh prizadeto in v prepričanju, da je vdajanje takim in podobnim mislim med bojem več ko škodljivo. Z njim obračunava še v pesmi *Po tisoč letih*, prav tako pa se spoprime z nevidnim protagonistom, skritim v družbeni sredini, v polemični *Slovenski pesmi*, kjer doseže narodnoosvobodilna misel pri Kajuhu svoj manifestativni polemični in idejni vrh. Kot običajno, je tudi v tej pesmi že v naslovu podčrtal njeno aktualnost. V njej se redko sooči s slovensko stvarnostjo in tradicionalnim bojem za obstanek. Narod je že preizkušen, saj se more le lastni trdoživosti zahvaliti, da se je, kljub nenehnemu in načrtnemu pritisku, ohranil. Trdoživost mu je bila v stoletjih boja za obstanek torej privzgojena. Pri tem nastopa Kajuh z istimi argumenti, kot so se jih posluževali nasprotniki. Vendar je po zaslugi izkustev narodnoosvobodilnega gibanja konkretnější in prepričljivejši. Dokazi v njegovih rokah pretehtajo argumente nasprotnikov, njegov osebni delež pa je občuten predvsem v zanosni in borbeni besedi. Pesnik se predbro zaveda, da je številčni delež Slovencev med evropskimi narodi kaj neznaten, vendar so v skupnosti, zlasti v bodoči, ki jo uzakonja in priznava tedanji borec, ljudstvo samo) pomembni tudi majhni. Najodločneje poudari to misel v gornji pesmi in v epigramu *Malodušnemu tovarišu*, kjer skuša premagati malodušje s preprostim, a tehtnim prepričanjem, da si sicer sam »revna ničla, a vendar ni brez ničel milijonov«. Pesnika zatorej za nas ni strah. Mladi Kajuh je prav pod vplivom narodnoosvobodilnega gibanja in njegovih družbenopolitičnih napovedi, ki so zahtevale zaradi uresničitve tudi temeljite spremembe v posamezniku, že prišel do spoznanja, da prinaša propad naroda duhovna stagnacija, pred katero se ne more ubraniti nihče. Ob grozodejstvih, ki jih spremljajo smrtne obsodbe in povzročajo trdno zaprtost vase, se včasih zaloti v pretresljivo globoki plebiscitarni misli, ob kateri bi tudi okupator zlahka spoznal, da je vsakršno fizično zatiranje svobodnega razvoja drugega naroda nesmisel (*Ko človek bi človeka prepoznal*). Le v redkih pesmih se direktno obrača do tujih povzročiteljev gorja. Kajuhov miselni udarec je vedno tak, da okupator, ki spremlja tudi narodov miselni odpor, zlahka spozna narodovo voljo do življenja in ničnost svojih ukrepov (*Ob oddaji radijskih aparatov*). S tem pa ne postane Kajuhova pesem samo nacionalni organizator ali tolažnica in maščevalka, temveč tudi politični uvodnik in komentar.

Prav tako zaokrožena je tudi Kajuhova intimna izpoved. V njej simbolično prikazuje trpljenje najbolj prizadete družbene sredine. Na sploh velja ob tem ugotovitev, da je le redka Kajuhova pesem (razen *Ljubezenskih*, pesmi posvečenih materi ter v pesmih *Materi padlega partizana* in *Materi treh partizanov*) nastala iz konkretnih pobud, vzetih iz življenja predstavnikov najznačilnejših stanov. Tu izstopajo zlasti *Kmetova pesem*, napisana z žarom resničnega srda. To je osveščujoči poziv kmečkemu stanu, pri čemer se poslužuje vseh najrazličnejših in najhujših primerov gorja. Karakterizira pa jo tudi z drugimi specifičnimi lastnostmi, kakor so jednatost, strastna in stvarna izpoved, s čimer se približa tipičnemu čustvovanju in mišljenju kmečkega človeka. *Kmetovi pesmi* je smiselno in idejno podobna še izredno topla in kljub velikim dejanjem kot jih je zmožna materina ljubezen, pesem *Matere, matere naše trpeče*, ki pa je dokaj nekonkreten pesniški dokument o trpljenju slovenskih družin v italijanskih koncentracijskih taboriščih. Ob tako pretresujočih odkritjih in že znanih spoznanjih ostaja pesnik brez besed. Zategadelj išče tolažbo v prepričanju, da je prav zaradi velike morije, kar je ustrezalo tudi ljudskemu prepričanju, blizu konec ljudskega trpljenja. V besedah tistih trpinov, ki jim je bila poslednja misel skrb za ljudstvo in njegovo bodočnost, pa se Kajuhova pesem umiri in doseže prav v tej utišanosti svoj borbeni vrhunec (*Pesem talcev*). Kajuh tu najgloblje in do potankosti doume njihovo žrtev. Predstavi nam jo brez odvečnih besed, vendar z bogato čustveno skalo in z mojstrskim obvladanjem izrazil. Sem sodi tudi *Dekle v zaporu*, ob kateri se nam nehote vsili primerjava s Prešernovo Nezakonsko materjo. S slednjo je Prešeren obsodil predsodke v družbenih in kulturnih odnosih svojega časa ter je

ugovor zoper krivico in hinavščino. Ob Kajuhovi pesmi *Dekle v zaporu* pa se srečuje pravno in družbeno zapostavljanje žene z njeno trdno odločnostjo, da si pribori popolno enakopravnost. To si je slovenska žena priborila v narodnoosvobodilnem boju že s tem, ko je zavestno in v celoti prevzela nase breme zgodovinske odgovornosti, da se ohrani nacionalna skupnost.

Intimno osebno izpoved začenja s pesmijo *Borec dekletu*. Trdili bi lahko, da dopolnjuje tista svoja predvojna spoznanja, ki jih je najodločneje izpovedal v pesmi *Ti in jaz*. Pesem je tudi pozneje imel predvsem za dovolj pomembno izpoved svojega pojmovanja o enakopravnem in dopolnjujočem ustvarjanju moža in žene, saj jo je med redkimi predvojnimi pesmimi prav zaradi tehtnosti in njene aktualnosti vključil leta 1943 v svojo prvo in edino pesniško zbirko. Od tod nas vodi Kajuh v izredno utišano in zavestno spokojnost. Njegova pesem se po trdem pesniškem aktivizmu poslej samo še umirja in se ne more več dvigniti v tisto zagnano bojno zaverovanost, ki jo poznamo iz 1941. in 1942. leta. Zaradi spremenjenega političnega položaja, predvsem zaradi polne nacionalne in bojne osveženosti in vse očitnejših bojnih zmag, tudi ni bila več potrebna. — Vse češče posega v svoj, zaradi vojne raztrgani svet, vse pogosteje se ga oklepa, ker je spoznal, da živi v zavesti domala slehernega in da je postal edini in najvažnejši življenjski cilj slovenskega ljudstva v obdobju okupacije. Taki sta *Partizanovo slovo* in *Pesem talcev*, kjer najintimneje odkrije osebno stran svojega mladega življenja v letih, o katerih zatrjuje, da bi moral imeti troje src, če bi hotel popolnoma razodeti svoj bogati in plemeniti čustveni svet. V letih torej, v katerih nas Kajuhov pesniški lik najbolj privlači in ki mu hkrati dajejo svojo dokončno oceno. Pri tem je pomembno zlasti dejstvo, da doseže vojna lirika v obdobju slovenskega narodnoosvobodilnega boja ob Karlu Destovniku-Kajuhu svoj pesniški vrhunec. Hkrati pa moremo Kajuhovo vojno ljubezensko pesem uvrščati med najlepše in najdoživetejše erotične pesmi pri nas. Mehka in topla je, globoko človeška, hkrati pa polna ponosa, včasih rahlo patetična, pa tudi otožno zastrta. Ta pesem odkriva najbolj osebne strani Kajuhovega medvojnega doživljanja. V njej mu je uspelo najlepše združiti intimna lirska čustva s podobo vojnih dni. Vendar izzveneva iz nje čista erotika le kot odmev. Spominja nas prej na slabost, ki ga za hip zavede s poti vzravnane bojnega poslanstva, saj mu že nesreča ljubljene osebe ponovno prikljče v zavest tegobe vojnih dni: Najčistejše ljubezensko čustvo vodi mladostno čistost v želji po etični katarzi na grobove zavestnega žrtvovanja. Prav tu pa doseže Kajuhova pesem miselno skladje in izrazni vrhunec. Višek je dosegla v peti pesmi tega ciklusa (*Bosa pojdiva ...*).

Poskusimo si tudi razložiti tolikokrat poudarjeno belino, s katero se tako pogosto srečujemo v njegovi pesmi. — Za Kajuha so beli češnjevi cvetovi znak čistosti, kar podpira tudi z drugimi mladostno svežimi simboli (na primer, bos hoče z dekletom v roso mlado jutro s šopi nalomljenih vej v krilu) življenja, mladosti in ljubezni. Hkrati pa mu pomeni belina simbol pomladnega prebujenja — pomlad mu (je že od nekdaj doba, ki naj bi sledila revoluciji. Je simbol življenja, ki ne more zamreti, prav zaradi tega je tudi sila, ki osvešča v trenutkih malodušja. Češnja mu je torej, bolj kot katerikoli drug simbol, s svojo mogočno, gosto posejano belino trden dokaz življenjske neusahljivosti. Ker mu pomeni vse najlepše, nosi v mislih njene cvetove, najdražje, kar more dati, na grobove talcev. In končno, ga na češnjevo drevo, s katerim se srečujemo v Kajuhovi liriki šele v vojni, vežejo topli osebni spomini na doživljanje kratke in nasilno pretrgane osebne sreče v letih ljubljanske ilegale.

Da uresniči svoj program, se tudi psihološko preudarno približa človeškemu čustvu. Kljub temu, da je bila njegova pesniška misel sicer zelo razumljiva, se v tem času ukvarja z mislijo, kako bi jo mogel ljudem še bolj približati (*Mogočne pesmi bomo peli*). Zato se skoraj dosledno poslužuje živih prispodob, s katerimi učinkovito ponazori vodilno misel v pesmi. Posega v intimni svet posameznika, ki

je v vojni toliko bolj dovzeten za iskreno, toplo in vzpodbudno besedo drugega. Z njo se direktno obrača na bralca, s čimer ga skuša aktivirati in prisiliti ne le v miselno, temveč tudi v akcijsko sodelovanje z njim. Uporablja efektivna in aktivna življenjska spoznanja, ki žive tudi v ljudski zavesti in včasih izvenevajo v prave bojne aforizme. Taka misel pa ne predstavlja vedno Kajuhove lastne domiselnosti. Včasih je le njegovo potrdilo k sodbi, ki so jo izrekli že drugi. Kajuh pa zna svoje čustveno občutje izraziti tudi drugače. Občutje besa ali velike žalosti izraža najraje s kopičenjem izbranih soglasniških besed. Najpogostejše izražata to v besedi glasova r in č. Hkrati pa posebne misli, ki se sicer vežejo na druge ugotovitve v pesmi, so pa po njegovi sodbi bistvene v izpovedi, ločuje tudi vizuelno — z novo kitico. Nadalje s ponavljanjem posameznih besed in misli, z opozarjanjem na družbena neskladja v preteklosti, z opozarjanjem na splošne človeške lastnosti pri sovražniku, s čimer mu odvzema namišljeni mit o nepremagljivosti, kažoč tudi pri tem na splošne črte človeške psihe (*Zaplenjeno pismo s fronte*). Na ta način skuša dvigniti trpečega človeka iz malodušja in zbuditi v njem samozavest. Hkrati skuša to doseči tudi z nekaterimi izrazi, ki izražajo v vsakdanji govorici potrebno toplino, ne oziraje se na pravopisna in druga načela. Ob tem pa ne smemo prezreti, da je poleg čustva, v katerem je vedno prisotna vojna, povečeval učinek podobe tudi z raznimi bojnimi in vojaškimi pojmi. Vendar pa to pojmovno vnašanje ni bilo izrazito in zaradi tega njegova bojna beseda ne izstopa od drugih pesnikov tega obdobja. Veličastni boj proti okupatorju ga privede do silnih, iz situacije porojenih spoznanj in zaključkov. Postaja simbol neomajne vere ljudstva v upravičenost boja in neuklonljivosti na zgodovinski prelomnici, ki ji je dajalo karakteristični pečat še miselna čistost in izrazna jasnost, lastno trpljenje in globoko, skoraj žgoče osebno prepričanje, strastna obsodba starega sveta, življenjska vedrina, ponosni borbeni patos, svetla vera v človeka in njegovo bodočnost, strastni upor, predanost gibanju, umetniški dar, verzifikacijska rutina, zrelost, mladostni temperament, sveža in čustvena iskrenost. Te karakterne črte so zapustile v njegovem delu globlje sledi. Z njimi vzgaja in utrjuje v širokih množicah bralcev tista etična načela, ki so potrebna in edino mogoča za pošteno sožitje med ljudmi. Po svoji obsodbi in analizi človeka in družbenega sistema pa je še mnogo globlji. Zato njegova najzrelejša izpoved ni veljala samo za določeni čas (v tem primeru za obdobje narodnoosvobodilnega boja). Take napake mu predstavljajo splošno nevarnost, vedno prisotne v človeški družbi in zahtevajo nenehni boj proti njim. — Vse to označuje njegovo pesniško osebnost. V tem je lepota in moč Kajuhove pesmi vojnih let ter njen splošni pomen. Vse to mu daje svojsko mesto in prav to ga kot redkega vodi med pesniške glasnike svojega ljudstva. Te lastnosti je obdržala njegova pesem, ki je hkrati dragocen in živ dokument dobe do današnjih dni, taka pa bo ostala tudi v zavesti prihodnjih rodov. Karel Destovnik-Kajuh se uvršča v vrste onih najvidnejših oblikovalcev svobodne besede, ki govori z isto močjo v podobni situaciji v kakršnemkoli jeziku kateregakoli naroda tedanje zaslužnjene Evrope. Zato je že kmalu — že v vojnem obdobju — presegel tudi ozki okvir in življenjski prostor malega slovenskega ljudstva.

Prve vrste v analizi kulturnega življenja na Slovenskem v 1943. letu je popisal s svojim tragičnim koncem pesnik Ivan Rob. 22. januarja ga je ujel italijanski podporočnik pete čete, štiriindvajsetega bataljona Puleio, tedaj zvezni oficir pri drugi četi belogardistične vaše straže. — Ivan Rob je bil po prihodu v Cankarjevo brigado zaradi manjše vzdržljivosti in močne izčrpanosti, oproščen vojaške službe v brigadi in poslan v prehodno bolnišnico v Žalovče nad Šmarješkimi Toplicami. Tu je počakal na novo dodelitev v Žloganje nad Škocjanom. Vsi ti kraji so v bližini Novega mesta. Na to ozemlje se Italijani niso upali, z rastjo bele garde pa se je položaj vse bolj ostril. V svojo vojnisko mrežo je zajela tudi obrobje partizanskega ozemlja in zlasti ogrožala politične delavce. Poglavitna Robova naloga v Žalovčah je bila, da je poslušal vsak dan radijska poročila, jih zapisoval in pošiljal najbližji

Ivan Rob, ustreljen pri Ligojni nad Vrhniko 12. februarja 1943

tehniki pri Sv. Juriju, ki jih je potem razmnoževala. Viktor Smolej domneva, da je belogardistična vohunska mreža zaznala za Robovo skrivališče in povzročila italijansko-belogardistični vdor v ta prostor.⁶⁵ Po zapiskih, ohranjenih v zajetem sovražnikovem arhivu, si je Rob v trenutku, ko so ga zajeli, želel videti svoje brate, takoj nato pa je v italijanskem jeziku izrekel svoj prezir nad usodo, ki so mu jo italijanski okupatorji kot zajetemu partizanu določili, z besedami: *»Chi per patria muore vissuto è assai.«* (Kdor umre za domovino, je živel dovolj.)⁶⁶ Načelna nacionalna in idejna doslednost sta sovražniku še po svoji navidezni zmagi dokazali superiornost narodnega osvobodilnega gibanja in daleč presegli Robovo literarno delo. Zato sodijo med najmarkantnejša osebna dejanja v slovenski zgodovini. — Ivana Roba so z drugimi zajetimi partizani odvedli v Šentjernej, kjer so sestavili poročilo o njegovem zajetju, nato pa še istega dne s kolono oklopnih avtomobilov odpeljali v Novo mesto, kjer so jih zaprli v sodne zapore. 23. januarja je ulete zaslišal poveljnik vojnih orožnikov kapitan Fernando di Furia. Zapisnik je opiral na izjave zaslišanja v Šentjerneju, bil pa je obširnejši. S 25. januarjem je datiran dopis, ki je spremljal skupino zajetih v Ljubljano, kamor so jih močno zastražene odpeljali z vlakom. Tu so ujetnike najprej nastanili v sodnih zaporih, ker pa so bili le-ti zasedeni, so jih po nekajurnem čakanju odpeljali v belgijsko vojašnico v Maistrovi ulici. — Naglica, s katero so ujetnike zaslišali ob zajetju, takojšnji odgon v Novo mesto in potem nagel prevoz v Ljubljano, vsiljujejo domnevo, da so bile tako italijanske okupacijske oblasti kot belogardisti prepričani, da so s pesnikom Ivanom Robom zajeli pomembno osebnost slovenske narodnoosvobodilne vojske in ji pripisovali pomembno mesto v njeni propagandi. Tako domnevo podpira tudi dejstvo, da so italijanske okupacijske oblasti vnesle v seznam ljudi, ki jih je treba v Ljubljani zaradi njihovega aktivnega sodelovanja v narodnoosvobodilnem gibanju zapreti, tudi Ivana Roba. Seznam je nastal 12. avgusta 1942.⁶⁷ Roba so obsodili na smrt z ustrelitvijo.⁶⁸ Listina je bila podpisana 9. februarja, ustrelili pa so ga menda v zgodnjih jutranjih urah 12. februarja, skupaj s še devetimi zajetimi par-

tizani v Veliki Ligojni nad Vrhniko. Prvotno so jih nameravali ustreliti sredi vasi, po posredovanju nekega italijanskega oficirja pa so jih odgnali iz vasi in ustrelili ob robu gozda na Čelešnikovi njivi. Tu so bili pokopani do 1955. leta, ko so jih prenesli v grobnico padlih borcev na Vrhniko.⁶⁹

Ivan Rob se je daljši čas po okupaciji Slovenije pred okupacijskimi oblastmi skrival, junija 1942 pa se je umaknil iz Ljubljane. Najprej je odšel v okolico Sostriga, pozneje pa na Lipoglav, od koder se je napotil na Kočevski Rog. Nato se je z vso odgovornostjo lotil zaupanih nalog. Po vsem povedanem moremo samo obžalovati, da nam je literarni opus iz teh dni skoraj neznan. Oba omenjena pesniška odlomka⁷⁰ nas prepričujeta o tem, da je skušal Rob dati slovenski vojni literaturi tudi svoj, dokaj svojski delež, kakršnega smo od tenkosluhega družbenega kritika kot je bil Ivan Rob, upravičeno pričakovali. Težišče bi bilo, po začetkih sodeč, predvsem na političnem osveščanju, z močno mobilizatorično podčrtanostjo. Bila je bližja priložnostnemu komentarju, grajena na takih elementih kot so bagateliziranje sovražnikove moči, situacijska komika na račun karakternih slabosti in njihovih ukrepov ali povsem bojevniškega karakterja, kar vse je bilo v duhu takratnega splošnega ljudskega mišljenja, hkrati pa tudi pesnikovega prizadevanja za mobilizacijo ljudskih sil in dviganja nacionalne samozvesti, pri čemer je lahkotnost verza in misli namerno iskana: s tem prikazuje težave, ki so resnično obstajale, obenem pa je ob njih opozarjal, da so te pravzaprav v bistvu malenkosti nasproti ciljem, za katere so se bojevali. To duhovitost, pa ne le v pesmi, so borci že tedaj izredno cenili, saj je močno vplivala na njihovo razpoloženje. Navedimo le eno izmed njih: Nekoč so se spopadli z Italijani. Kot ponavadi je bil Rob brez puške, zato je vzel dolgo italijansko puško in začel navidezno streljati. Obrnil je puško v kotu šestdesetih stopinj in rekel navzočim: »Vi streljajte po proletariatu, jaz pa bom po štabu.«⁷¹ Kljub temu, da je bil njegov pesniški delež pretežno satiričen, pa nam je znano, da je napisal vsaj eno pesem resne vsebine in jo na nekem mitingu celo recitiral. Napisano je imel na koščku papirja, njena osnovna misel pa je veljala človekovi vesti v tej vojni. Kakšna je bila njena izpovedna moč in s tem njena umetniška vrednost, moremo sklepati po besedah informatorja Sergeja Vošnjaka, ki se spominja, da je pesem po prvem Robovem branju zapustila v njem izredno močan vtis, ki ga more primerjati samo s prvimi recitacijami pesmi Vladimira Pavšiča-Mateja Bora.⁷² Podrobne raziskave Robovega življenja med partizani so pokazale take rezultate, da moramo z obžalovanjem trditi, da zaradi izjemne politične situacije, v kakršni se je znašel, ni mogel razviti svojih literarnih sposobnosti, čeprav si je to želel. Hkrati pa moremo trditi, da bi mu prav obdobje narodnoosvobodilnega boja s svojim kritičnim ocenjevanjem preteklosti, kar je zahteval socialni in bojni proces, omogočilo večjo sprostitev njegovega satiričnega daru. Zato ne moremo dvomiti, da bi pomenila Robova literarna izpoved v tem obdobju izrazitejši korak na njegovi nadaljnji literarni poti, v celoti pa bi popestrila književno delo v obdobju slovenskega narodnoosvobodilnega boja. V to bi ga sililo, če bi živel v znosnejših vojnih pogojih, lahko prvo vojno gledališče Agittheater, zlasti, ko je že dobivala njegova pesem veljavno mesto v repertoarju partizanskega odra, žela pa že tudi prve uspehe med poslušalstvom. Prav tako pa bi pričakovali, da bi ga potrebe frontnega gledališča, ob pomanjkanju primernih literarnih del, silile k resnejšemu delu trajnejše vrednosti. Robovo delo je zastalo sredi perspektivne, literaturi bolj naklonjene dobe. Zaradi vsega tega ostaja težišče Robovega literarnega dela, kljub vsemu na predvojnem obdobju, ko z izrednim satiričnim darom opozarja na malomeščanske družbene deformacije in na politično brezcilnost v slovenskem, jugoslovanskem in celo v evropskem prostoru. Predvsem pa ostane vsa teža na njegovem najobsežnejšem delu, na parodiji *Deseti brat*, v katerem opozarja na škodljivost karakternega izkrivljanja Slovencev med obema vojnoma. Nasploh moremo trditi, da je vse Robovo literarno delo, bolj kot pri večini drugih knji-

*Jože Moškrič-Ciril, ki so ga ubili poliški
belogardisti*

ževnikov, nenehni boj za pravico ter boj za uveljavljanje resnično demokratičnih humanih in zdravih odnosov med ljudmi.

22. februarja, natanko mesec dni po Robovem zajetju, je kot žrtev bratomorne vojne končal Jože Moškrič, pred vojno pomožni tiskarski delavec, pisec številnih dramskih del, med drugim *Rdečih rož*, ki so kot simbol hrepenenja po družbeni enakopravnosti šle čez številne delavske odre, pesnik in pisatelj. Moškrič je bil po okupaciji med ustanovitelji Osvobodilne fronte v tedanji občini Polje pri Ljubljani in med pobudniki 13. julija 1941 ustanovljene molniške čete, nakar je bil vse do 1942. leta ilegalni politični delavec. Po odhodu med partizane je bil nekaj časa na osvobojenem ozemlju, pozneje pa je bil komisar taborišča na Novem bregu na Kočevskem Rogu. Ko ga je februarja 1943 službeno vodila pot v bližino doma, so ga pod Javorjem obstrelili belogardisti in ga težko ranjenega privedli v župnišče na Polici pri Grosupljem. Ker so uvideli, da ne bodo mogli iz njega več iztisniti podatkov, ki bi jih utegnili uporabiti proti narodnoosvobodilnemu gibanju, so ga po nečloveškem mučenju za pokopališkim zidom na Polici ubili in tam tudi pokopali.⁷³

Kljub temu, da je bilo Moškričevo oko uprto predvsem v kritiko predvojnega družbenega sistema in v zavestna družbenopolitična prizadevanja delavstva, med okupacijo pa velja njegova pglavitna skrb boju, hranijo Moškričevi svojci v njegovi zapuščini še približno osemdeset pesmi. Nekaj od njih je iz narodnoosvobodilnega obdobja, največ iz 1942. in 1943. leta.⁷⁴ Vendar se je Moškrič sam zavedal, da ni težišče njegovega literarnega dela na poeziji.⁷⁵ Zato nadaljuje tudi v svoji vojni pesmi verzifikacijsko z dokaj okornim čitalniškim budništvom (*Slovenski raji*), vsebinsko pa je pesem situacijsko pogojena ter predstavlja pesniku osebno dopolnilo njegovega takratnega družbenopolitičnega dela. — Vse do 1963. leta, ko je izšla v Cankarjevem izboru Moškričeva literatura, pesmi niso bile objavljene.

In še ena smrt označuje to obdobje. V tem času je padel tudi Ivo Brnčič, pesnik, pisatelj in kritik. V desetletju pred drugo svetovno vojno je bil med pglavitnimi tvorci naprednega slovenskega kulturnega življenja. Brnčič je od 1940, ko je za-

prosil po posredovanju prijateljev za profesorsko službo na Hrvaškem, služboval na meščanski šoli v Drnišu. Tja se je vrnil tudi po kapitulaciji Jugoslavije. Poleti 1941 je bil kot rezervni oficir mobiliziran v hrvaško domobransko vojsko ter bil najprej v enoti na Palah pri Sarajevu. Že tu se je povezal z narodnoosvobodilnim gibanjem. Njegova enota bi morala ob neki akciji v celoti preiti na stran narodnoosvobodilne vojske, načrt pa je nekdo izdal. Zato je moral Brnčić še z dvema domobranskima oficirjema, šestdesetimi vojaki in nekaj domačini v Zenico v zapor. Tu je bil približno do junija 1942. Na prvem večjem domobranskem procesu v Sarajevu je bila skupina oproščena in Brnčića so dodelili v štabno pisarno neke enote v Zavidovičih. Vendar tudi po teh težavah ni prekinil z narodnoosvobodilnim gibanjem. Približno v maju 1943 bi morala celotna enota v akcijo proti partizanom. Domnevali so, da v okolico Zavidovičev. Toda v zadnjem trenutku je morala nezanesljiva domobranska skupina v boje s partizani v vzhodni Bosni. Kljub temu, da niso imeli vzpostavljenih zvez s partizani na tem področju, so se hotele posamezne skupine domobrancev prebiti do partizanskih položajev in preiti na njihovo stran. Skupino, v kateri je bil Brnčić, so nekje ob Drini, blizu Vlasenice, zajeli pobesneli četniki in jo pobili. Natančnejših podatkov o času in kraju, kjer se je to zgodilo, ne poznamo. Brnčićeva prezgodnja smrt — star je bil komaj enaintrideset let — je toliko bolj tragična, ker je postal žrtev tistih sil, katere je tako sovražil in proti katerim se je boril vse svoje mlado življenje. — Ko danes pregledujemo njegovo ostalino, ki se ni omejevala samo na nekatere knjižne zvrsti, moremo soditi, da je bilo to mnogovrstno udejstvovanje sad njegove ustvarjalne potence, ki se je uveljavila v širokem marksističnem vsebinskem okviru.⁷⁶

Na svojski način se je vključil v književnost narodnoosvobodilnega obdobja Črtoimir Sinkovec. Sicer smo njegovo delo omenili že 1941. leta, ko je začel v literarni obliki spremljati napore primorskega ljudstva za skupno nacionalno osvoboditev. Ta njegova izpovednost pa se je 1942. leta še stopnjevala. Septembra 1942 se je po naključju in zaradi bolezni vrnil iz Sardinije domov na Vojsko pri Idriji in kaj hitro prišel v stik s prvimi partizanskimi borci v okolici rojstnega kraja. Ker pa je fašistična policija domnevala, da je sodeloval pri načrtovanju prvega večjega partizanskega napada na vojašnico v Zakrižu pri Cerknem, so ga že februarja 1943 aretirali in zaprli. V mučenju, lakoti in mrazu je prebil Sinkovec v samici vojaških zaporov v Cerknem do aprila meseca istega leta. S svinčnikom, ki ga je našel pod pogradom, je napisal, ker ni imel papirja, na steno celice *ciklus* pesmi, posvečenih Silviu Pelicu. Od teh pesmi mu je ostala v spominu samo pesem *Pogovor s smrekami*.⁷⁷ Ciklus je bil obtožujoče, aktualno politične vsebine. Po tem, da je posegal po zgledih domovinske zvestobe in ljubezni bi sodili, da je skušal ob italijanskih zgledih pokazati na dejanja osvobojenih potomcev Silvia Pelica, ki so se zdaj kot agresorji posluževali še mnogo hujših metod kot so se jih posluževale nekdane avstrijske okupacijske oblasti v zasušljenih italijanskih pokrajinah. V tem ironičnem dejstvu je bilo prav gotovo težišče izpovedi. Poudaril je zgodovinsko ugotovitev, saj se je prav italijanski narod, ki se je daljši čas boril za svojo popolno osvoboditev, prelevil zlasti pod fašistično vladavino iz borca za svobodo v nasilnega kratilca eksistenčnih pravic drugih narodov. Taka javno izrečena ugotovitev pa je bila učinkovitejša kot še tako udarna osvobodilna misel, ki jim je bila bolj sovražna in tuja, in ker jih ni prizadela, tudi manj razumljiva. Za učinkovitimi besedami prezira pesnika Ivana Roba ob njegovem zajetju, sledi kot drugi v slovenski književnosti vojnih let Sinkovčev primer. Kot razbiramo iz Robovega primera, je bilo tako zgledovanje na njihovo zgodovino, za nosilce okupacije vsaj neprijetno, če že ne demoralizirajoče. S tem pa še ne moremo trditi, da je bila tako učinkovita tudi Sinkovčeva izpoved, saj ne vemo, ali so jo okupatorji zaznali, če so jo prebrali in kakšen učinek je ciklus potem sprožil. — Maja so italijanski fašisti odgnali Sinkovca v tranzitno taborišče v Zdravščino z namenom, da ga pozneje odvedejo pred posebno sodišče za zaščito države v Rimu. Nadaljnje preganjanje je preprečila ka-

pitulacija Italije in Sinkovcu se je uspelo prebiti v Gorico k pisatelju Francetu Bevku, odkoder sta skupaj odšla v partizane na Vipavsko, kjer so prav tedaj doživljali, kot po vsem slovenskem Primorju, praznično ljudske vstaje. Od tod so ga napotili na idrijsko področje. Njegova aktivnejša literarna tvornost je v zvezi z time-novanjem za kulturnoprosvetnega referenta v takratnem idrijskem okrožju, kamor ga je poslal še iste jeseni pokrajinski odbor narodnoosvobodilnega gibanja.⁷⁸

opombe

⁶⁵ Ivan Rob, Izbrano delo. Uredil ter uvod in opombe napisal Viktor Smolej, Maribor 1965, str. 79, 80.

⁶⁶ Misel je vzeta iz libreta Paula Pola za opero *Severia Mercadante* (1795–1870) *Donna Caritea, regina di Spagna*. Misel je iz zborovske pesmi v devetem prizoru prvega dejanja in se v originalu glasi:

**Chi per la gloria muor
vissuto è assai,
la fronde dell'allor
non langue mai.**

(v prevodu:

**Kdor za slavo umre,
je živel dovolj,
lovorov venec
ne zvene nikoli.)**

Prvi, ki se je poslužil gornjih verzov v podobni situaciji, s podobnimi zvišenimi cilji, ob kakršnih se je znašel Ivan Rob, je bil dvajsetletni Attilio Bandiera, z bratom Emilom, bojevnika za zedinjenje Italije. Brata Bandiera sta bila oficirja v avstrijski mornarici. V njej sta začela snovati in organizirati zarotniško skupino. Zaradi izdaje sta 1843. leta pobegnila na Krf, nakar sta se kljub svarilom iz Italije izkrcala s skupino somišljenikov v južni Italiji, ki je bila tedaj pod Burboni. V jetnišnici v Cosenzi sta brata s tovariši čakala na izrek kazni. Ko sta izvedela za smrtno obsodbo, sta zapela omenjene verze, ljudstvo pa je pozneje besedo »gloria« nadomestilo s »patria«. (Viktor Smolej, Zapiski in opombe, Jezik in slovstvo 1959/60, št. 7, str. 222).

⁶⁷ Viktor Smolej, Ivan Rob, Izbrano delo, str. 82, 83.

⁶⁸ Dr. Makso Snuderl navaja v svoji knjigi *Fašistično domobransko nasilje*, str. 138, številko tega akta: 76/6–4 komandi divizije Cacciatori delle Alpi komandi pehotnega polka Isonzo in komandi 375. sekcije karabinjerjev.

⁶⁹ Vse podatke navajam po Viktorju Smoleju iz Robovega Izbranega dela, str. 85.

⁷⁰ Viktor Smolej v svoji študiji k Robovemu Izbranemu delu navaja še tretjega, po besedah Vinka Sumrade. Sumrada ga sicer neposredno od Roba ni slišal, je pa v vojski veljalo za Robov tekst. — Viktor Smolej, Ivan Rob, Izbrano delo, str. 86.

⁷¹ Sergej Vošnjak, ustna izjava, 23. julija 1961.

⁷² Isti vir.

⁷³ Ivan Strekelj, Plamen upora med tiskarji, Delavska enotnost, 20. julija 1956, št. 30, str. 6, 8. Jože Moškrič, Pesmi. Založila in tiskala Tiskarna CZP Kočevski tisk, Kočevje. Pesmi je zbral in besedilo o pesniku napisal France Cankar. — Marjan Moškrič, Gradivo za zgodovino naprednega gibanja med obema vojnima in narodnoosvobodilnega boja v zadnji vojni v Dobrunjah pri Ljubljani in okolici, Zadržov 1962 (rokopis).

⁷⁴ Jože Moškrič, Pesmi. France Cankar, Beseda o pesniku.

⁷⁵ Isti vir.

⁷⁶ Mitja Mejak, Zapisek o Ivu Brnčiču, Generacija pred zaprtimi vrati, str. 402.

⁷⁷ Pismena izjava Črtomira Sinkovca, 13. novembra 1959.

⁷⁸ Isti vir.

Vinko Trinkaus: Črna dolina

Slavko Rupel

Vinko Trinkaus kot pisatelj ni povsem neznano ime. Doma je iz zasavskih revirjev, kjer je mlad okusil trdote rudarskega dela. Bil je v partizanih, po vojni pa je spet prijel za lopato, dokler ni postal mladinski aktivist, pa novinar in urednik ter pisec ljudskih iger. Zdaj se je posvetil izključno pisateljevanju in si zastavil nalogo, da o domači rodni grudi napiše trilogijo, katere prvi del je, pod naslovom »Črna dolina«, izšel pri založniškem zavodu Borec. Knjigo je opremil Ivan Seljak-Copič.

Roman »Črna dolina« je roman o hrastniški dolini v zadnjem desetletju pred dru-

go svetovno vojno. To je pripoved o rudarjih in njihovem trdem delu pod zemljo. Je tudi pripoved o hrastniških steklarjih, tradicionalnih nasprotnikih rudarjev. Pisatelj pripoveduje o trdem življenju enih in drugih delavcev, o njihovih ljubeznih, zabavah, kulturnem udejstvovanju, pa tudi o sporih in nesoglasjih. Borba za kruh, stremljenje mladih, ljubezen, stavke, delavske manifestacije, pa pretepi, spori, rast naprednega gibanja, prodiranje nacizma, vse to je predmet romana. Vsebinska dela je s tem nakazana, dodamo pa lahko, da je pisatelj svojo pripoved razpredel široko, v ospredje pa po-

stavil nekaj ljudi. Med njimi je mlad fant, Janko, v katerem bolj ali manj nehoti spoznamo pisateljeve avtobiografske poteze.

Življenje in tragedije iz rudarskega okolja poznamo po dobrih delih domače in še bolj tuje literature. Trinkaus se je torej lotil snovi, ki je že temeljito obdelana in to v močnih umetniških stvaritvah. Vendar pa ima tudi roman »Črna dolina« v slovenski literaturi svoje mesto. Nekje sem bral o primerjavi med Svetinovo »Ukano« in Trinkausovo »Črno dolino«. Morda se bo podobnost pokazala v naslednjih dveh knjigah trilogije. Za sedaj je o kaki podobnosti težko govoriti. Ne samo, da je snov bistveno drugačna in da v »Ukani« pripoved kar vre iz pisatelja, o »Črni dolini« pa bi vsaj doslej še skoraj težko govorili o romanu, temveč bolj o kroniki. Ni namreč tiste elementarne moči pripovedi, tistih zapletov in razpletov, ki smo jih pri široko zastavljenem epskem delu vajeni.

Prav slikanje dogodkov, brez notranjega žara umetniške moči, ki bralca osvaja, prav to je verjetno poglobitna negativna stran sicer dovolj zanimive pripovedi. Tudi zaple-

tov in razpletov ni, čeprav jih lahko pričakujemo v drugem delu. Zanimivo je, da je pripoved bolj bleda na začetku romana, se pa kasneje razživi.

Če dodamo še, da se nekatere osebe, ki jih je v romanu vse polno, kar nekam izgube, tako kot brez nujne povezave nastopijo, potem smo s tem bolj ali manj pojasnili vse senčne strani teksta. Omeniti pa moramo, da so nekateri liki zelo dobro zadržani; zanimivo, da morda bolj liki nedelavcev (ravnatelj), da pa nekateri liki ostajajo papirnati nosilci naprednih delavskih idej, ne pa živi ljudje z dobrimi in slabimi stranmi. Tako tudi glavni junak Janko ni povsem dosledno in premočrtno izklesan lik, ki nas v svojih ravnanjih (odklanjanje boljše službe) človeško ne prepriča.

Če strnemo nekaj misli o prvi knjigi Trinkausove trilogije, potem lahko zapišemo, da romanu manjka zapletov in razpletov ter zato tudi notranje napetosti. Je pa vseeno zanimiv, čeprav preprosto in za bralce človeško razumljivo napisan tekst. Morda bomo kaj popolneje lahko sodili ob drugi knjigi trilogije.

prejeli smo v oceno

Jože FELC: *Dobro jutro, svoboda*. Opremil Ivan Seljak-Copič, tehnični urednik Borut Kovše. Izdala Mladinska knjiga. Ljubljana 1971.

Tone PARTLJIČ: *Jalovost*. Opremil in tehnično uredil Borut Kovše. Izdala Mladinska knjiga. Ljubljana 1971.

Ivanka HERGOLD: *Pasja radost ali kar koli*. Zbirka Pota mladih, urejuje Ivan Potrč. Opremil Mihajlo Soltes, tehnično uredil Bo-

rut Kovše. Izdala Mladinska knjiga. Ljubljana 1971.

Dr. Jakob MEDVED-Borut INGOLIČ: *Veliki atlas sveta*. Opremil in grafično oblikoval Dušan Osredkar. Osnutke skic kart Jugoslavije in skic kart celin je izdelal Ciril Vojvoda. Važnejša geografska odkritja: dr. Vladimir Leban. Pisava in izreka zemljepisnih imen: Janko Moder. Izdala Mladinska knjiga. Ljubljana 1972.

V PROMETU — osebnem ali tovrnem — V HOTELIH in v TURIZMU

je podjetje VIATOR LJUBLJANA

največje v Sloveniji in med največjimi v Jugoslaviji

*Sodobni avtobusi za mestni promet in za
turistične linije, najnovejši tovornjaki
za hiter in zanesljiv prevoz tovorov,
novi hoteli in številne žičnice ter naši
turistični delavci so jamstvo za
kvaliteto naših storitev.*

Naše geslo je:

**V RAZNIH KRAJIH NA ENEM MESTU VSE INFORMACIJE O PREVOZIH,
O IZLETIH IN O HOTELIH. Zato si zapomnite naše ime
VIATOR (prej Ljubljana transport).**

**Informacije so zastonj, storitve pa zaračunamo — glede na
kvaliteto in obseg del — po konkurenčnih cenah.**

AVTOMONTAŽA

**TOVARNA KAROSERIJ
LJUBLJANA, CELOVŠKA C. 180**

ima naslednji predmet poslovanja:

projektiranje in konstruiranje: avtobusnih, trolejbusnih in specialnih karoserij, gospodarskih vozil, prikolic, transportnih kontejnerjev in grelnih naprav • proizvodnja karoserij, vozil in prikolic • proizvodnja transportnih kontejnerjev • proizvodnja ogrevalnih in klima naprav • proizvodnja jeklenih profilov in vsakovrstne opreme za gospodarska vozila • servisiranje karoserij in grelnih naprav

Za 1. maj prisrčen pozdrav vsem delovnim ljudem in poslovnim prijateljem

slovenija

avto

Predstavništva:

Beograd, Ul. 27. marta 34
Rijeka, Borisa Kidriča 58/a
Novi Sad, Trg Svetozara
Markovića 5
Split, Tolstojeva 4

Ljubljana, Celovška 150

Export - Import in zastopanje tujih firm

**Trgovina na debelo in drobno
z motornimi vozili, gradbenimi stroji,
servisno opremo, bicikli in vsemi
pripadajočimi nadomestnimi deli**

Servis in remont za motorna vozila

GOZDNO GOSPODARSTVO

Ljubljana, Tržaška c. 2

s svojimi gozdnimi obrati — poslovnimi enotami proizvaja in prodaja vse vrste gozdnih sortimentov, opravlja gozdno gojitvena dela, gradi gozdne ceste ter osnavlja gozdne plantaže in intenzivne nasade.

MIZARSTVO

IN TAPETNIŠTVO
IG PRI LJUBLJANI

čestita vsem delovnim ljudem in občanom za 27. april praznik občine Ljubljana-Vič-Rudnik.
S svojimi kvalitetnimi izdelki se cenjenim potrošnikom priporočamo.

PEKARNA »CENTER«

UPRAVA, LJUBLJANA, TRŽAŠKA C. 90
S POSLOVALNICAMI

čestita za občinski praznik 27. april vsem delovnim ljudem in občanom občine Vič-Rudnik.

Skupščina občine in družbenopolitične organizacije Ljubljana-Vič-Rudnik

čestitajo vsem občanom ob prazniku občine Ljubljana-Vič-Rudnik — 27. aprilu in ob prazniku dela — 1. maju. Občane vabimo, da se udeležijo slavnostne seje skupščine in proslave, ki bo v četrtek, 27. aprila dopoldne v vasi Golo nad Igom.

Program sejemskih prireditev na Gospodarskem razstavišču v Ljubljani v letu 1972

ALPE-ADRIA

SETEX '72

LESNI SEJEM

VINSKI SEJEM

HORTIKULTURA '72

SODOBNA ELEKTRONIKA

13.—21. maja 1972

20. maja do 1. junija 1972

10.—17. junija 1972

26. avgusta do 3. septembra 1972

20.—24. septembra 1972

10.—14. oktobra 1972

SKUPŠČINA OBČINE KOPER

z družbenopolitičnimi organizacijami

čestita delovnim ljudem, kolektivom in občanom za praznik dela — 1. maj in želi prijetno praznovanje in oddih delovnemu človeku

ZDRUŽENE PAPIRNICI LJUBLJANA — VEVČE

Najkvalitetnejši papir za umetni tisk izdelujemo edinole v PAPIRNICI VEVČE.

Delovnim ljudem in kolektivom prisrčno čestitamo za praznik dela — 1. maj

TONOSA

TOVARNA TRIKOTAŽE
IN NOGAVIC

LJUBLJANA

čestita vsem delovnim ljudem,
poslovnim prijateljem
in kolektivom za praznik dela
— 1. maj

INDUSTRIJSKO
MONTAŽNO PODJETJE
LJUBLJANA,
TITOVA C. 37

projektira, montira in proizvaja:

- centralno ogrevane sanitarne naprave, plinske instalacije in prezračevalne naprave;
- električne naprave jakega in šibkega toka, komandne in signalne naprave za industrijo in komunalne zgradbe;
- regulacije;
- opravlja kalorične in električne meritve;
- odliva v lastni livarni visokokvalitetne odlitke sive litine, ki jih po želji tudi obdela

Delovnim ljudem naše socialistične domovine iskreno čestitamo za 1. maj — praznik dela, radosti in veselja nad doseženimi uspehi.

TUDI ZA VAŠ DOM
POHIŠTVENE TKANINE
EVROPSKE KVALITETE

dekorativna

Ljubljana, celovška cesta 280

TELEFON: 51-866, TELEX: 31 305 YUDEKOR

INDUSTRIJA USNJA VRHNIKA

Obrat Galanterija
Ljubljana, Tržaška 108

čestita vsem delovnim ljudem in poslovnim prijateljem za občinski praznik Ljubljana-Vič-Rudnik — 27. april.

Hkrati vsem delovnim ljudem prisrčen 1. maj.

PAPIRNIKA KOLIČEVO

POŠTA DOMŽALE

Izdelujemo raznovrstne papirje, navadne in specialne lepenke, več vrst sestavljenih kartonov, zlasti s premazom oplemenitenih kartone za grafično embalažo.

Cenjenim kupcem priporočamo nakup naših izdelkov.

OBVESTILO NAROČNIKOM IN BRALCEM

Z letom 1972 stopa »Borec« v štiriindvajseto leto izhajanja in v drugo leto, odkar izhaja po novem konceptu, z določnejšo vsebino glede na posamezna in najvažnejša obdobja NOB in revolucije.

Ta koncept skriva v sebi prav poseben namen. Uresničevali smo ga že v lanskem letniku, ko smo se ob tridesetletnici spominjali zgodovinskih dogodkov v letu 1941. V letošnjem letniku bomo obdelali vse pomembnejše dogodke iz leta 1942, to je, v drugem letu okupacije slovenskega ozemlja in boja za osvoboditev in združitve slovenskega naroda. Na ta način bodo do leta 1975, to je do tridesetletnice osvoboditve, v »Borcu« podrobneje in popolneje osvetljeni vsi pomembnejši dogodki, ki so bili odločilni v razvoju našega osvobodilnega gibanja.

Spričo tega ne sme ostati noben šolnik, noben vzgojitelj ali kdorkoli se ukvarja z zgodovino NOB in revolucije, brez revije »Borec«, saj bo taka nadvse potrebna in nenadomestljiva kot učni pripomoček. Seveda je revija namenjena širokemu krogu bralcev, udeležencem NOB in revolucije ter vsem, ki jim je pri srcu nacionalna in socialna osvoboditev slovenskega naroda.

Naročnina bo, kljub raznim podražitvam, ostala nespremenjena. To pa zaradi tega, da bo »Borec« dosegljiv čim širšemu številu naročnikov. Kdor pridobi novega naročnika, prejme 1000 S-din provizije, pogoj je le celoletna naročnina. Razen tega pa bo vsak novi naročnik dobil v dar po eno izmed knjig založbe Borec (Osvobodilna vojna v Jugoslaviji, Vojna na Balkanu, Desant na Drvar, Zgodovina gestapa itd.).

Naročila sprejema uprava revije »Borec«, Beethovnova 10, Ljubljana.